

Az elsősorban autópályák által alkotott modern gyorsforgalmi úthálózati rendszerek nem csak technikai értelemben helyezték új alapokra a közlekedést. (...) Vas megyében egyes főközlekedési útvonalak gyorsforgalmi utakká alakítása a 2000-es évek végén indult meg. Elsőként 2009-ben az M86-os autótút egy kisebb szakaszát (váci elkerülő) adták át a forgalomnak, majd 2014-re elkészült az út Szombathely – Vát közötti, 2016-ban pedig a Vát – Csorna közötti szakasza. Ezzel Szombathely és Vas megye a nemzeti gyorsforgalmi autótút-hálózat részévé vált, közvetlen autótút- illetve autópálya-összeköttetésbe került a Budapest – Bécs nemzeti főközlekedési tengellyel. A 86-os főút Szombathelytől délre fekvő – igen jelentős nemzeti forgalmat lebonyolító – szakaszának, valamint a 8-as főút közel 80 kilométer hosszú Vas megyei szakaszának gyorsforgalmi úttá alakítása is napirenden van, és az eddigi trendeket figyelembe véve várhatóan tíz-tizenöt éven belül megvalósul. Az utóbbi tíz évben eddig nem regisztrált növényfajok kezdtek feltűnni és gyors terjedésbe kezdeni útpadkákon, aminek a hátterében az előbbieken részletezett nagyszabású úthálózat-fejlesztés áll. Emellett jelentős a szerepe a drasztikusan megnövekedett gépjárműforgalomnak, az útszázásnak, valamint (az adventív fajok esetében) az ökológiai folyosók nemzeti összekapcsolódásának.

(Schmidt Dávid: *Vonalas létesítmények mentén terjedő növények Vas megyében*)

500 Ft

2019. 2. SZÁM

VASI SZEMLE

LXXIII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM

2019

FŐSZERKESZTŐ: GYURÁ CZ FERENC

SZERKESZTŐ: KAPILLER FERENC

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG: CSAPÓ TAMÁS, GRÁFIK IMRE,
HECKENAST JÁNOS, HORVÁTH BOLDIZSÁR, VIG KÁROLY

T A R T A L O M

MAGYAR NYUGAT

Tóth Csaba: „Egészen szép vagy, ó, Mária...” (Szűz Mária-ábrázolások a XX. századi és kortárs vasi képzőművészetben) 131

A TERMÉSZET RENDJE

Schmidt Dávid: Vonalas létesítmények mentén terjedő növények Vas megyében 160

A MÚLTNAK KÚTJA

Taschner Tamás: Szent Quirinus-hagyományok Sopronban 175

Csiszár Zoltán: Margaretha Cubiculari [Gelsei Margit (? – 1372)] 178

Fülöp László: Vas vármegye diákjai a jénai egyetemen (1657–1878) 194

Kovács Eszter Katalin: „Az egyházi tized tárgya az úrbéri úrra nem tartozik” (Egy úriszéki per Vép mezővárosban a XIX. század közepén – paraszti érdekérvényesítési kísérlet a reformkor végén) 199

Feiszt György: Mindszenty József Ölbőn (Ismeretlen történelmi adatok a plébánia historia domusában) 210

MŰHELY

Ilon Gábor: Vajformák a velemi Kern István gyűjteményéből 215

Balázs Géza: Beszélő állatok (Interanimális – interspeciális kommunikáció) 218

Horváth Boldizsár: „Hungarus ikercsillagok” az orvostudományban (2018-ban együtt ünnepeltük Semmelweis Ignác Fülöp és Markusovszky Lajos jubileumát) 227

Bodó Judit: Interaktív helytörténet (Avagy könyvtár- és múzeumpedagógiai lehetőségek újragondolása a történelemtanításban) 233

KÖNYVSZEMLE

Bence Lajos: Írott szóval (**Gráfik Imre**); Kuglics Gábor: A Püspökmolnári Önkéntes Tűzoltó Egyesület 130 éve (**Bozzai Lajos**); Akik tollat fogtak (**Gyurácz Ferenc**) 241

KRÓNIKA

Gyurácz Ferenc: Laudáció Kisléghi Nagy Ádám Kossuth-díjas festőművészről 246

INHALT

Német nyelvű összefoglalók (Ford. **Szatmári Józsefné**) 250

CONTENT

Angol nyelvű összefoglalók (Ford. **Biró Zsolt**) 253

Szerzőink 256

KIADJA: SAVARIA MEGYEI HATÓKÖRŰ VÁROSI MŰZEUM **FELELŐS KIADÓ:** CSAPLÁROS ANDREA IGAZGATÓ

SZERKESZTŐSÉG: 9700 SZOMBATHELY, VÖRÖSMARTY MIHÁLY U. 11. TELEFON: 94/509-712, TELEFON ÉS FAX: 94/509-713.

DRÓTPOSTA: vasiszem@t-online.hu VILÁGHÁLÓ: www.vasiszemle.hu **TERJESZTI:** A MAGYAR POSTA ZRT. HÍRLAP

ÜZLETÁGA, 1008 BUDAPEST, ORCZY TÉR 1. **ELŐFIZETÉSBN TERJESZTI:** A MAGYAR POSTA ZRT. POSTACÍM: 1900

BUDAPEST. ELŐFIZETÉSBN MEGRENDELHETŐ AZ ORSZÁG BÁRMELY POSTÁJÁN, A HÍRLAPOT KÉZBESÍTŐKNÉL,

WWW.POSTA.HU WEBSHOP-BAN (HTTPS://ESHOP.POSTA.HU/STOREFRONT/), E-MAILLEN A HIRLAPELOFIZETES@POSTA.HU CÍMEN,

TELEFONON A 06-1-767-8262 SZÁMON, LEVÉLBN A MP ZRT. 1900 BUDAPEST CÍMEN. KÜLFÖLDRE ÉS KÜLFÖLDÖN ELŐ-

FIZETHETŐ A MAGYAR POSTA ZRT.-NÉL: WWW.POSTA.HU WEBSHOP-BAN (HTTPS://ESHOP.POSTA.HU/

STOREFRONT/), 1900 BUDAPEST, 06-1-767-8262, HIRLAPELOFIZETES@POSTA.HU **BELFÖLDI ELŐFIZETÉSI**

DÍJAK: EGY ÉVRE 2790,- FT, EGY SZÁM ÁRA 500,- FT. **MEGJELENIK:** KÉTHAVONTA **BORÍTÓ ÉS LAPTERV:**

KASSAI FERENC **NYOMDAI MUNKÁK:** YELOPRINT KFT., SZOMBATHELY. NYOMDAVEZETŐ: HORVÁTH JUDIT

Jelenlétünk a Világhálón: www.vasiszemle.t-online.hu

Facebook-oldalunk a „Vasi Szemle folyóirat” néven található meg a közösségi oldalon.

Drótposta-címünk: vasiszem@t-online.hu

V A S I
SZEMLE

2019. LXXIII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM

E számunk borítóján Vas megye címere látható.

TÓTH CSABA

„EGÉSZEN SZÉP VAGY, Ó, MÁRIA...”

SZŰZ MÁRIA-ÁBRÁZOLÁSOK A XX. SZÁZADI ÉS KORTÁRS VASI
KÉPZŐMŰVÉSZETBEN¹

Prokopp Máriának ajánlom

„Nagyboldogasszony” címmel nyílt meg egy kiállítás kortárs magyar alkotók Szűz Mária-ábrázolásaiból 2017 júliusában a szombathelyi Püspöki Palotában. A többségében neves művészeket felsorakoztató kiállításon egyetlen vasi alkotó sem szerepelt, mintha e vidéken ilyen művek nem születtek volna. Ezt orvosolandó készült ez az összeállítás, a XX. századi és kortárs vasi képzőművészek Szűz Mária-ábrázolásairól. Teljességre azonban mégsem törekedtünk, mivel a helyi egyházművészeti (Heckenast János, Lewisch Róbert, Lorencz Antal, Szendrei Lajos, Hrdlicska József) és kőfaragó (Harkányi Ede, Hudetz József, Kondor József, Merkly Ferenc) műhelyek nagyszámú Szűz Mária-ábrázolásaival most nem foglalkozunk, azok ugyanis egy önálló tanulmányt érdemelnek. Tematikánkból ezúttal kihagytuk a korábban már megírt Jézus születése és Háromkirályok témákat.² Az eddigi tanulmányainkhoz hasonlóan ezúttal is időrendben fogunk haladni.

Rumi Rajki István (1881–1941) első szárnypróbálgatásának tekinthető ez a 23 évesen készített kis gipszszobra a Lourdes-i Szűzanyáról. Horváth Péter, a Rumi Rajki Műpártoló Kör alapító tagja figyelt fel rá, amikor a szobrász oeuvre-katalógusát készítette. Ekkor már a szombathelyi Szent Márton utcában önálló műhellyel rendelkezett az ifjú művész.³ Itt fedezte fel tehetségét dr. kismartoni Giay Frigyes (1864–?) ügyvéd, aki maga is foglalkozott képzőművészettel, irodalommal.⁴ Két év múlva el tudta érni, hogy ösztöndíjjal, Münchenben képezhesse tovább magát a fiatal szobrász. A szobron a Szűzanya az égnek emeli a fejét, az Angyali Üdvözlét jelenetre utalva ezzel. A barnára pácolt kis gipszszobor nagyon érzékeny drapériavezetésről árulkodik.⁵

1 A szerző „Karácsony a XX. századi vasi képzőművészetben” című tanulmánya (*Vasi Szemle*, 2018/6.) közölte a Steffek Albin által kifestett nicki templom teljes feliratát: „Egészen szép vagy, Ó, Mária, Te dísz és öröme; Tisztessége és Dicsősége a Mi népünknek.”

2 Lásd *Vasi Szemle* 2018/6.

3 SALAMON Nándor: Rumi Rajki István. Szombathely, 2009. 9. old.

4 Megjelent szépirodalmi művei: Szerelempróba (1886), Költemények (1889), Ajánlott levél, Selyemben az ördög, Kerüld a pert (1935), Fegyverünk a szeretet, Őszi levélhullás (1942). A II. világháború után lakását kisérték, és öt egy pincébe költöztették.

5 Simon János festőművész fotója

A szombathelyi születésű Tóth István (1861–1934) Szmrecsányi Pál nagyváradi püspök megrendelésére készítette el Pieta-szobrát. Eredetileg a váradolaszi Barátok temploma elé állították fel, mostani helyére, a templomkertbe 1961-ben helyezték át. Tóth István műve a klasszikus (reneszánsz, barokk és klasszicista) pieták méltó utóda.⁶

Gróf Erdődy Gyuláné, Széchényi Emília (1866–1928) életéről és munkásságáról máig a legértékesebb írást a kiváló tollú Fábíán Gyula (1884–1955) festőművésznek köszönhetjük.⁷ Széchényi Emíliát Grazban a Sacre Coeur apácák nevelték, 17 évesen innét ment férjhez Erdődy Gyulához. A vasvörösvári Erdődy-kastélyban éltek, de Bécsben is tartottak fenn lakást, illetve Széchényi Emíliának itt már műterme is volt, ahol a bécsi akadémia professorai is megfordultak. Vörösváron is volt műterme, ahol Lotz Károly is dolgozott, később kisebb művésztelep is létesült itt. Széchényi Emília részt vett az 1896-os Ezredévi kiállításon, 1907-ben pedig nagyobb gyűjteményes kiállítása volt Szombathelyen, a vármegyeházán. (Ötven művét vásárolták meg összesen 14 ezer koronáért, a vételárat felajánlotta közcélokra.) Két alkalommal is megfestette Szent István koronafelajánlását a Szűzanyának, 1908-ban a Tanakajdi Nagyboldogasszony-templom oltárképeként,⁸ 1910-ben pedig a győri új szeminárium oltárképeként. Mindkettőt testvére, Széchényi Miklós (1868–1923) győri püspök szentelte föl, akinek püspöki beiktatásáról Széchényi Emília fényképet is készített. 1915-ben a nagyváradi püspöki palotában volt még nagyobb gyűjteményes kiállítása (testvére ekkor már nagyváradi püspök). Közönség előtt életében utoljára a bécsi Künstlerhausban voltak láthatók a művei.

Tóth István már pályája csúcán, ötvenegy évesen mintázta illetve faragta ki ezt a két Madonna-szobrát, a kis változat a nagyméretű faszobor terve. Tulajdonképpen egy angyali üdvözlés jelenetből csak Máriát látjuk, aki szemérmesen lehajtja fejét. Karjait melle fölött egymásba fűzi, ezzel a kéztartással Fra Angelico több *angyali üdvözlés* festményén is találkozunk.⁹

Rumi Rajki István: Lourdes-i Mária, 1904; Tóth István: Pieta, Nagyvárad, 1906; Erdődy Gyuláné Széchényi Emília: Szűz Mária. A tanakajdi Nagyboldogasszony-templom oltárképe (részlet), 1908; Tóth István: Madonna, Veszprémi Hittudományi Főiskola kápolnája, 1912; Tóth István: Madonna, 1912

A községi születésű Schönbauer Henrik (1894–1973) életútja is kellően változatos. A határ menti kisváros bencés gimnáziuma után Adolf Hildebrandnál tanult Münchenben,

6 A kép elérhetősége: https://www.kozterkep.hu//12020/Pieta_Nagyvarad_1961.html

7 FÁBIÁN Gyula: Gróf Erdődy Gyuláné, sz. gróf Széchényi Emília (1866–1928) In: Vasvármegye és a Szombathelyi Város Kultúregyesülete és a Vasvármegyei Múzeum III. évkönyve (Krisztin Ernő szerk.). Szombathely, 1929. 43–53. old.

8 A szerző fotója

9 A színes kép elérhetősége: https://www.kozterkep.hu//31356/Madonna_Veszprem_1994.html/photos/279072 A fekete-fehér kép Ács Pál „A küzdelem szobrása” című, a művészről szóló könyvében (Belső Tárlat sorozat) található. Kráter Kiadó, Pomáz, 2007. 59. old.

majd Stróbl Alajos mesteriskolájába járt Budapesten, végül Beck. Ő Fülöp osztályában fejezte be tanulmányait a kommun alatt. A húszas évek elején emigrált előbb Németországba, majd Amerikába. (Később több művét szülővárosának ajándékozta.) Plasztikai ideáljai Bourdelle-hez álltak közel, majd pedig Meštrovićhoz. A szombathelyi hősi emlékműve fiatalkori műve, még sokkal inkább kapcsolódik a XIX. század végi szobrászati mintákhoz.¹⁰

A szintén szombathelyi születésű Baumann Tivadar (1889–?) 1905 és 26 között járt a Képzőművészeti Főiskolára, megfordult a nagybányai művésztelepen is, mindkét helyen Ferenczy Károly-tanítvány volt. Ferenczy halála után Réti István lett a mestere a főiskolán. 1927-ből még ismerünk egy művet tőle, de pályaképe ettől az időtől ismeretlen. Több vallásos tárgyú művéről tudunk, az itt közölt érzékeny barnakrétarajza valószínűleg fiatalkori műve. Nagyon szépen használja a fehér krétát a kiemelésekhez.¹¹

Fábián Biczó Ilona (1886–1970) 1906 és 11 között járt a Képzőművészeti Főiskola rajztanár szakára. A főiskola végén házasságot kötött a nálánál két évvel idősebb Fábián Gyulával, akivel előbb Sárvárra, majd 1915-től Szombathelyre költöztek, halálukig itt éltek. A II. világháború után, főleg az ötvenes évektől teljesen visszavonultak a helyi művészeti életből. Még főiskolásként mindketten rajzoltak Malonyay Dezső híres, ötkötetes „A magyar nép művészete” művébe. Biczó Ilona Madonna-rézkarcát is egy népművészeti himzésmin-tákból stilizált virágfüzér veszi körül. Mária gyengéd szeretettel öleli át alvó kisfiát, amit anyaként a művész többször maga is átélt. Az alkotás a Vasvári Békeház Képzőművészeti Gyűjteményében található.¹²

A kecskeméti születésű Hende Vince (1892–1957) „Szombathelyen nevelkedett s rokon köteléssel idekapcsolódott s hazájának Szombathely városát tartó festőművész” 1926-ban a Nemzeti Szalon egyházművészeti kiállításának festészeti díját nyerte el egy Madonna-képével.¹³ 1917–21 között az budapesti Iparművészeti Iskola ékítményrajz-tanára volt, rajzkultúrája e múltjából is ered. Az itt közölt két dekoratív linómetszete a drapéria vonalvezetésének ritmusára épül, az „Anyaság” egészen reneszánsz hatású, a firenzei Robbia szobrászcsalád mázas kerámia-domborműveinek formavilágát idézi meg.¹⁴

Scönbauer Henrik: Szombathelyi tűzoltó emlékmű, 1920; Baumann Tivadar: Madonna a kis Jézussal; Biczó Ilona: Madonna, 1921; Hende Vince: Anyaság, 1924

10 A kép a művész 1995-ös kőszegi emlékkiállításának (Városi Múzeum) a katalógusában szerepel.

11 a kép elérhetősége: <https://www.darabanth.com/hu/gyorsarveres/255/kategoriak~Festmeny-mutargy-papirre-giseg-egyeb/Festmenyek-es-grafikak~600049/?page=3> Letöltve: 2018. 08. 12.

12 A szerző fotója

13 UJVÁRY Ede: A képzőművészet művelői. Megjelent FEHÉR Károly (szerk.): Szombathely 1777–1927. Szombathely, 157. old. – A Nemzeti Szalon kiállításán még két Vas megyei művész szerepelt, Radnainé Bauer Erzsébet (1897–1976) és Vass Viktor (1873–1955).

14 A kép elérhetősége: <http://blog.xfere.hu/myblog.tvn?SID=&pid=81095&n=pircsi09> – letöltve 2018. 08. 12.

Rumi Rajki István eddig ismeretlen rajzára szintén Horváth Péter figyelt fel. A szobrásznak néhány akadémiai és néhány mesteriskolás rajzát ismerjük, valamint egy-két szoborkompozíciójának pár vonallal odavetett vázlatrajzát. Ezekhez képest ez egy kidolgozott és érzékeny rajz. Egyértelműen látszik, hogy itt is a drapériavezetés érdekelte. Hende Vince grafikáihoz hasonlóan ez is reneszánsz ihletésű mű, leginkább Mantegna „Madonna gyermekével” festményére (1475 körül) és a Szépművészeti Múzeumban őrzött Michelozzo Michelozzi di Bartolommeo „Madonna a gyermek Jézussal” terrakotta domborművére emlékeztet, valamint Donatello Berlinben őrzött Madonnáira és az ugyancsak itt található Rossellino-Madonnára (1475). (Donatellónál mindig áll a kis Jézus Mária ölében, míg Rossellinónál Rajki Istvánéhoz hasonlóan ül.¹⁵)

Rumi Rajki Istvánnak ezt a domborművázlatát (annak fotóját) szintén Horváth Péter kutatta fel. 1925-re datálja keletkezését, de mivel a Wallner-Sztanó síremlékhez (1921) hasonló térdelő angyalok veszik körül kétoldalt a magyar viseletbe öltözött halott katonát és az ő testét tartó Szűzanyát, lehet, hogy a hősi emlékműterv korábbi. Tulajdonképpen egy Piéta jelenet parafrázisával van dolgunk, Mária nem csak viseletében hordoz nemzeti karktert, hanem hajfonatában is.

Rumi Rajki István mindkét következő műve a szentpéterfai hősi emlékműhöz kötődik. (Lehet, hogy az előbb tárgyalt is ehhez készült, mivel Mária hajfonata és a népviselete is megegyezik.) A gipszvázlat és a megvalósult műkő szobor között több eltérést találunk. Horváth Péter ezek közt kiemeli az abakusz-posztamens különbözőségét.¹⁶ Ennél azonban sokkal fontosabb a drapériavetés átalakítása és Szűz Mária gótikus „S” alakjára való utalás. (A kész művön a jobboldalt hullámzó drapéria is ebből következik.) Mivel Rumi Rajki egy magas oszlopra tette Máriát a szentpéterfai köztéri alkotáson, a fejtartás is megváltozott, aki immár lenéz ránk.¹⁷

Hende Vince: Anya és gyermeke; Rumi Rajki István: Madonna, 1920-as évek; Rumi Rajki István: Hősi emlékműterv, 1925; Rumi Rajki István: Madonna a szentpéterfai hősi emlékműhöz, 1925–26; Rumi Rajki István: Hősi emlékmű, Szentpéterfa, 1926

Steffek Albin (1893–1967) talán a legtöbb Szűzanya-ábrázolást készítette el az itt szereplő művészek közül, több jelenetben örökölte meg őt. Legkedvesebb témája talán Szent

15 A rajz Mészáros Ferencnek, a Rumi Rajki Műpártoló Kör tagjának tulajdonában.

16 HORVÁTH Péter: Rumi Rajki István oeuvre-katalógus (kézirat), Szombathely – a fotó is itt szerepel.

17 A kis gipsz terv fotója Horváth Péter oeuvre-katalógusából, a kész mű fotóját Salamon Nándor Rumi Rajki István című könyve közli (45. old.).

István koronafelajánlása a Szűzanyának, amit többek közt a jászberényi Ferences templomban (1929), Jánosházán (1931), Bérbaltaváron (1937), Táplánszentkereszten (1942) és Ostffyasszonyfán (1958) is megfestett. Steffek Albin Szűz Máriát ábrázoló műveiről egy önálló albumot lehetne kiadni. A templomfestő élete és művészete példázza leginkább a Vas megyei művészek hányatottságát, mellőzöttségét, a „senki sem lehet próféta a saját hazájában” jézusi próféciaát.¹⁸ Az orosz frontot és hadifogságot leszámítva egész életét Szombathelyen élte le; mivel nagyon tevékeny ember volt, inkább úgy kellene fogalmaznunk, hogy dolgozta le. Szülővárosában három murális munkájából kettőt (Ferences-templom – 1943, Domonkos-templom – 1944) megsemmisítettek.¹⁹ A Domonkos-templom legutóbbi felújításakor feltárhatták volna a korábbi festékrétegek alatt a keze munkáját, de ez senkinek sem volt fontos. Helyi közgyűjteményekben összesen négy műve található meg. A Szombathelyi Egyházmegyei Gyűjtemény őrzi a székesegyház bombázások utáni újrafestésének akvarellvázlatát,²⁰ valamint a Vasvári Békeház Képzőművészeti Gyűjteményében van két kis tájképek akvarellje és egy Szent Ritát ábrázoló akvarellvázlata. Ha ma valaki szeretne látni valamit attól a művésztől, aki közel fél száz templomot festett ki a Kárpát-medencében, abban a városban, ahol hét évtizeden át élt és dolgozott, szinte semmit nem láthat tőle.²¹ A még fellelhető műveiért körbe kell zárandokolnia az országot.

Legjelentősebb templomi munkái a két háború között készültek, ezek közül monumentálisában kiemelkedik a jászberényi ferences templom. A rózsaszín gipsztukkót imitáló festett ornamentika barokk előképeket követ, a képtükrök táblaképeket meghazudtoló figurális betétei önálló kompozíciók. A diadalíven a koronafelajánlási jelenet (középen a

18 C. HARRACH Erzsébet és KISS Gyula *Vasi műemlékek* kötete Steffek Albin harminchét Vas megyei templomi munkájából kilencet (Acsád, 1947; Andrásfa, Balogunyom, 1936; Győrvar, 1958; Hegyhátszentpéter, 1956; Kenéz, Ostffyasszonyfa, 1958; Szombathely Ferences templom, Vasszilvágy; 1943) említ meg. – C. HARRACH Erzsébet–KISS Gyula: *Vasi Műemlékek*, 1984. Szombathely (37, 42, 44, 118, 124, 161, 290, 432, 487. old.) – TAKÁCS Miklós: *Szombathely Bibliográfiája* (1997. Szombathely) meg sem említi Steffek Albin nevét.

19 Műemlékvédelmi szempontok miatt: „Steffek Albin festette ki, a fiókokba jeleneteket komponált és azokat dagályos neobarokk ornamentikával keretezte” – fogalmaz a Ferences-templomban lemeszelt munkájáról C. HARRACH Erzsébet – KISS Gyula *Vasi műemlékek* kötete (432. old.).

20 Ha valaki, ő képes lett volna kifesteni az újjáépített székesegyházat. Ma már nem tudni, hogy ez végül is miért nem történt meg. Pécsi Unger Károly (1910–2003) szombathelyi festőművész idézett fel egy történetet Steffek Albinról a helyi napilapban Bodorkós András interjújában: „A háború végén Lődör Jenő, Szombathely polgármester helyettese, maga is festő, behívatta a festőművészeket a városházára, s kiadta az ukaszt. Természetesen az orosz városparancsnok utasítását. A Fő tér lebombázott, omladozó házainak homlokzatát – ezeket deszkapalánkkal fedték el – díszítjük ki festményekkel... Steffek Albin Sztálin portréját kapta feladatul. A szerencsétlen temperával dolgozott, amit az eső egy reggelre lemosott. Így Sztálin arca megnyúlt, ragyás lett, mint a rajzfilmek groteszkjei. A püspökvárat nevezték ki műteremnek. Ott dolgoztunk. Egy reggel látjuk ám, szalad ki az Albin, orosz katonatiszt meg utána, pisztollyal hadakozva kergeti a városháza felé. Szegény Albin, alig bírta elmagyarázni, mi is történt.” – BODORKÓS András: *A festő és a század. Vas Népe*, Szombathely, 1994. 08. 02. – Steffek Albin, mint utaltunk rá előző tanulmányunkban (*Vasi Szemle* – 2018/6.), az orosz hadifogságának következtében baloldali, vagy inkább szociális érzelmű emberré vált. A II. világháború után belépett a kommunista pártba, majd megtapasztalva a diktatúra szörnyűségeit, a legkeményebb időkben elégette a pártkönyvét, és visszatért a templomfestészethez. (Érdemes lenne párhuzamot vonni Derkovits és Steffek között, abból a szempontból, hogy baloldali gondolkodásúként ki, mire vitte, illetve az utókor miként becsülte meg munkásságukat. Nagyjából egyidősek is voltak, csak Derkovits fiatalon elkerült Szombathelyről, míg Steffek egész életét itt élte le. Persze Derkovitscsal sem foglalkozott a szülőváros a művész életében, akinek nimbusza, illetve baloldali ethosza ugyancsak megcsappant fiatalkori obszcén, pornográf rajzai miatt.) Steffek Albinnal szemben a kommunisták és az egyház is bizalmatlanná vált – „két szék közt a pad alá esett”. Talán ennek tulajdonítható totális negligálása.

21 1913-ban kapta meg a katonai behívót, és 1922-ben tért haza a hadifogságból. Ebben az évben már a mura-szombati templomot (ami ma püspöki katedrális) festették ki édesapjával, Steffek Miklóssal (1859–1934).

Szűzanyával) kapott helyet. Máriát szinte szobrászian plasztikusan festette meg a művész, rózsaszín és világoskék színekkel. (Hat évvel később majd Lipárton fogalmazza meg hasonlóan alakját.²²) Ettől a jelenettől jobbra, a boltív oldalfalakat érintő részén az angyali üdvözet egy korai változata látható.

Egyházművészeti szempontból a két háború közötti időszak egyik legnagyobb vállalkozása volt a szegedi dóm és a körülötte lévő templomter felépítése, kialakítása, melyet gróf Klebelsberg Kuno kultuszminiszter álmódott meg. Az akkor még fiatal római iskolás nemzedék nem állt készen ennek a grandiózus tervnek a megvalósítására, ezért kapta az akkor hetvenéves Tóth István ennek a munkának az egyik legnagyobb megbízását, a Fogadalmi templom homlokzati bejárata fölötti „Magyarok védasszonya” szobor kivitelezését.

Steffek Albin: *Patróna Hungariae, Jászberény, Ferences templom, 1928–30*; Tóth István: *Magyarok védasszonya, Szeged, Fogadalmi templom homlokzata, 1930*;

Tóth István Rumi Rajki Istvánhoz hasonlóan és a kor szokásaihoz híven a magyar Szent Koronát helyezi Máriára. Erőteljes, felnőtt asszonyként ábrázolja a Szűzanyát, aki ezúttal is kontraposztban áll, de ezt alig lehet észrevenni a rusztikus drapériavetés miatt. (Nyilván már nem ő faragta ki a szobrot, ezért kicsit merev is az arca, holott tudjuk, Tóth István nagyszerű jellemábrázoló volt.²³)

Steffek Albinnak a harmincas évek elején legegységesebb Vas megyei munkája a jánosházai Keresztelő Szent János-templom. Szintén barokk előképeket követve a mennyezetre Szűz Mária megkoronázását festi.²⁴

Steffek Albin minden technikában (akvarell, olaj, secco) mindegyikben mozogott. Egy fiatalkori olajfestményén Benczúr Gyulának a Bazilikában lévő oltárképéről készített egy

kompozíciót – sajátosan átalakítva. Mária arca már a későbbi női arcainak ideáltípusa, de ez a kis Jézus portréjára is elmondható. Kékes, lilás, rózsaszínes a színhang.²⁵

A festő Jászberény után ismét egy nagyszabású megbízást kap, 1934-ben festi ki a mátraverebélyi kegytemplomot (ma bazilika). Itt három Szűz Mária témájú festménye is látható. A szentély mennyezetén, a kegykép fölött, a néma pásztorfiúnak megjelenő Szűzanyát ábrázolta. (Egészen más módon, egy évre rá a lipárti templomban Szent Paszkálként fest hasonló jelenetet.) Mátraverebélyen azonban a barokk mennyezetképeket idéző Mária mennybevételét (Assumptio) ábrázoló seccója a fő műve.²⁶ (Ezt a jelenetet is kicsit leszűkítve, két év múlva Dozmaton, majd később Kőszegdoroszlón is megismétli.) A források szerint a mátraverebélyi templom üveglakait is ő tervezte.

22 Az archív fotó Steffek Albin hagyatékában

23 A kép elérhetősége: https://www.kozterkep.hu/~21857/Magyarok_Vedasszonya_Szeged_1930.html – Letöltve: 2018. 08. 12.

24 A képe elérhetősége: http://mandiner.hu/cikk/20180620_ne_hagyjatok_a_templomot_egy_restauralas_kulisszatitkai_janoshazarol – Letöltve: 2018. 08. 12.

25 Varga Bernadett fotója

26 A képek forrása: Mátraverebély: <http://www.bucsujaras.hu/matraverebely/palko7.jpg> – letöltve 2018. 08. 12.; Lipárt: a szerző fotói; Dozmat: <http://www.templomaink.hu/index.php?muv=telepules&telep=Dozmat> – letöltve 2018.08.12.

A híres néprajzkutató, a boldoggáavatási eljárás alatt álló Bálint Sándor (1904–1980), a mátraverebélyi kegytemplomban nem lelkesedett Steffek Albin munkáiért. „Jól esik nemes vonalaiban és díszleteiben: a helyekben és erdőkben gyönyörködnünk. E misztikus hangulatért még az új freskók mézes-mázás ürességét is elnézzük.”²⁷ Itt azonban csak részben kell igazat adnunk Bálint Sándornak. A magyar falusi templomok legnagyobb átalakítását a barokk végezte, szinte máig ezt az arcukat, külsejüket őrizték meg. Steffek Albin, a falusi templomok festője, ezért élt a neobarokk stílussal,²⁸ hogy valahogy visszaadja e templomok külső formájának megfelelő belső miliót. (Lásd, legtöbb helyen mit művelnek ma ezekkel a templomainkkal, úgymond az Egyház modernista paradigmaváltásának következtében. A szent hagyományt odaadásig tisztelő Bálint Sándor hogy vélekedne erről?) A két világháború közötti időszakban Steffek Albin, néha valóban kicsit érzelmesen, de szakmailag magas szinten festette ki e templomokat.²⁹ (A kegyképek és kegyszobrok sem elsősorban a művészi értékkel, kvalitásukkal hatnak.) Legfontosabb érdeme azonban az, hogy a festészet számára a képirást jelentette, vagyis a képekben gondolkodó Szentírás, a szent hagyomány és a szentek legendáinak ábrázolását, a néha még az ő korában is írástudatlan falusi emberek számára. Ezért volt fontos neki az ikonográfia, a képhagyomány tovább éltetése. Tudta, hogy forma őrzi meg a tartalmat. (A II. Vatikáni Zsinat reformját már nem élte meg.) A festett architektúralis ornamentika pedig az Egyház égi és földi hierarchiáját, struktúráját jelentette számára, amit az egykor Szombathelyen dolgozó Maulbertsch-től, Winterhaldertől tanult el.

A Nagy háború poklából visszatérő katonák érzelmileg nehezen illeszkedtek vissza korábbi polgári életük világába. Ez Steffek Albin esetében 1924-ben tragédiához vezetett, egy disznóölésen szerelemföltésből

megölte menyasszonyjelöltjét, amiért előbb a szombathelyi börtönbe, majd Sopronkőhidára került. Jó magaviseletének köszönhetően idő előtt szabadult, és a templomfestésbe menekült.³⁰ Évente egy, de volt úgy, hogy két templomot is kifestett, ezért lenyűgöző a teljesítménye.

Mátraverebély után a lipárti Keresztelő Szent János-templomban dolgozott, amit 2009-ben restauráltak. A szentély mennyezetére itt is Szűz Máriát festette meg, ezúttal Patrona Hungariae-ként. A római Pantheon kör alakú opaiójához hasonló nyílást festett a mennyezetre, amely nyíláson át egyrészt kilátunk az égre, másrészt Mária onnan néz le ránk. A felhőkön trónoló Szűzanya alakja hihetetlen nyugodtságot áraszt. Ezt a hatást csak fokozza a gyermek Jézus áldást osztó kéztartása. (A művész az ekkor hatéves kislányának portréját festette meg benne.) Lipárton még két jelenetben örökítette meg Szűz Máriát, az egyikben

Steffek Albin: Szűz Mária megjelenik a pásztorfiúnak és megmutatja a forrás helyét (részlet), mátraverebélyi kegytemplom, 1934; Steffek Albin: Szűz Mária mennybevétele (mennyezetkép), mátraverebélyi kegytemplom, 1934

27 BÁLINT Sándor: Boldogasszony vendégségében. Veritas Könyvkiadó, Budapest, 1944. 12. old.

28 Ez a neobarokk sokszor art decoval keveredett nála, elsősorban az ornamentikaképzésben.

29 A mesterséget, a szakmát, az összes technikai fogást és az ízlésvilágot is édesapjától tanulta, családon belüli tanulmányainak tehát előnye és hátránya is volt. A festészetet szakmának, iparnak gondolta, így amikor egy templomban egyedül vagy családtagjaival dolgozott, belülről bezárta, hogy az ősei által áthagyományozódott szakmai fogásokat ne lássák illetéktelenek vagy riválisok. (Pl. a vázlatok felnagyításához nem négyzethálót használt, hanem ahogy már lehetett, epidiaszkópot. – Tanítványa, Gombkötő Géza szóbeli közlése.)

30 Szabadulása után, vezeklésként a jászberényi ferences templom az első templom, ahol dolgozik.

szintén még a szentély falán, Szent Imre szüzességi fogadalma kapcsán, a másikban a hajó mennyezetén Szent család formájában. A Szent Imre-jelenésben alkalmazkodott a korszak magyar ábrázolásaihoz (Éder Gyula, Merész Gyula, Vastagh György), melyek a Szent Imre- emlékévként (1930) kapcsán keletkeztek, a Szent családot pedig egy pannóniai tájba helyezte, az utóbbit ezért érezzük nagyon közelinek hozzánk.³¹ Mindhárom lipárti ábrázoláson a kis Jézus alsótestét fehér köntös fedi, és az áldást osztó kézmozdulat is azonos. (Mindezt már Jászberényben is így ábrázolta.) Színvilágában a lipárti templom inkább a mátraverebélyi kegytemplommal rokon, ez az ottani Assumptio jelenet és a lipárti Patrona Hungariae képek felhőmotívumainak színmegoldásaiban is kimutatható. (Sajnálatos, hogy az 1950–51-es „Mária-tisztelet emlékei a Szombathelyi Egyházmegyében” kérdőívre az akkori vasszecsényi plébános egyik Steffek-seccót sem említi meg.³²)

Steffek Albin a következő évben a dozmai templomot festi ki. Jászberényhez, Lipárthoz és Mátraverebélyhez hasonlóan itt is a gipszstukkókat imitáló festett architektúra és a bennük lévő képtükrök is az ő munkái.³³ Dozmaton, Mátraverebély után ismét a szentély boltozatán kap helyet Szűz Mária mennybevétele, míg az Angyali üdvözlés a hajóban. Az utóbbit 1929-ben már a jászberényi ferences templomban is megfestette, 1954-ben pedig majd Nicken ismétli meg.³⁴ Mindkét dozmati Mária-ábrázolása barokk előképeket követ, de saját elképzeléseinek megfelelően átalakította őket. (Ezek sincsenek megemlítve az 1950–51-es „Mária-tisztelet emlékei a Szombathelyi Egyházmegyében” kérdőívben.³⁵) A templomot 2014-ben igényesen restaurálták, így szinte eredeti formájukban láthatók Steffek Albin seccói.³⁶

Steffek Albin: Szent család (részlet), a Lipárti Keresztelő Szent János-templom szentélyének mennyezetképe, 1935; Steffek Albin: Angyali üdvözlés a Dozmati Szent György-templom mennyezetén, 1936

- 31 Lipárton a szentélyben a Szűzanyán kívül csak magyar szenteket (Szent István, Szent László, Szent Erzsébet és Szent Imre) ábrázolt. A lipárti képek szerző fotói.
- 32 „Mennyekbe fölvevett Királyné...” – A Mária tisztelet emlékei a Szombathelyi Egyházmegyében az 1950-51-es felmérés alapján – 2015, Martinus Kiadó, Sz.hely (238. p.) – Steffek Albin, amikor Lipárton dolgozott, a szomszédos vasszecsényi Nagyboldogasszony-templom számára is festett egy Szűz Mária zászlóképet a Mária Kongregációnak. Ez sincs megemlítve az 1950–51-es összeírásban.
- 33 A szombathelyi Gombkötő Géznánál fennmaradt az ornamentikáról szóló könyve, amiből dolgozott. A díszítőfestéssel is foglalkozó Gerber Pál Munkácsy-díjas festőművész tanulmányozta Steffek Albin ornamentális és díszítőfestését.
- 34 A secco fényképét Horváth Sándornak a dozmati templomról szóló írása is közölte. – HORVÁTH Sándor: Dozmat dísz (lehet) – *Vas Népe*, 1993. 08. 21. 5. old.
- 35 „Mennyekbe fölvevett Királyné...” (62–63. old.) E két eset is kézzelfogható bizonyítéka annak, hogy Steffek Albin már életében elfelejtették a szülőföldjén. A lipárti templom esetében az a plébános feledkezett meg róla, aki annak idején a megbízást adta neki. Itt fenn is maradt Steffek Albin ikonográfiai programja, amit előzetesen levélben írt meg a plébánosnak.
- 36 Az *Angyali üdvözlés* fotóját Gyarmati András készítette, a *Mennybevétel* elérhetősége: https://www.nyugat.hu/tartalom/cikk/szent_gyorgy_templom_dozmat – Letöltve: 2018. 08. 12.

Radnóti Kovács Árpád (1902–1977) Glatz Oszkár tanársegédje volt a Képzőművészeti Főiskolán, mielőtt ifjú feleségével, Fábíán Máriával (1912–1977) Szombathelyre költöztek volna. Festészeti látásmódja ebben az időben a Római iskola szemléletéhez igazodott. Az első ilyen szellemben készített murális munkája az 1943-ban felszentelt szőlősi Jézus Szíve-templom főoltárképe volt, ami egy év múlva sajnos bombatámadás áldozata lett. Az itt közölt Madonna-képe közelebb áll Kontuly Bélához és Molnár C. Pálhoz, mint az előbb említett főoltárképe, amin érezhető volt Aba-Novák Vilmos hatása. A Madonnának nagyon finom, szinte már kecses a kéztartása, ahogy a fehér kendőjét (a szüzesség jelképe) érinti. A művész alufóliát használt a glóriában, ami szokatlan és merész technikai újításnak számított abban az időben.³⁷

Rumi Rajki Istvánnak Steffek Albinnal ha nem is azonos, de hasonló sors jutott: első feleségét egyik legközelebbi barátja, kollégája és művésztársa, Schönbauer Henrik vette el tőle,³⁸ ami a művészt nagyon megviselte. Nála is elmondható, hogy a művészetébe menekült. Rumi Rajki István a harmincas évek közepére kiforrott, érett művészé vált. A fővárosba való visszaköltözése után már a szakmai körök is tisztában voltak ezzel, és kezdték komolyan venni munkásságát. Sorra alkotja jelentősnél jelentősebb műveit (Vízhordó II. változata – 1933; Lovas – 1934; Küzdelem – 1935; Női akt – 1936; Dávid – 1936; Lauber feszület – 1936; Őszi szántás – 1937, Szent István – 1939). Ekkori munkáiban egyszerre van jelen a kubizmus esszenciája és a novecento neoklasszicizmusa. (A különböző megbízásokban ez más és más arányokban jelenik meg nála.) A mezőfalvi templom Madonnájában pl. alkalmazkodik az építésztárs neobarokk elvárásaihoz. Ám a szintén Győrben előkerült „Madonna gömb talapzaton” szobrában olyan invenció mutatkozik meg, amivel a korszakban csak Aba-Novák Vilmos műveiben találkozhatunk. Tartalom és forma egysége, kölcsönös determináltsága, a középkori szakrális művészet öröksége kubista nagyvonalú formaalkotással párosul, ami nem más, mint a középkori keresztény művészet figurális absztrakciója az istenhit kohójában áttüzesítve. (Korábban csak archív műtermi fotót ismerünk az alkotásról.³⁹)

A három utolsó jelentősebb szombathelyi megbízása előtt (Daliák – 1937, Szent Márton kútja – 1938, Magyar László-emlékmű – 1938) készítette el az új mezőfalvi cisztercita templom bejárata fölé Madonnáját. (Már itt is, mint később Szombathelyen, Pázmándi István építésszel dolgozott együtt.) A rendszerváltáskor alakult szombathelyi Rumi Rajki Műpártoló

Steffek Albin: *Mária mennybevétele*, a Dozmati Szent György-templom szentélyének mennyezetképe, 1936;; Rumi Rajki István: *Madonna gömb talapzaton*, 1936

- 37 A kép Radnóti Kovács Árpád 2002-es centenáriumi emlékkiállításának (Szombathelyi Képtár) katalógusában jelent meg.
- 38 Horváth Péter Rumi Rajki-kutató szóbeli közlése. A két szobrász pályaképében sok hasonlóság (téma, motívum és stílusazonosság) figyelhető meg, aminek feltárása egy önálló tanulmányt érdemelne. (Itt még arra is kell utalni, hogy a húszas évek I. világháborús hősi emlékműveiben mindketten a Szűzanyát jelenítik meg a hősi halált halt katonáink vigasztalójaként.)
- 39 HORVÁTH Péter: Rumi Rajki István oeuvre-katalógus (kézirat), Szombathely. – A kis gipsz-vázlat (melyet a Rumi Rajki Műpártoló Kör az Egyházmegyei Könyvtárnak ajándékozott) fotóját Németh József készítette, az archív képek Horváth Péter Rumi Rajki oeuvre-katalógusában.

Körnek köszönhetően, 2007-ben Győrben előkerült a művész hagyatékának jelentősebb része, amiben ennek a szobornak a vázlata is lappangott. (Módy Péter szobrász restaurátor-művész állította helyre a többségében sérült műveket.)

A szombathelyi születésű Döbrentey Gábor (1897–1990) az I. világháborúban megjárta Galíciát, Bukovinát, Romániát, Bulgáriát és Szerbiát. Sebesülése miatt évekig gyógykezelést kapott. 1923-ban Glatz Oszkár Szombathelyen tartotta a Képzőművészeti Főiskola egyik művésztelepét, aki a fiatalembert a kecskeméti művésztelepre irányította. Ott Révész Imre, Dubits Andor és Nagy Sándor mellett dolgozhatott, 1927-ben Szombathely várostól kapott ösztöndíjjal már a Képzőművészeti Főiskola növendéke, ahol Glatz Oszkár a mestere, akinek ő is tanársegédjévé vált. 1938-ban Szombathely város tanácstermének faliképmegbízását kapta meg, sajnos az ő műve is a bombázás áldozata lett. (Ugyanebben az évben a Győr melletti Nagybarát templomát is kifestí.)

Egy évre rá a kisbaráti templom mennyezetképein dolgozik, amiből mi a Mária mennybevetele jelenetét közöljük. (A másik boltíven a Pásztorok imáadását ábrázolja.) Főiskolás éve alatt Lotz Károly emlékkiállítására (1933) maradandó élmény volt számára, így nem csodálkozhatunk, ha kicsit a nagy előd murális festészetének hatása érződik ezeken a munkáin.⁴⁰

Rumi Rajki István: *Madonna a mezőfalvi templomhoz, 1937*; Rumi Rajki István: *Madonna, Mezőfalvi templomhoz (műtermi fotó) 1937*; Döbrentey Gábor: *Mária mennybevetele, kisbaráti templom, 1939*

A csemeszkopácsi születésű Károlyi Antal (1906–1970) visszaemlékezéseiben így ír gyermekkoráról: „Minden vasárnap Édesapánk haragudott érte, hogy otthon is misét énekelek, mert azt csak a templomban szabad, és csak a plébánosnak. Megver majd az Isten, ha csúfot teszel a misével – mondta, ha meghallotta. De tetszett neki. Egyszer meg is mondta – Milyen szépen tudnád énekelni a misét, ha pap lennél. De ezt egyikünk sem gondolta komolyan. Mert igazán csak rajzolni szerettem. Ezt akkor vettem észre, amikor egy alkalommal a tanító úr a hegedűjét tette ki az asztalra, ezt kellett a hatodikosoknak lerajzolni. Én csak harmadikos voltam még, de a hegedű nagyon tetszett. Elkezdtem én is rajzolni. A tanító úr látott a katedrálról, gyorsan eldugtam a rajzot. De a szünetben összehasonlítottuk a hatodikosokéval. Nem volt rosszabb, mint azoké. Aztán sok mindent rajzoltam... A rajzfüzetem a vizsga vendégeinek kezéről kezére járt. Melyik ez a gyerek? – kérdezte a plébános úr, aki

40 A kép elérhetősége: <http://www.muvesz-vilag.hu/kepzomuveszet/hirek/19092> – Letöltve: 2018. 08. 12.

ott volt a vizsga vendégei között, a rajzfüzetet nézegetve kihívtak felelés ürügyén, úgy mutattak meg. Nem volt rajtam semmi néznivaló, semmiben sem különböztem a többi nagyfülű nebulótól. A faluban is híre ment, hogy a plébános úr megnézett magának. A család komolyan kezdte fontolgatni, hogy mi legyen velem, hiszen mások is mondogatják már, hogy be kellene küldeni a városba, iskolára. Tanító, pap ugyan nem, de valami olyas, ahol a rajzkészségnek hasznát lehet venni...⁴¹ Hasznát is vette, hisz építészmérnökként 1935-ben diplomázott a Magyar Királyi József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem. 1937-ben, az Eucharisztikus Világkongresszus Hősök terére készítendő díszoltár-pályázaton 2. díjat nyert pályaművével. A novecentós ízű Szűz Mária-rajza nincs datálva, de nagy valószínűséggel ezekben az években készült. (Sok rokonság figyelhető meg a vele egy időben készült Rumi Rajki-művekkel: pl. a Madonna gömb talapzaton, és a Szent István szobraival. Klasszicizáló, mégis gótikusan nyúlt arányok.) Károlyi Antal 1953-ban Ybl-díjban részesült, majd Szombathely és Vas megye főépítésze lett. Mind építészként, mind művelődéstörténészként jelentőset alkotott szülőföldjén. 2015-ben a FUGA Budapesti Építészeti Központban emlékkiállítás rendeztek munkáiból. (Hosszú ideig a csempe- és kőművesi Helytörténeti Múzeumban is volt egy állandó emlékkiállítása, amit terveznek újra rendezni, ahol talán ez a rajza ismét látható lesz.)⁴²

Döbrentey Gábor 1940-ben a Csorna melletti Bogyoszló templomában dolgozott. A hatalmas dongaboltozat közepén kapott helyet egy Patrona Hungariae ábrázolás, amelyen már a Római iskola hatása is érződik. A boltozat oldalrészein fríz-szerűen követik egymást a magyar történelem eseményei, a sort szombathelyiként nyilván Szent Márton Amiens-i legendájával, a híres köpenymegosztó jelenettel kezdte.⁴³ A „magyar szemmel való látás” a korszak egyházművészetében evidenciának számított.

Farkas János (1920–1994) életútja is bővelkedik váratlan eseményekben. 1935-ben már az Iparművészeti Iskola díszítőszobrász szakán találjuk, 1937–46 között pedig a Képzőművészeti Főiskola növendéke, itt Sidló Ferenc volt a mestere. „1936-ban jelent meg róla a Pesti Naplóban egy képriport...⁴⁴ (Állítólag Medgyessy Ferenc figyelt fel rá, aki ös-tehetségnek tartotta.) 1940-ben a Madonna-szobrával Szilágyi Sándor-díjat nyert. „Kétszer nyerte el a Római ösztöndíjat, de csak a második alkalommal élt vele...⁴⁵ Róma (1941) óriási élmény volt számára, ez után véglegesítette reneszánsz ideáit, de Szőnyi Istvánhoz hasonlóan a novecento nem hatott rá. „Emlékszem nem sokkal 45 előtt hozatott egy hatalmas márványtömböt, hat ökör húzta valami szánfélén a rumi állomásra... Madonnát akart faragni belőle, el is kezdte, angyali arcot és gyönyörű drapériát álmodott bele, de nem nagyon haladt.”⁴⁶ Persze, mert jött a háború, a szombathelyi Székesegyház bombatámadás érte, és Farkas Jánosnak ott kellett dolgoznia a szobrok restaurálásában, újrifaragásában (60 szobor őrzi keze nyomát).⁴⁷ Így az itt közölt Madonna-szobra csak gipszben maradt. Ez a fénykép őrzi létezése emlékét.⁴⁸ Michelangelói mű. Ha nem ismernénk keletkezési idejét,

41 Károlyi Antal kézzel írt önéletrajzában „A hadúr kollégiumában” címet adta. Eredeti példány a Csempe- és kőművesi Helytörténeti Múzeumban

42 A Madonna-rajz is itt látható. – A szerző fotója.

43 A kép a szerző digitális fotótárából.

44 LÁSZLÓ Gyula: Farkas János (1920–1994) emlékezete. *Életünk*, 1997/8. 867. old.

45 Uo.

46 Uo. 870. old.

47 Sajnos a Székesegyház bombázásának 60. évfordulójára megjelent könyv (LENDVAI Rezső – KOLTAY Ferenc szerk.: A Szombathelyi Székesegyház bombázása és újjáépítése. Szombathely, 2015) nem is említi a művész nevét, sem a munkáját.

48 A képet László Gyula tanulmánya közölte.

azt hihetnénk, hogy egy eddig ismeretlen reneszánsz mestermű, a legkiválóbb szobrász keze alól. A kis Jézus, ahogy bal kezével babrál Mária lágy ruhájával, költői remeklés.

Farkas János 1956-ban, a forradalom leverése után, Jugoszlávián át emigrált. (Zágráb-ban egy évig kerámiagyárban dolgozott, és több portrét készített Michelangelóról.) Majd Kanada következett, és 1974-től élete végéig az Amerikai Egyesült Államok. Halála előtt felajánlotta műveit Szombathelynek, de a várost ez nem érdekelte.

Döbrentey Gábor pályája ebben az időben már egyre magasabbra ível. 1941-ben a máriabesnyői Nagyboldogasszony kapucinus kegytemplom szentélyében dolgozik, a szentély déli falán „Szűz Mária betegeket gyógyít” kompozíciót készít, míg a szentély mennyezetén egy hatalmas, 15 négyzetméteres Annuntiatio-t ábrázol. Ezeken a seccókon alkalmazkodik a templom barokk miliójéhez. „Döbrentey Gábor az egyházi munkák többségénél is megragadta a lehetőséget, hogy történelmi kompozíciót alakítson ki belőlük, hiszen többségük a magyar szent királyok és családtagjaik legendabeli vagy tényleges cselekedeteinek állít emléket. A feldolgozás módja közel áll a klasszikus mintákhoz, némileg stilizált, mégis hittelesen átél, eleven kompozíciók. Felépítésük, tömegmozgásuk, színbeli hangsúlyaik jól kiegyensúlyozottak, figurái kiérlelték, harmonikusak.”⁴⁹

Károlyi Antal: Madonna; Döbrentey Gábor: Magyarok védasszonya, a bogoszlói Szent Kozma és Damján templom mennyezetképe (részlet), 1940; Farkas János: Madonna, 1940; Döbrentey Gábor: Angyali üdvözlés, a máriabesnyői Nagyboldogasszony bazilika mennyezetképe, 1941

Radnóti Kovács Árpád Angyali üdvözlésének (Annuntiatio) születési idejét nem ismerjük, de nagy valószínűséggel a harmincas évek végére, negyvenes évek elejére datálható. Egyrészt a jelenetnek helyet adó szobabelsőben a falon látjuk az 1936-ban festett Madonna képét, másrészt az 1944-ben készített „Magyar Karácsony” című munkája már sokkal inkább a Római iskola látásmódját követi. Szemléletében a „Laudate pueri” című festményével áll legközelebbi rokonságban, amit 1942-ben készített. Felesége édesanyjának, Biczó Ilonának munkája kapcsán már utaltunk arra, hogy ők rajzoltak Malonyay Dezső „A magyar nép művészete” kötetébe, tehát nem lehet csodálkozni azon, hogy erdélyi hímzést, rongyszőnyeget látunk a szobabelsőben (ami feltehetően a szülők, Fábián Gyula, Biczó Ilona és a fiatal művészpár közös szombathelyi lakása). A festő, ahogy később a Magyar karácsonyt, úgy

49 HORVÁTH Teréz: Döbrentey Gábor (1897–1990) – A Szombathelyi Képtár katalógusa, 2011. 8. old. A kép elérhetősége: <http://www.muvesz-vilag.hu/kepzomuveszet/hirek/19092> – Letöltve: 2018. 08. 12.

itt az Angyali üdvözetet is magyar miliőbe helyezi. Az angyal ruhájának drapériavetése kora-reneszánsz festőket idéz, de Radnóti Kovács Árpádnak ez a műve a preraffaeliták méltó utódjának is tekinthető.⁵⁰ 1943–44-ben a kőszegi városháza homlokzatára is festett egy „Magyarok Nagyasszonya a gyermek Jézussal” freskót.

A szombathelyi születésű Bősze János (1913–2013) művészete az utóbbi időben vált kicsit ismertebbé idehaza, miután a százéves alkotó életművének egy részét a Vasvári Békaház Képzőművészeti Gyűjteményének adományozta. (Mi sem bizonyítja jobban a Vas megyéhez való kötődését.) A II. világháború után Ausztriába emigrált, a Graz melletti Statteggben faragta ki késsel ezt a kis Mária-domborművét. A középkori művészethez való vonzódása későbbi egyházi munkáinak is meghatározója lesz.⁵¹

A II. világháborúval egyben beköszönt egy közel fél évszázadnyi korszak, ami szinte száműzi a keresztény tartalmat a képzőművészetből. Ezért ez az időpont egy korszakhatár is. A felszíni vizek elapadnak, csak búvópatakként itt-ott látunk kivételt ez alól. Ezekben az évtizedekben csak két vasi festő, Gyöngyösi Simon József és Steffek Albin marad hű Mária országához.

Bősze János: Mária, 1946; Steffek Albin: Angyali üdvözet, Nicki Szent Anna-templom, 1954

Steffek Albinnak már több munkájával foglalkoztunk ebben a tanulmányban. A II. világháború utáni korszakának egyházművészeti szempontból talán legjelentősebb műve az 1954-ben kifestett Szent Anna-templom Nicken, ahol egy valóságos Mária-ciklussal találkozhatunk (Angyali üdvözet, Szeplőtelen fogantatás, Mária és Erzsébet találkozása, Jézus születése)⁵² Ekkor már sokkal lazúrosabban, áttetszőbben fest. Pasztellszerűnek is nevezhetnénk az ekkori látásmódját, ha nem lenne ez a kifejezés félreérthető. (Steffek Albin a díszítőfestészeti, ornamentális részeket mészből oldott porfestékekkel festi mindig, a képtükrök figurális részét pedig temperával.) Angyali üdvözetét békaperspektívából ábrázolta, egy, a

50 A preraffaelita festők elvetették a reneszánsz antikvitásból visszaemelt testkultuszt, és ismét a lélekábrázolás került érdeklődésük középpontjába; úgy is fogalmazhatunk, hogy visszatértek a keresztény esztétika alapjaihoz, ami épp Szűz Mária szeplőtelenességéből, mint szépségeszményből fakad. A festmény reprodukciója a művész 2010-es szombathelyi emlékkiállításán (Művészetek Háza) katalógusának borítóján volt látható.

51 Bősze László fotója. – Bősze János későbbi üvegtábla-festményének a fotóját is Bősze László készítette el.

52 Vas megyei viszonylatban a két háború között a lipárti templom, a II. világháború után pedig a nicki templom a legegységesebb munkája a festőnek. Külön érdekesség, hogy mindkét templomot a XIII. század végén–XIV. század elején, tehát nagyjából egy időben a Ják nemzetség építette.

római Szent Péter tér oszlopcsarnokára emlékeztető térben, amely megnyílik az ég felé, ahonnan a Szentlélektől egy fénynyaláb sugárzik Szűz Máriára. Barokk mestereket idéző kompozíció, de ugyanez megfogalmazható az Immaculata mennyezetképére is.⁵³ Ezen Mária

Steffek Albin: Szeplőtelen fogantatás, nicki Szt. Anna templom, 1954

kék köpenye ibolyába játszik, mint a lipárti Szent család-képén.⁵⁴

Gyöngyösi Simon József (1913–1978) Székely Madonna pasztellképe az életművében elég társtalán, mivel a művész elsősorban tájképfestőnek vallotta magát. Aki egy kicsit is közelebből ismeri az életét, az tudja róla, hogy Erdélyből nősült, és nem csak a feleségét, hanem az ottani tájat is nagyon megszerette. 1950-ben Székely Madonnát festeni Magyarországon eretnekségnek számított, kiközösítés járt érte, amit a festő hőiesen vállalt is. A II. világháború után Molnár C. Pál több egyházi munkát is vállalt Szombathelyen, így

nem csodálkozhatunk azon, hogy Gyöngyösi Simon József Madonnája kicsit Molnár C. Pál festői látásmódját idézi. Radnóti Kovács Árpádon keresztül, aki a szalézi templomban Molnár C. Pállal együtt kapott megbízásokat, talán még ismerhették is egymást.⁵⁵

Steffek Albin Nick után még egy nagy formátumú megbízást kap, amikor kifesti az ostffyasszonyfai Nagyboldogasszony-templomot. Ez is egy Mária-ciklus. Az Angyali üdvözlésben sokkal kevesebb a földi elem, mint a nicki templomban, viszont a Vizitáció kompozíciója nagyon hasonló a két templomban. Ostffyasszonyfán elhagyja a baloldali római boltívet, viszont a megnyílt magas égbe leszálló angyalokat fest.⁵⁶ Ebben az időben a szombathelyi Festő KTSZ-ben dolgozik, és moziplakátokat fest. „Ember és művész tudott maradni, amikor mázolóként dolgozott a festőszövetkezetben, amikor kisiparosként, áruházi dekoratőrként, vagy moziüzemi grafikusként.”⁵⁷ 1958-ban Zalaháshágyon is fest Szűz Mária-ábrázolást, sőt 1964-ben még Ozmánbükön is. Az egy évtizeddel fiatalabb pályatárs, Radnóti Kovács Árpád így emlékezett meg róla: „Steffek Albin emlékét szívesen és kegyelettel őrzöm meg. Jó ember és kitűnő művész volt.”⁵⁸

53 „A mennybevétel ábrázolásához néha a Szeplőtelen Szűz képtípus elemei is társulnak: csillagkoszorú Mária fején, holdsarló és földgömb a kigyóval a lába alatt. Ezzel a képtípussal a mennybevétel az eredeti bűn nélkül való Istenanya győzelmét fejezi ki a halál és a bűn fölött.” – Jutta SEIBERT (szerk.): A keresztény művészet lexikona. Corvina Könyvkiadó, Budapest, 1986. 221. old.

54 Aigner Géza fotói

55 A képet a szerző a művészről írt tanulmányában – „S mégis, magyarnak, számkivetve...” – (*Vasi Szemle*, 2017/2.) közölte először.

56 Pintér Attila fotói – mek.oszk.hu/14300/14302/14302.doc. – letöltve 2018. 08. 12.

57 RASPERGER József: Steffek Albin (1893–1993) Katalóguselőszó (Médiium Galéria) Szombathely, 4. old.

58 Rasperger József fenti előszavában.

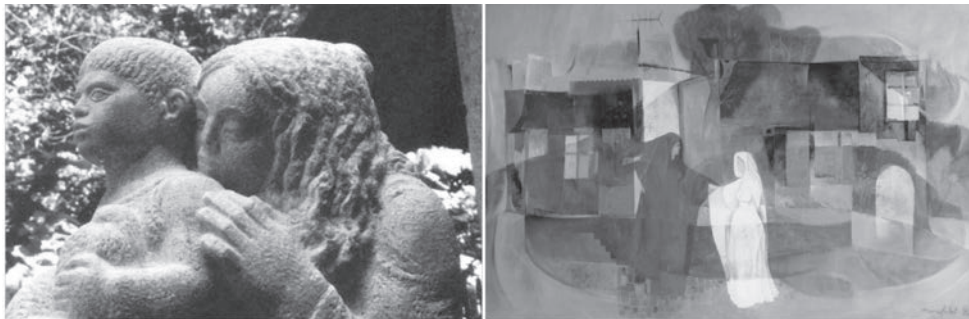

Gyöngyösi Simon József: Székely Madonna, 1950; Steffek Albin: Angyali Üdvözet, ostffyasszonyfai Nagyboldogasszony-templom mennyezetképe, 1958; Steffek Albin: Mária és Erzsébet találkozása, ostffyasszonyfai Nagyboldogasszony-templom mennyezetképe, 1958

Bősze János már Amerikában, a II. Vatikáni Zsinat liturgikus megújításának szellemében ötvözi a hagyományt a modernizmussal a chicagói metodista templom üveglakain. Kristályszerkezetű konstrukciós háttér elé helyezi a figurális motívumokat. Előbb csak templomi üveglakokat restaurált, majd később önálló megbízásokat is kapott.⁵⁹

Németh Mihályt (1926–2018) elsősorban az anyaság témaköre foglalkoztatta szobraiban, az anya–gyermek szüzien ártatlan kapcsolata azonban a szentség transzcendenciáját adja műveinek, Madonna-szobra is erre példa. A szobrász irodalmi munkássága is jelentős, mind prózában, mind versben kiemelkedő műveket hagyott maga után. Naplószerű vallo-másaiban őszintén ír Isten-élményeiről.⁶⁰

A szombathelyi Derkovits Képzőművészeti Szabadiskolából induló Marosfalvi Antal (*1931) számára életre szóló példát, mintát jelentett Radnóti Kovács Árpád. Ezt próbálta összeegyeztetni a XX. századi új festészeti irányzatok szemléletével, figurális, mégis a lírai absztrakció eszköztárából is merítő sajátos képi világot teremtve magának. A hetvenes évek közepén Mária és Erzsébet találkozását egymás után két évben is megfestette, egy tágabb tájképi háttérűt és egy intimebb, enteriőr háttérűt. Az ikonográfiai hagyományhoz hűen mindkét képen Mária jobbról lép a kép terébe Erzsébet elé. A tájkép háttérű változaton a festő a jelenetet az akkori vidéki Magyarországra helyezi, a hullámpalató és a tv-antenna annak a kornak a jelképei voltak.⁶¹

Németh Mihály: Madonna (részlet); Marosfalvi Antal: Mária és Erzsébet találkozása, 1976

59 Bősze László fotója

60 A kép Németh Mihály „Sárvártól Sárvárig” című művében szerepel. – Sárvár, 2011. 253. old.

61 A művész fotói

A szombathelyi születésű, de Lipárton felnevelkedő⁶² Szkok Iván (*1944) nem egyházi megbízásra, a Kádár-korszakban is készített vallási tárgyú műveket. Különösen az angyali üdvözlés sokat foglalkoztatta. A hetvenes években alakította ki sajátos, háromdimenziós festészetét, amiben testrészek (arcok, kezek) pozitív és negatív öntvényeit dolgozta bele a plasztikus képfelületbe. A kezek dramaturgiájára már utaltunk Tóth István Madonnája kapcsán, amit Szkok Iván esetében nem csak ismételnünk kell, hanem kimondottan ez az Angyali üdvözlés-képeinek legfőbb vizuális gondolathordozója. Gábrriel arkangyal jobb kezét ajkai elé teszi, mintha Máriának fülébe súgná Isten üzenetét. „Üdvöz légy Mária! / Malaszttal teljes, / az Úr van teveled, / áldott vagy te az asszonyok között, / és áldott a te méhednek gyümölcse...” A Mária feje mellett lévő bal kéz viszont egyszerre lehet az angyalé és Máriáé is. Ha az angyalé, akkor egy hihetetlenül bizalmas érintésnek lehetünk a tanúi, ha viszont Máriáé, akkor egyértelműen az ő imára kulcsolt kezét látjuk. Csakhogy ezt a művész nem mondja ki egyértelműen, meghagyja az értelmezés kettős lehetőségét a nézőnek. (Ezekből a képi megoldásokból jól látható, hogy a festő az absztrakcióból tért vissza a figurativitáshoz.)

Ez az a különös kontaktus, amivel Szkok Iván műveiben meg tudja szólítani a nézőt, a képeinek háromdimenziós, folyton változó, mozgásban lévő térélményén kívül.

Szkok Iván Liget Hotelben látható Angyali üdvözlése meghitt, költői alkotás. Ugyanez mondható el a Kalotaszegi Madonnájáról is. Már Rumi Rajki István korai művei kapcsán, amikor magyar népviseletbe öltözteti Máriát, feszegettük, hogy nemzeti identitásunk milyen mélyen átitatódott a kereszténységgel. A két világháború között ez természetes volt, de a II.

Marosfalvi Antal: Mária és Erzsébet találkozása, 1975; Szkok Iván: Angyali üdvözlés, Budapest, Liget Hotel, 1981

világháborút követő rendszerváltás után ez többé már nem evidencia. Ezért bátor mű a Kalotaszegi Madonna, és ezért érezzük a miénknek. Az erdélyi írásos párnavéggek a Paradicsomkertre utalnak, Mária pártája maga a glória, a tiszta keszkenő, amit csak érint kezeivel, pedig szüzi tisztaságának jelképe.

Az Immaculata következő megoldásában a művész arra céloz, hogy a kiválasztottak a Bibliában gyakran álmukban kapják sugalmazásként az isteni kinyilatkoztatást. Ezúttal is Gabriel szinte csendre inti az alvó Máriát. „Nincs valódi cselekvés, sem nagy elhatározás az őket megelőző imádság csöndje nélkül.”⁶³ Ennek lehetünk tanúi a mű előtt. Ezúttal egy szép fehér írásos párna van az alvó Mária feje alatt. A párna kvadrátja kiemeli Mária lecsukott szemű arcát. Az angyal mögött egy otthonaikban gyakori csipkefüggöny festékszóró pisztollyal megfújt mintája utal a csodára, hogy ez akár köztünk, mindennapjainkban is megtörténhet.

Az Angyali üdvözlés újabb változatában Szkok Iván immár egyértelműen a reneszánsz előképekre utal, amikor a címben megemlíti Simone Martini nevét, aki az itáliai trecento festészet egyik legjelentősebb alkotója volt. Angyali üdvözlése az Uffizi Képtár egyik ékszere. Habár a képcímben másolatot említ Szkok Iván, valójában a festmény varázsos hangulatát rekonstruálja,

62 A meghatározó első hét évét élte itt, míg családjával a kitelepítés elől el nem menekültek.

63 SARAH, Robert: A csönd ereje (Robert Sarah biborossal Nicolas Diat beszélget). Szent István Társulat, Budapest, 2018. 239. old.

a reneszánsz művészek invenciójával és innovációjával képes megformálni az evangéliumi témát, mint a hasonló műveiben is – Veronika kendője, Piéták – erről van szó.⁶⁴ Ez a kompozíciója színvilágával és az aprólékos megmunkálásával a preraffaelita festők előtt is tisztelgés egyben, akik megpróbálták visszahozni a művészetből kivesző áhitatot.⁶⁵

Magyar Lajos (1903–2006) autodidakta, naiv fafaragó. Nyugdíjazása után kezdett el faragni, először főzőkanalakat, majd botokat, végül kispasztikákat. A paraszti életforma és a népi vallásos hitvilág nagyon egyedi és eredeti megfogalmazója. Reliefeket és szobrokat egyaránt készített, melyek néha túlnőnek a hagyományos kispasztika méretein. A Vasvári Békeház Képzőművészeti Gyűjteményének állandó kiállításán

Szok Iván: Angyali üdvözlés (Simone Martini másolat) 1988; Magyar Lajos: Szent család,

szereplő Szent család és Menekülés Egyiptomba kétoldalas és kétrészes domborműve túloldalán a Jézus születése és az Angyali üdvözlés jelenetét faragta meg. (A Jézus születésén a betlehemi csillag bizarr módon ötágú csillag.) Az archaikus népi imádságok világát idéző Szent család jelenet visszautal a Paradicsomkert Ádámjára és Évájára, a tudás fájára.⁶⁶

Marosfalvi Antal is a Szent családot ábrázolta a rendszerváltás évében készített festményein, melyeket a Zichy Galéria felkérésére festett. (Összesen nyolc Szent család-képet.) Az első közölt kép Van Dyck-ot és Murillo-t idézi. A következő képein az Egyiptomba menekülő szent családot közép-európai tájba helyezte a művész. Mária öltözéke reneszánsz előképek alapján készült. József háttérben lévő alakja mindhárom képen staffázs-figurává törpül. A nosztalgikus hangulatú életképek Cziráki Lajos győri tanítványának, Németh Attilának (*1951) látásmódjához is közel állnak. A harmadik szent család-festmény viszont a nazarénusok és a biedermeier világát idézi meg. Marosfalvi épp a rendszerváltás tájkán fordult vissza kezdeti figurális festészetéhez, és hagyta el a lírai absztrakció és a szürrealista kollázs fűzőjét alkotó korábbi látás- és ábrázolásmódját.⁶⁷

Marosfalvi Antal (mindhárom kép): Szent család, 1989

64 Szok Iván, Czippó Géza (1882–1930) szombathelyi evangélikus lelkész unokája.

65 A képek elérhetősége: szkokivan.hu – Letöltve: 2018. 08. 12.

66 A művészről a szócikket a „Képző- és iparművészek Vas megyében” című kötetben a szerző írta (Szombathely, 1994. 61. old.); a szoborról a fotót is ő készítette.

67 A művész fotói

Lesenyei Márta (*1930) is a keresztény tradíció hű folytatása mellett dönt, amikor Paggi bíboros kis házioltárát készíti. A kegyképek és kegyszobrok Máriáját mintázzák meg, viszont annak a két oldalán elhelyezett szombathelyi szentek megfogalmazásában már sokkal inkább akadémikusabb hagyományt követ. A kis szárnyasoltár becsukható tábláin rézbetétes vonalábrázolással stilizált életfát ábrázol, amivel viszont a népművészet formakincséből merít.⁶⁸

Kisléghi Nagy Ádám (*1961) a rendszerváltás előtt költözött Vas megyébe, és festészete épp ezzel egy időben vált sajátossá és jellegzetessé. Úgy is fogalmazhatunk, hogy itt talált rá igazi hangjára. Egyre bátrabban fordult az európai keresztény kultúra és művészet forrásaihoz, melyet a reneszánszban és barokkban talált meg. Ezen a táblaképén Dürer híres grafikai lapjának, a Vizitációnak kompozícióját követi hűségesen. A festmény színeiben is Dürer festményeinek színvilágát idézi.⁶⁹ (Kisléghi Nagy Ádám számtalan magyarországi görögkatolikus templomba készített ikonokat és ikonosztázokat, melyek közt több Istennya-ikont is festett, ezúttal azonban ezeket most nem emeltük be tanulmányunkba.)

Marosfalvi Antal: *Szent család, 1989*; Lesenyei Márta: *Szombathelyi szentek, Paggi bíboros asztali oltára, Vatikán, 1991*

E dolgozat szerzője a graz-poppendorfi nemzetközi művésztelepen készítette el ezt a művét, amely interpretációs korszakának címadójává is vált. Gábrriel arkangyal és a mindenkori művész is csak egy közvetítő, nem saját gondolatát adja elő, interpretálja, hanem aki küldte és megbízta ezzel. Ez az örök *Ars Sacra ars poetica*. Máriának az Evan-

géliumban az a szerepe, hogy beteljesítse Isten akaratát, és nekünk is életünkben ugyanez a feladatunk, csak legtöbbször megfélemedezünk róla. Fra Angelico Angyali üdvözlétének grisaille változatát látjuk négyzetes képformára átkomponálva. A kép vízszintes tengelyébe festett Ave Maria akár e tanulmány címe is lehetne, hisz minden művész Szűz Mária tisztelését, hódolatát próbálja megjeleníteni művében.⁷⁰

Torjay Valter (*1964) Mária-tisztelete gyakran nyilvánul meg, hogy Mária-szobrokat fest, így pl. lefestette a Lipárt határában lévő útszéli Mária-szobrot is. Ezúttal egy kisebb színes Immaculata-szoborról készült ez a munkája. A kép különlegességét az adja, hogy a Madonna árnyéka keresztté változik a falon, előrevetítve Jézus keresztthalálát, áldozathozatalát.⁷¹

E sorok írója a 90-es évek elején fordult a gótikus és reneszánsz művészet felé, amire már az előbb tárgyalt műve is bizonyíték volt. Giotto realizmusa, életszerűsége egyszerűen elbűvölte. A múlt század végén a keresztényüldözés, illetve -kirekesztés csak a világ nyugati felén volt érzékelhető, mára a kereszténység a legüldözöttebb vallássá vált szinte a világ minden kontinensén. A kép-átírat ezt a mindenünnen kitaszítottság állapotát, megbélyegzését jeleníti meg.

68 A képet a művész „Lesenyei Márta 88” című katalógusa közli (34. old.).

69 A művész munkájáról készült képeslap alapján

70 Rosta József fotója

71 A művész fotója

Varga Bernadett (*1963) szülőfalujának, Egregynek a templomába készített zászlóképeket. A gobelinnel megszőtt képmezőben az arany háttér szépen emeli ki Mária tiszta, szep-lőtelen alakját, ami kicsit Botticelli szépségsményét és eleganciáját is megidézi.⁷²

Tóth Csaba: Interpretáció, 1992; Torjay Valter: Madonna, 1993; Tóth Csaba: Partra vetett hal, 1994; Varga Bernadett: Templomi zászlókép, Hévíz, Jézus szíve-templom, 1995

M. S. mester Vizitációjának parafrázisa egy évvel későbbi, ezúttal is beszédes a cím, hisz arra utal, hogy mindennapi emberi kapcsolataink ugyan világi dolgok, de elfelejtjük, hogy mivel mindannyian (minden élő) Isten teremtményei vagyunk, ezért cselekedeteinknek igenis van égi dimenziója.⁷³

Kondor János (*1957) munkásságában a szakrális téma nem tekinthető perifériusnak, hiszen számtalan Korpuszt (Halotti beszéd I–II., Profán oltár I–V.) festett, e munkák közé sorolható a Bizánc című pasztellképe is. A bizánci ikonok világát megidéző munkájában egy kompozícióba sűríti az Istenanya és Krisztus alakját.⁷⁴ (A művész Ikonos önarcképe a párdarabja a műnek.)

E tanulmány szerzője 2006-ban több mint 40 művét ajándékozta szülővárosának, és azon belül is egy egyházi iskolának, a szombathelyi Premontrei Gimnáziumnak, ahol ez a festmény ma is látható. Az eredeti kép Matteo Cerezo Mária mennybevétele műve. A görög szó – pneuma – lelket, fuvallatot jelent, azt a légiest, tünékeny szárnyalást, amit Mária meny-nyekbe emelkedése jelent.⁷⁵

Tóth Csaba: Az élet szertartásai az örökkévalóságnak szólnak, 1995; Kondor János: Bizánc, 1995; Tóth Csaba: A kiválasztottság metaforája, 1996

⁷² A művész fotója

⁷³ Garas Kálmán fotói

⁷⁴ A képet Kondor János *Időrétegek* című, a munkásságát bemutató képzőművészeti albuma közli. Sárovar, 2017. (12. kép)

⁷⁵ Garas Kálmán fotója

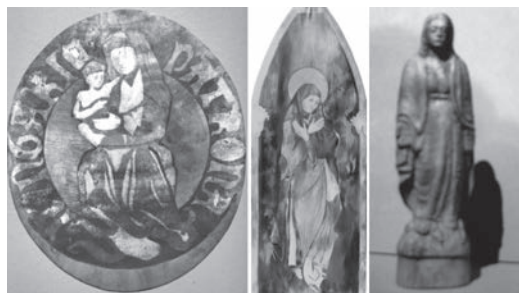
Kisléghi Nagy Ádám a kilencvenes évek második felétől egyre több egyházi megbízást kap. Szöcei műtermében egymás után készíti a templomi oltárképeket. Ezekben az években már végleg elkötelezte magát a Caravaggio-iskola fénykezelési szemléletével, aminek lényege, hogy baloldalról nagyon erős megvilágításba helyezi a kompozíció figuráit, ami által erős drámai hatást ér el. (Ezen a képen Mária alakjában feleségét festette meg).⁷⁶

Varga Bernadett munkásságában 1997-ben merül fel először a Patrona Hungariae motívum, ami később még sokat foglalkoztatja. Mátyás király garasain jelenik meg először ez a téma, amit később a Habsburg- királyaink is átvesznek a tallérjaikon. A művész házuk építkezésekor egy ilyen II. Ferdinánd ezüsttallért talált, amit vakolatdíszítésként a házuk oromzatára is felmintáztak. Ezt a pénzérméről átvett motívumot használta fel a gobelintervén, amit később meg is szőtt.

Varga Bernadett ugyanebben az évben megbízást kap a már említett új egregyi templom (Egregy Hévíz része) oltárképeinek az elkészítésére is. Mivel az egregyi Árpád-kori templom titulusa Mária Magdolna volt, az új templomban is, Szűz Mária mellett, őt ábrázolta. A gótikus ívet idéző képforma alkalmazkodik a modern templom architektúrájához. Máriát az Angyali üdvözlések kéztartásában látjuk, melle fölött keresztbefont karokkal. A festmény színvilága tudatosan a középkori, reneszánsz, barokk gobelinek színvilágát idézi meg.⁷⁷

Marosits József (1950–2018) Máriája a barokk kori Immaculata-ábrázolások kései utódja, a lába alatti Földgolyó az egyenlítő mentén félbe van vágva, ezen a félgömbön áll a

Szűzanya. Mária földi, tenyeres-talpas robusztus női alak. A szobrász Mária alakját „Anyja gyermekével” szobrain is többször megfogalmazta, ezekben azonban egészen kubisztikus formamegoldásokat alkalmaz.⁷⁸

Varga Bernadett: *Patrona Hungariae, gobelinterv, 1997*; Varga Bernadett: *Mária oltárkép, Hévíz, Jézus szíve templom, 1997*; Marosits József: *Mária*

A kereszténység kétezredik és a magyar államiság ezredik évfordulójához közeledve két nagyobb önálló kiállításban gondolkodott e tanulmány szerzője, az egyik a szombathelyi Sárospataki Múzeumban *Iconostasion 2000* címmel, a másik Vasváron, a domonkos rendház folyosóján *Ars Hungarica* címmel nyílt meg. Az előbbi az üdvtörténet

eseményeit beszélte el Jézus születésétől feltámadásáig, az utóbbi pedig a magyar képzőművészet kontinuitásait tárta fel. Koszta József Rómában festett Háromkirályok művének interpretációja az utóbbin szerepelt. Hasonló szituációt rögzít, mint Szent István koronafelajánlása a Nagyboldogasszonynak, erre a párhuzamra utal a mű.

A szerző ezt a művet az Iconostasion kiállítás után a lipárti Keresztelő Szent János-templomnak ajándékozta. Az Avignoni Piéta monokróm változata. (A budaörsi Gvardián

76 A képeket ESTIVILL, Daniel: *Kisléghi Nagy Ádám, a szent festője* című könyve közli (155. old.)

77 A művész fotója

78 A művész fotója – A szobor egy németországi magángyűjteménybe került.

Ferenc szobrászművész feles életnagyságú samott-plasztikában szintén újraalkotta ezt a művet pár évvel később. A szobor a kortárs magyar szakrális művészet egyik legjelentősebb alkotása.) A középkori eredetű lipárti templom barokk kori átépítése után szinte semmi nem maradt a gótikából, ez a festmény ezt hivatott pótolni.⁷⁹

Az Iconostasion kiállítás katalógusának borítóján szerepelt Rogier van der Weyden Madonnát festő Szent Lukács evangélistájának átírata, már az eredeti kép is a szent művészet, az Ars Sacra ikonikus alapművének számít. Az Iconostasion kiállítást a ceglédi evangélikus templomban is bemutatták, annak plakátján is ez a mű szerepelt.⁸⁰

Tóth Csaba: A hagyomány megtartó ereje, 1997; Tóth Csaba: A kereszténység halála és feltámadása, 1997; Tóth Csaba: A művészet eredendően vallásos, 1997

Varga Bernadettet az ezredforduló környékén kezdte foglalkoztatni a Napba öltözött asszony (Mulier Amicta Sole) témája. Ezúttal Máriának a fénylő arca, sugárzása érdekelte. Szeretett volna egy nagyobb gobelint szőni a Napba öltözött asszonyról, és ehhez készítette ezeket a terveket. Előtte Dürer grafikáit és más középkori ábrázolásokat tanulmányozott. Két színváltozatot tartott meg a tervek közül, egy türkisz-cölinkék és egy kobaldek-kaput mortuum variánst. A két ábrázolás tükörképe egymásnak.⁸¹

Kisléghi Nagy Ádám a kilencvenes években végleg megtalálta saját hangját a festészetben, csak keresztény tartalmú műveket fest, amikben visszanyúl a barokk, azon belül is a Caravaggio-iskola kontrasztos ábrázolási módjához, a tenebrosóhoz. Az üresen álló szócei plébánián alakít ki magának műtermet, ahol egymás után születnek az új hangú művei. Az itt közölt Madonna-képét 2002-ben állította ki Szombathelyen a „30 éves a rajztanárképzés Szombathelyen” kiállításon, mivel a kilencvenes évek elején egy rövid ideig a Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskola rajz tanszékén is tanított. A Szűzanya mellett látható korszos csendélet és a gyermek Jézus megfogalmazása is egyértelműen Caravaggiora utal.⁸²

Az eredeti kép, amiről a szerző az adaptációt készítette, Dante Gabriel Rossetti „Mária gyermekora” című műve. Rossetti a preraffaelita mozgalom fő alakja volt, aki az akkor kibontakozó modernizmussal szemben visszafordult a reneszánsz ideálok felé, és művészi, szakmai alázatot tanult tőlük. E példa az ezredfordulón is fontos volt, ma pedig, amikor szinte már az anarchia és az outsiderség vette át a vezető szerepet a kortárs művészetben,

79 Garas Kálmán fotója

80 Garas Kálmán fotója

81 A művész fotói

82 ESTIVILL, Daniel: i. m. 146. old.

még inkább az.⁸³ Rossetti képén a még gyermek Mária egy hímző-padon ül, és az előtte virágcserepben lévő fehér liliomot hímezi, mint egy látvány utáni festő vagy rajzoló. (A hímző-pad akár rajzpak is lehetne.) Az Angyali üdvözlés Szentlélek galambja ferde ellipszis glóriában a szőlőindát tartó lécen ül, még nem jött el az ideje. (A szőlő Krisztus vérére utal.) Rossetti a vékony ellipszis glóriákban nevezi meg a jelenet szereplőit, tehát van eredeti felirat is a képen. A ráfestett latin szó: humilitas alázatosságot, megalázkodást jelent, ami a keresztény családok egyik legfontosabb jellemzője.

A másik festmény Hugo van der Goes „Mária halála” táblaképének parafrázisa. A bizánci eredetű ikonográfiai képtípus, amit van der Goes is átvett, azt a jelenetet ábrázolja,

Varga Bernadett: Napba öltözött asszony, gobelinterv, 1998;

Varga Bernadett: Napba öltözött asszony, gobelinterv, 1998;

Tóth Csaba: Keresztények nagy családja, 1999

amikor „Mária kérésére csodálatosképpen a tizenkét apostol hazakerül távoli missziós útvjáról, és összegyűlik halálos ágyánál. Krisztus is megjelenik angyalokkal és szentekkel, magához veszi Mária lelkét, és felviszi a mennybe.”⁸⁴ A szobabelsőben Krisztus egy aureolában jön le a Mennyből anyjáért, különleges fehér sápadt fénnel világítva meg a jelenetet.

Erwin Panofsky írja a kép-

ről: „olyan vihar kirobbanásának a tanúi vagyunk, amelyben az egzaltáltság keveredik a réműlettel, amit általában valami emelkedett megtapasztalásakor érzékelhetünk.”⁸⁵ A szerző által adott új képcím a Szűzanya és az Anyaszentegyház között von meglepő párhuzamot.⁸⁶

Lesenyey Márta 1988-ban kezdte el a Veszprémi Hittudományi Főiskola oltárának készítését. Az életfát jelképező szoborkompozíció részét képezi Szűz Mária lakja, aki Jézus keresztfájától balra helyezkedik el, a hagyományos ikonográfiai képtípusnak megfelelően. Mária melle fölött összekulcsolt kezei gótikus és kora-reneszánsz angyali üdvözléseken látható hasonló módon, itt azonban a szobrász a Szűzanya fájdalmát fejezi ki ezzel a kéztartással.⁸⁷

Tóth Livia (*1964) nemezképe a Daczó Árpád által felkutatott Babba Máriát ábrázolja, tehát a magyarságnak a kereszténység felvétele előtti istenasszonyát. „Mert a több ezer éves múltunkba vezetett az a Boldogasszony, aki már néppé válásunk hajnalán égi édesanyánk lett... ő vezette be népünket a Kárpát-medencébe, s ott mutatta meg, hogy valóban ki is Ő? Ott, a megkeresztelkedésünkkor húzta el arca elől titkának fátylát, és népe nagy öröme, mint Szűz Mária mosolygott reá. Igen, Ő, Mária mosolygott reá, az igazi Boldogasszonyunk.

83 „A művész birodalmában kitört a polgárháború, amely mindmáig nem ért véget... A modern kor győzelmes művészete most kimondta a non serviam-ot. Nem szolgál többé senkinek. Azt a tiszteletet, ami eddig az ábrázolatlan, teljességben saját magának követelte meg. Az Egyház már régóta felfigyelhetett volna arra, hogy a művészet, melyet ölében nevelgetett, most el akar szakadni édesanyjától.” (Ez is egy Mária-metaphora – a szerző) – MOSEBACH, Martin: A formabontás eretneksége. Bába Kiadó, Szeged, 2009. 67. old.

84 Jutta SEIBERT (szerk.): A keresztény művészet lexikona, Corvina Könyvkiadó, Budapest, 1986, 218. old.

85 Hugo van der Gues (Híres Festők) Bp. 26. old.

86 Garas Kálmán fotója

87 A szobor reprodukcióját Budai Rózsa interjúja közölte a *Vas Népében*: Kiss Sándor és Lesenyey Márta karácsonyai. 1998. 12. 24. 10. old.

Ezt azért akarta így, hogy most már, mint a keresztények Isten Anyja, a maga valóságában legyen ténylegesen is népe és országa Patrónája. Ezért ajánlotta fel neki mindjárt a kezdetben a nagy király, Szent István is a koronáját!”⁸⁸ Tóth Lívia doktori dolgozatában a hun–avar és honfoglalás kori díszítőművészet motívumkincsét vetette egybe a koraközépkori Kárpát-medencei templomfaragványainkkal. A motívumvándorlás és kontinuitás érdekelte, azok szimbólumvilágával és jelentéstartalmával együtt. E kutatásait összegzi egy-egy textilművében, így a „Mária oltalma alatt” címűben is.⁸⁹

Kisléghi Nagy Ádám „Szent Anna harmadmagával” című oltárképe formájában és részben kompozíciójában Leonardo híres Sziklás Madonna festményét idézi meg. Szent Anna alakjában a művész feleségét örököltette meg.⁹⁰

Mészáros Györgynek (*1951) kántortanító volt az édesapja a Tapolca melletti Vilonyán. A budapesti Művészeti Szakközépiskola után Pécsen végzett a Tanárképző Főiskolán, majd ismét Budapesten, a Képzőművészeti Főiskolán tanult. A kilencvenes évek elején a szombathelyi Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskola rajz tanárkének volt a vezetője, majd a soproni Faipari Egyetemen megalapított Alkalmazott Művészeti Intézeté. Itt kapta a megbízást az Udine közelében lévő Avasinis falu földrengésben beszakadt temploma mennyezetképe elkészítésére. Az eredeti, 1850-ben készült freskó tematikáját (Mária dicsőítése) kellett újraalkotnia 60 négyzetméteren. Közel harminc alak látható a mennyezetképen, egyenként másfél–két méter nagyságúak, monumentális mű. A kortárs magyar egyházművészet jeles alkotása, csak épp Olaszországban látható.⁹¹

Kisléghi Nagy Ádám számára ugyanekkora kihívást jelentett a Szombathelyi Székesegyházban megvalósuló, négy képből megfestett, Szűz Mária életét (Angyali üdvözet, Pásztorok imádása, Levétel a keresztől, a Szentlélek eljövetele) bemutató, egyenként közel 16 négyzetméteres képciklus. Ebben az esetben is az eredeti művek elpusztultak, egyenként közel a II. világháború idején. A hazai kortárs egyházművészetben ritkán vannak ekkora megbízások, amit jelen esetben Kisléghi Nagy Ádám mind tartalmi, mind formai szempontból kifogástalanul oldott meg. „A művész ragaszkodik a mesterségbeli tudás legjavához, a veretes és szigorú kompozícióhoz, a kötött formavilághoz.”⁹² Az Angyali üdvözet a képciklus első darabja, a négy festmény együttvéve olyan hatású, mintha a székesegyház elődjéből, a vártemplomból maradtak volna itt, átvészelve Napóleon hadainak pusztításait és a II. világháború poklát.

Tóth Csaba: Virrasztás az Anyaszentegyház lábainál, 1999; Lesenyei Márta: Mária, Veszprémi Hittudományi Főiskola oltára, részlet (műtermi fotó) 1999; Tóth Lívia: Mária oltalma alatt, Gödöllői Premontrei Gimnázium, 1999

88 DACZÓ Árpád: Csíksomlyó titka. Pallas–Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 2000. 32–33. old.

89 A könyv csak 2000-ben jelent meg, Tóth Lívia a *Mária oltalma alatt* első változatát tőle függetlenül készítette el. – A művész fotója

90 ESTIVILL, Daniel: i. m. 142. old.

91 A művész fotói

92 KISLÉGHI NAGY Ádám: Az ábrázolás dicsérete – „Kisléghi Nagy Ádám festményei a Szombathelyi Székesegyházban” című kiadvány; a kép reprodukcióját is ez közli.

Lesenyei Márta férjének, Kiss Sándor (1925–1999) szobrászművésznek tervét valósította meg Pásztón; a koronafelajánlási jelenet a klasszikus ikonográfia hagyományait követi, Szent István térdre borulva nyújtja át a Szent Koronát a Szűzanyának. A szobor plasztikai megoldásaiban Lesenyei Márta hűen követte Kiss Sándor elképzelését, amiben a stilizálás és a leegyszerűsítés egyszerre van jelen, a jelenet így emblemikus megfogalmazásként hat.⁹³

Mészáros György: *Mária mennybemenetele – karton az avasinisi Szent Miklós-templomhoz (részlet) 2000*

A Millennium évében Tóth Livia újabb változatát készítette el a „Mária oltalma alatt” című kompozíciójának. Az utóbbiban a palmetta-mintás, szalagfonatos motívum sokkal sejtelmesebben öleli körül a Boldogasszony archaikusan megfogalmazott alakját, aminek feje fölött ismét a Szentlélek galamb-sólyom látható, utalva Emese és Mária párhuzamára. Szűz Mária kezében ismét a Nap és a Hold, miként a Szent Korona keresztje alatti, Atya Istent ábrázoló zománcképen, amely így együtt az örökkévalóság szimbóluma.⁹⁴

Varga Bernadett miután nem talált megrendelőt a Napba öltözött asszony gobelinterveizhez, megfestette őket, illetve 2000-ben még csak az egyiket. Itt egy kicsit szélesebbre fogta a kompozíciót a korábbi tervhez képest. A mandorla alakú dicsfény így jobban érvényesül. A kék aláfestés a Tengernek csillaga (tenger színére) és a Mennysorság szimbolikus színére is utal. A kis Jézus kezében tartja a megváltás (Betlehem) csillagát.⁹⁵

A szerző ezt a munkáját már az Iconostasion 2000 kiállítás után készítette, tehát nem tartozik szorosan a képciklushoz. Mantegnának az Uffizi Képtárban lévő „Madonna gyermekkel” című képének parafrázisa. Jobboldalt, a háttérben lévő kőbányát jócskán ki kellett egészíteni a négyzetes képfomához. Mantegna képének háttérében a tevékeny élet jeleneit látjuk, bal oldalt mezőgazdasági munkát végző parasztokat, jobb oldalt kőfejtőket. A latin felirat: status absolutus és a választott új képcím is erre utal, a folyton újjászülető életre, amelynek kulcsa Szűz Mária kezében van, az ölében lévő gyermek Jézusban, aki minden élet – és az örök élet – forrása.⁹⁶

Kiss Sándor – Lesenyei Márta: *Szent István felajánlja a koronát a Szűzanyának, Pásztó, 2000; Tóth Livia: Mária oltalma alatt, Vasszécsenyi Polgármesteri Hivatal, 2000; Varga Bernadett: Napba öltözött asszony, 2000; Tóth Csaba: Az élet győzelme a halál felett, a budapesti Kék golyó utcai onkológiai központ kápolnája, 2000*

93 A képet az *Életünk* 2002/6-os számának színes melléklete közölte. (13. old.)

94 A művész fotója

95 Garas Kálmán fotója

96 A szerző fotója

E sorok írójának a következő képe a szombathelyi Premontrei Gimnáziumban található. Benczúr Gyula Szt. István Bazilikában lévő mellék-oltárképének a parafrázisa. Benczúr Gyula a magyar történelmi festészet reprezentáns alkotója volt, a képe a Pannonia Sacra felirat került, utalva a már Daczó Árpádtól idézett Szt. István-i ország-megszentelődésre.⁹⁷

Kislégghi Nagy Ádám Szűz Mária életét bemutató képciklusának következő darabja a Levétel a keresztről. A mozgalmas kompozíciónak szinte egyetlen nyugvópontja van, Mária arca. A festő különös igényességgel alkotta meg ezt az arcot. Michelangelo Szent Péter bazilikában lévő világhírű Pietájához hasonlóan egy fiatal, szép arcú Máriát látunk, szemével bánatosan az eget kutatja.⁹⁸

A Római iskola jellegzetes képviselője volt Istókovits Kálmán, akinek Madonnáját 2000-ben interpretálta a szerző. A festmény felirata, a Mater Intemerata (Szűzvirág Szent Anya), Mária szüzességére, egyáltalán a szüzesség kincsére utal, ami különösen szexista korunkban nagy ritkaság és érték. A kifejezés a Loretói litániában található, „A büntől az egész életre szólóan való mentesség nagy kiválóságát az Isten megadhatta a Szent Szűznek, a szent Fiára való tekintetből.”⁹⁹

Tóth Csaba: Régi magyar szentség, Szombathelyi Premontrei Gimnázium, 2001; Tóth Csaba: „Te szüzesség kinyílt virága”, Szombathelyi Premontrei Gimnázium, 2003

Kislégghi Nagy Ádám székesegyházbeli sorozatának utolsó darabja a Szentlélek eljövetele kompozíció. Ez még a Levétel a keresztnél is zaklatottabb

kompozíció, az apostolok csupasz karjai, a drámai megvilágításban szinte a cikázó villám fényére emlékeztetnek. Mária arcának kiemelését ezúttal a művész a Szűzanya középre helyezésével éri el. Alakja a kép függőleges szimmetriatengelyében van, felette a Szentlélek galamb képében. Mária arca étellel teli és bizakodó, az apostolokon látható riadalomnak semmi jele az ő arcán. Mária alakjából hihetetlen erő sugárzik, Krisztus Anyaszentegyházának ereje, küldetésadata.¹⁰⁰

A szerző festménye, a száz műből álló, 2006-os *Hommage à Cézanne* kiállítás egyik darabja. (A kiállítás minden képe úgy jelenített meg egy József Attila-verssort, hogy közben a múlt század első felének magyar festészetében a Cézanne-hatásokat is feltárta e műveken. Medveczky Jenő (1902–1969) festményén egyszerre érződik a Római iskola és a francia festészet, elsősorban Cézanne festészetének hatása. A ráfestett „pietas” kifejezés istenfélelmet, jámborságot jelent. (A festményt a szerző a Vasszécsenyi Keresztény Közösségi Háznak ajándékozta.¹⁰¹)

Torjay Valter ebben a portréjában megpróbálta emberközelbe hozni Szűz Máriát, ezért meglepő közvetlenséggel ábrázolta. (Egy festőművész kollégája ült hozzá modellt.) Művé-

97 Navratil Ferenc fotója

98 KISLÉGGHI NAGY Ádám: i. m.

99 WALTER János: Üdvözlégly Mária. Korda Kiadás, Budapest, 1943, 58. old. – Navratil Ferenc fotója

100 ESTIVILL, Daniel: i. m. 180. old.

101 Navratil Ferenc fotója

szettörténészként ószövetségi motívumokat is felhasznált a képhez Mária ruháján és a festett kereten. Az utóbbi fekete téglalapjainak kereszt-motívuma és az aranyhátér együttesen a kép ünnepélyességét fokozza.¹⁰²

Varga Bernadett Patrona Hungariae gobelinterve ezúttal sokkal több rétegű, sejtelmesebb, mint a korábbi változat. A főmotívum alatt, alig kivehetően egy keresztrefeszítési jelenetet is láthatunk, tehát a gyermek Jézus későbbi megváltásának beteljesülését is. Ez a képzettársítás a szürrealizmus eszköztárából való. A terv ezüstös-szürke – kaput mortuumos – színvilága fokozza ezt a titokzatosságot és a mindennapi valóság fölötti hatást.¹⁰³

Tóth Csaba: „Vizsgáld meg az én ügyeimet, mielőtt magam feláldoznám”, 2005;
Torjay Váler: Mosolygós Mária, 2008; Varga Bernadett: Patrona Hungariae, gobelinterv, 2009

Szok Iván közel tíz éve újra elővette az Angyali üdvözet motívumát, csak most már (orvosi tanácsra) a pasztikus képeit nem festékszóró pisztollyal készítette el, hanem szabad kézzel, festői-grafikai gesztusokkal egészítette ki őket. Így oldottságuk, közvetlenségük

Szok Iván: Angyali üdvözet, 2009;
Kislégghi Nagy Ádám: Kék Madonna, 2010

egészen új hatást kelt a háromdimenziós művein. Degas pasztellképein látunk ilyen laza és leheletfinom manufakturális megoldásokat, a krétával szinte csak „firkál” a művész a domború-homorú felületen. Ezzel a célja is nyilván az volt, hogy valódi emberközelbe hozza az evangélium jelenetét és szereplőit.¹⁰⁴

Kislégghi Nagy Ádám mára a legjelentősebb egyházművészé vált hazánkban, ezt a rangot első-

sorban a már említett, a Szombathelyi Székesegyházban megvalósult képciklusával érte el. Ezúttal két kisebb művet szentel a Szűz Anyának, az egyik egy hagyományos Madonna a

102 A művész fotója

103 A művész fotója

104 szokiván.hu

gyermek Jézussal, míg a másik mintha az Angyali üdvözlés Szűz Máriája lenne csak. (A szombathelyi Székesegyházban is olvas Mária, amikor Gábiel arkangyal megjelenik előtte.) Kisléghi Nagy Ádámnál mindig nagy jelentősége van a kezek dramaturgiájának (erre már korábban más művészek esetében is utaltunk), a látványból kiinduló fokozott hatáskeltésének ez egy fontos eszköze a művésznél. Az Olvasó Márián ez különös szépségben mutatkozik meg.¹⁰⁵

Mészáros György számára az olaszországi nagy megbízás megisméltődött, immár Szombathelyen, amikor a Szalézi templom oltárképpályázatának egyik győztese lett. A Szent Quirin-templom Segítő Szűz mellékolttár képének a megfestését nyerte el, ami ezúttal 40 négyzetméter falfelületet jelentett számára. A seccónak Don Boscót, és a Segítő Szűzhöz való ragaszkodását kellett megjelenítenie. Jól látható, hogy a terven még más formában (ülve, térdén a kis Jézussal) festi meg a Szűzanyát, míg a megvalósult munkán már az Ég királynéjaként. A kész mű ezúttal is a Római iskola által megújított magyar egyházművészet egyik kortárs csúcsteljesítménye.¹⁰⁶

Mészáros György: A szombathelyi Szalézi (Szent Quirin) templom mellékolttárkép terve (részlet), 2011; Mészáros György: Világ királynéja, karton, 2012

Tóth Livia Napba öltözött asszonyának ismét kiegészítő motívuma a szalagfonat, ami a világos-sötét, jó-gonosz ellentétek földi harcát jelképezi. Ezúttal azonban egyértelműen a sugárzó, a fényvel körülvevő Nagyboldogasszony felmutatása érdekelte a művészt. A nevezetesen csillogó, vibráló fényszövevényt applikált bele, és a mandorlás sugárkoszorút is egyedien oldotta meg.¹⁰⁷

Módy Péter (*1965) a Rumi Rajki Műpártoló Kör egyik legaktívabb tagja részese volt annak a művészközösségnek, amely az új veresegyházi Szentlélek-templom létrehozására szerveződött. Módy Péter a tizenkét apostolszobor közül kettőt (Szent Bertalan és Szent

105 ESTIVILL, Daniel: i. m. 147., 149. old.

106 Az oltárkép vázlat elérhetősége: <http://szentkvirin.hu/?festmenypalyazat2011.html> – A többi kép a művész fotója.

107 Módy Péter az ötödik művész ebben a tanulmányban (Szkok Iván, Tóth Csaba, Tóth Livia, Varga Bernadett), akinek a munkássága a kis Vas megyei településhez, Lipárthoz (ma Vasszécseny része) köthető, ahol a Keresztelő Szent János-templomban fennmaradt egy középkori Mária-szobor, aminek jótékony hatása is lehetett e művészek Mária-ábrázolásaira. – A művész fotója

Péter) készített el, és a Keresztelő Szent János bronzszobrát a keresztelő kúttal, valamint Kun Éva keramikussal közösen a Köpenyes Madonnát (Sub Tuum). Az új veresegyházi templom a kortárs magyar egyházművészet egyik kiemelkedő összművészeti alkotása, minden egyes műfajban és technikában igényes műalkotások együttese. A Köpenyes Madonnánál Kun Éva rózsaligetes kerámia háttere a fehér márványból kifaragott Szűzanyával és az ugyancsak kerámiából megmintázott kék köpennyel, az alóla kikandikáló gyermekfigurákkal abszolút nívumként hat. (Technikailag is vegyíteni a két műfajt és anyagot nem volt egyszerű dolog!) Szűz Mária kéztartása hasonló Kisléghi Nagy Ádám festményéhez. (Mária modelljéül a művész egyik leánya szolgált.¹⁰⁸)

Mészáros György: Világ királynéja, szombathelyi Szalézi (Szent Quirin) templom mellék-oltárképe (részlet), 2012; Tóth Livia: Napba öltözött asszony, 2015; Módy Péter – két kép –: Köpenyes Madonna, Veresegyház, Szentlélek-templom (részletek), 2016

Varga Bernadett 2017-es kőszegi kiállításának az „Örökségünk” címet adta, amivel egyértelműen szellemi örökségünkre, a kereszténységre utalt, hisz a meghívón és a plakáton a „Katedrális” című gobelinképe volt látható. Erre a kiállításra készült el a Patrona Hungariae és a Kis Napba öltözött asszony olajképeivel. A korábbi gobelintervekhez képest ezek összefogottabb, foltszerűbb művek. A Napba öltözött asszony, a tervhez képest sokkal drámaibbnak hat, ami ha a különböző Mária-jelenések üzeneteire gondolunk, akkor indokolt is.¹⁰⁹

Torjay Valter monotípiája is valahol egy Napba öltözött asszony, de inkább egy fénybe öltözött női alak, elől összekulcsolt kezekkel. Egy jelenésszerű tünemény, egy vízió, egy látomás. Egy éjszakai erdőben történik mindez, ahova hajdan a remeték vonultak ki a világból. Igen, mintha már Szűz Máriának nem lenne helye az életünkben.¹¹⁰ Torjay Valter munkájának ez a próféta üzenete, és ha a napjaink európai rassz-cseréjére és az iszlamizációjára gondolunk, talán igaza is van. A jólétben egy kontinens vesztette el, tagadta meg hitét, Istenét, szakította el keresztény gyökereit. Mária oltalmába helyezett szegény országunk talán mégis kivétel ez alól, hisz Jézus édesanyja nem hagyja elveszni. E kölcsönös ragaszkodásról tudósít ez a tanulmány.¹¹¹

108 A művész fotója

109 A művész fotói

110 A művész fotója

111 A szerző a tanulmány leadása után figyelt fel Geszler Mária Kossuth-díjas keramikusművész nagyon szép Szűz Mária relief-sorozatára, amelynek elemei az Istenanya-ikonok nagyszerű kortárs leszármazottai. Így ezeknek fényképét sajnós a tanulmány nem közli.

Varga Bernadett: *Kis Napba öltözött asszony*, 2018; Varga Bernadett: *Patrona Hungariae*, 2018;
Torjay Valter: *Madonna az erdőben*, 2018

Témánk végére érve láthatjuk, hogy a Szűz Mária-ábrázolásoknak a XX. századi és kortárs Vas megyei képzőművészetben komoly hagyományai voltak és vannak. Hogy ez miért nincs a köztudatban, sem az országos és helyi szakmai körökben, az nehezen megválaszolható költői kérdés. Az erre adható válasz egy másik tanulmány feladata lenne, amire most nem vállalkozhatunk.

Látva a műveket, témánk esetében a folyton elhangzó vád (vidék – provincializmus) sem állja meg a helyét – igaz, hogy 1991-ben, a Szombathelyi Képtárban megrendezett Modern egyházművészeti kiállításon az itt bemutatott alkotók közül csak ketten vehettek részt, Lesenyey Márta és Marosfalvi Antal.¹¹²

Tanulmányunkban nem különítettük el a liturgikus terekbe készült műveket a belső készítésből, nem egyházi megrendelésre született alkotásoktól, holott tisztába vagyunk azzal, hogy „Egy olyan templom, amelyben egy már átváltoztatott szentostyát őriznek, nem tekinthető banális helyiségnek.”¹¹³ Sokszor egy saját érzésekben és gondolatokban fogant mű több szakralitással bír, mint egy egyházművészeti alkotás.

Áttekintve az eddig soha fel nem tárt összképet, egyértelműen megállapítható, hogy a Nagyboldogasszony-ábrázolások tekintetében a vasi alkotók művei nélkül igenis szegényesebb az országos merítés, amit Szombathelyen is láthattunk. A most közölt százegynéhány műből a többség kortárs alkotás, vagyis az utóbbi egy-két évtizedben készült. Közöttük nincs két azonos szemléletű mű vagy alkotói szándék. Mindegyik művész azonban a maga módján mégis kötődik az európai keresztény művészet hagyományaihoz és a népi Szűz Mária-tisztelethez. A modernitásra (kortárs képi nyelvre) való törekvés egyiküknél sem szakította el a szent hagyományhoz fűződő köldökzsinórt, mint ahogy Sarah bíboros fogalmaz: Mária az Egyház hitének és szeretetének előképe, ragyogó példája.¹¹⁴ A Madonna-ábrázolások minden korban lakmuszpapírként mutatták fel egy-egy korszak és művész hitét, művészetfelfogásának és világszemléletének hitelességét. A vasi képzőművészet helytállt e próbatételen.

112 Az is egy országos merítésű kiállítás, kezdeményezés volt, mint az írásunk apropóját adó „Nagyboldogasszony” kiállítás, amin már egy vasi művész sem szerepelt. Azon egyébként hét vasi alkotó munkái voltak kiállítva.

113 MOSEBACH, Martin: i. m. 66. old.

114 SARAH, Robert: i. m. 241. old. – Nem szó szerinti idézet.

MAGYAR NYUGAT

TÓTH CSABA: „EGÉSZEN SZÉP VAGY, Ó, MÁRIA...”

Steffek Albin: Mária megkoronázása, Jánosháza, Keresztelő Szt. János templom mennyezetképe, 1931

Steffek Albin: Madonna (Benczúr Gyula után)

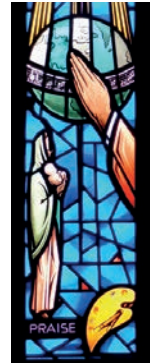
Steffek Albin: Patrona Hungariae, a Lipárti Keresztelő Szent János-templom szentélyének mennyezetképe, 1935

Radnóti Kovács Árpád: Angyali üdvözet

Steffek Albin: Mária és Erzsébet találkozása, nicki Szt. Anna templom, 1954

Bősze János: Világ királynéja (részlet) Chicago 1960–67

Szkok Iván: Kalotaszegi Madonna, 1984

Szkok Iván: Angyali üdvözet, 1987

Kisléghy Nagy Ádám: Mária látogatása Erzsébetnél

Kisléghi Nagy Ádám: Pieta, a hernádvécsei templom szentélyében, 1996

Kisléghi Nagy Ádám: Madonna, 1998

Kisléghi Nagy Ádám: Szent Anna harmadmagával, a semjénházi templom oltárképe, 1999

Mészáros György: Mária mennybemenetele, az avasi-nisi Szent Miklós templom mennyezetképe (részlet) 2000

Kisléghi Nagy Ádám: Angyali üdvözlés, Szombathelyi Székesegyház, 2000

Kisléghi Nagy Ádám: Levétel a keresztről, Szombathelyi Székesegyház (részlet) 2002

Kisléghi Nagy Ádám: A Szentlélek eljövetele, Szombathelyi Székesegyház (részlet) 2003

Szok Iván: Angyali üdvözlés, 2008

Kisléghi Nagy Ádám: Olvasó Mária, 2011

SCHMIDT DÁVID

VONALAS LÉTESÍTMÉNYEK MENTÉN TERJEDŐ NÖVÉNYEK VAS MEGYÉBEN

BEVEZETÉS

Az útépités és a közlekedés egyidős az emberiséggel. A Vas megyét is átszelő Borostyánkőutat az I. század elején építették ki kavics-alapozással, bazaltburkolattal, 7 méter szélességben, és a római uralom négy évszázada alatt folyamatosan gondozták, többször átépítették (KAROLINY 1987). A Római Birodalom széthullását követően a közlekedés fejlődése lezárult, az útépités Európa területén megszűnt. Magyarországon 1848-ban mindössze 2300 km kiépített közúthálózat volt; 26 vármegyében egyáltalán nem volt közút. Rendszeresen gondozott utakról csak a vasútépítések megindulásával és a közutak állami kezelésbe vételével a XIX. század közepétől lehet beszélni (LUKÁCS 1966). Az 1900-as évek elején az utak fejlesztése nem élvezett prioritást, ezért a vasút dominált mind a személyszállításban, mind pedig az áruszállítás terén. Az aszfaltburkolatú út csak a XX. század '20-as és '30-as éveiben terjedt el. Az 1960-as évektől a makadám utak teljes felújítása, a gyorsforgalmi utak építése és végül az autópályák létrehozása új alapokra helyezte a közúti közlekedést (NÉMETH 2016).

A közúthálózattal szemben a vasútvonalak (körülményesebb megépíthetőségük okán is) nem estek át ennyi szerkezeti és nyomvonal-változtatáson. Vas megye területén már több mint egy évszázada, 1865 és 1894 között megvalósultak a jelenleg is meglévő vonalak (KAROLINY 1987), amelyek az idők folyamán főként korszerűsítéseken estek át, nyomvonaluk a régi maradt.

FAJVÁNDORLÁS AZ UTAKON – ÚTÖKOLÓGIA

Az elsősorban autópályák által alkotott modern gyorsforgalmi úthálózati rendszerek nem csak technikai értelemben helyezték új alapokra a közlekedést. Ökológiai folyosóként szolgálnak a különböző élőlényeknek, amelyekkel ma már egy önálló tudományág, az útökológia foglalkozik (KOZÁR et al. 2013). Nyugat-Európában már az 1980-as évektől

megfigyelték egyes élőlénycsoportok (növények, rovarok) esetében, hogy a gyorsforgalmi úthálózatot, valamint a vasútvonalakat ökológiai folyosóként használják (CLARKE 2002, TÖRÖK et al. 2003). Az addig általában országon belül zajló fajmigráció a 2000-es évekre nemzetközi léptékűvé kezdett válni, aminek háttérében egyértelműen az úthálózatok egyre sűrűsödő rendszerének kiépülése és országok közötti összekapcsolása áll. A terjedő növények között számos faj magas inváziós potenciállal rendelkezik, ami ökológiai szempontból igen nagy kockázatot rejt (PYŠEK et al. 2002). Az autópályák mentén kimutatott rovarkártevők özőnszerű terjedésének felismerése megmutatta, hogy az autópályáknak, mint makroökológiai transzport-vektornak a rendszeres megfigyelése elengedhetetlen (KOZÁR et al. 2004).

Az utak mentén terjedő fajok első előörs-populációi gyakran járdaszigeteken jelennek meg

Az osztott pályás útvonalak (autópályák, gyorsforgalmi autóutak) kialakítása több alapvető tulajdonságban jelentősen eltér a többi közúttól (első- és másodrendű főutak, mellékutak): 1) Nem érintenek településeket. 2) Többcsíves kialakításúak. 3) Építésük nemzetközileg meghatározott szabályzat szerint történik. 4) Lényegesen nagyobb forgalom zajlik rajtuk. Zártságuk és strukturális hasonlóságuk következtében a gyorsforgalmi utakon biztosítottak az állandó ökológiai feltételek, amelyek megteremtik a lehetőséget bizonyos élőlények számára a tartós fennmaradásra és a rendkívül gyors terjedésre. A számos speciális ökológiai hatás között néhány faktornak kiemelt szerepe van a biológiai tényezők kialakulásának létrejöttében. Ezek között említhető a talajmozgatás és -taposás, a fokozott talaj- és levegőszennyezés, a többlethő, a forgalom keltette turbulencia, a kaszálás, az útsózás. A növényi inváziókat elősegítő tényezők közül elsősorban az útsózás és a taposás, valamint a turbulencia együttes hatása emelhető ki, mint a csírázást és növekedést meghatározó legjelentősebb faktorok. Az utak síkosságának mentesítése érdekében alkalmazott sózásnak az autóutakkal szomszédos vegetációra gyakorolt rendkívül káros hatására számos tanulmány felhívta a figyelmet (PL. BLOMQUIST 1998). Hazai autóutakon az 1960-as évektől alkalmaznak nátrium-kloridot a jég olvasztására, amelynek környezetre gyakorolt hatásait néhány évtizeddel később felismerték (KÖLES 1994), más módszerekkel szembeni előnyös tulajdonságai miatt ugyanakkor a mai napig a leggyakrabban alkalmazott technológia. Különösen nagy mennyiségben a zárt rendszerben működő magasabb rendű utakon (autópályák, autóutak) alkalmazzák, ahol a biztonságos közlekedési feltételek fenntartása a legfontosabb feladat, emellett az alacsonyabb rendű mellékutak sózással történő síkosságmentesítése is megfigyelhető. GERSTBERGER (2001) szerint amióta a sót elkezdték használni az autóutakon, egy olyan ökológiai jelenségre figyeltek fel, ami korábban ismeretlen volt. Az eredetileg főként a parti homokfövényen, sós lapályokon élő sókedvelő, fényigényes (halofiton) növényfajok közvetlenül az aszfaltsík melletti kavicsos padkát kezdték meghódítani, amelyen aztán az állandó feltételek miatt gyors terjedésre voltak képesek. Hazánkban KÁRPÁTI

(1954) közösleges mézpzásitra (*Puccinellia distans*) vonatkozó jelzése tekinthető az első olyan adatnak, amely az útsózást jelöli meg egy növény megjelenésének okaként. Ez a faj ma országszerte elterjedt ilyen élőhelyeken, így Vas megyében is a leggyakrabban előforduló útpadka-növény, holott a természetes élőhelyeit jelentő sókedvelő vegetáció (különböző sziki társulások, laboda-székfű típusú gyomnövényzet) csak pontszerűen fordul elő a térségben.

A 2016-ban átadott M86-os autótút Vas megyei szakaszán gyorsan megjelent a sziki budavirág

Vas megyében egyes főközlekedési útvonalak gyorsforgalmi utakká alakítása a 2000-es évek végén indult meg. Elsőként 2009-ben az M86-os autótút egy kisebb szakaszát (vái elkerülő) adták át a forgalomnak, majd 2014-re elkészült az út Szombathely – Vát közötti, 2016-ban pedig a Vát – Csorna közötti szakasza. Ezzel Szombathely

és Vas megye a nemzetközi gyorsforgalmi autótút-hálózat részévé vált, közvetlen autótút- illetve autópálya-összeköttetésbe került a Budapest – Bécs nemzetközi főközlekedési tengellyel. A 86-os főút Szombathelytől délre fekvő – igen jelentős nemzetközi forgalmat lebonyolító – szakaszának, valamint a 8-as főút közel 80 kilométer hosszú Vas megyei szakaszának gyorsforgalmi úttá alakítása is napirenden van, és az eddigi trendeket figyelembe véve várhatóan tíz-tizenöt éven belül megvalósul.

Az utóbbi tíz évben eddig nem regisztrált növényfajok kezdtek feltűnni és gyors terjedésbe kezdeni útpadkákon Vas megyében, aminek a háttérben az említett nagyszabású úthálózat-fejlesztés áll. Emellett jelentős a szerepe a drasztikusan megnövekedett gépjárműforgalomnak, az útsózásnak, valamint (az adventív fajok esetében) az ökológiai folyosók nemzetközi összekapcsolódásának.

NÖVÉNYI INVÁZIÓK VASÚTVONALAKON

Egyes gyomnövények vasútvonalak mentén megfigyelhető terjedése jóval az autótutak előtt kezdődött. Már BORBÁS (1878) megjegyzi, hogy „*Ez alkalmakhoz kell adnunk a vasútakat is melyeknek ... gyakran van néhány oly növénykísérőjük, melyek a közlekedés e vonala előtt a vidéken nem voltak ismereteseek*”. A vasúti rakodóterek, teherpályaudvarok, mint a növényi behurcolás forráspontjai, a messzi tájakról bekerült, egzotikus adventív növények valóságos eldorádójaként szolgáltak. Különösen a kereskedelmi és ipari központok, kikötővárosok környékén alakult ki buja adventív flóra. A felbukkant fajok közül azonban csak kevés volt képes meghonosodni, és még kevesebb terjedésnek indulni (PRISZTER 1960). A vasútvonalakhoz kötődő növények élőhelyének értelmezésénél azonban meg kell különböztetnünk a vasútvonalak tágabb környezetét a szűkebben értelmezett pályatesttől. A vasúti sínek talpait tartó zúzott kőágyon kívül eső terület gyomnövényzete általában nem mutat sajátossá-

gokat, ezzel szemben a pályatestek felépítményének felszíne az élőlények számára rendkívül szélsőséges élőhelyet kínál (DANCZA et al. 2002). A pályatest meghatározott szerkezete, annak fenntartási körülményei, valamint az előírászerű vegyszeres kezelés következtében ezt az élőhelyet csak a legszélsőségesebb feltételeket elviselő növények képesek benépesíteni. Napjainkban az állomások, pályaudvarok környéke fajokban jóval gazdagabbnak számít a nyílt vasúti pályatestnél, mert a személyforgalom miatt a vasútállomásokon eltérő (kíméletesebb) gyomirtási technológiát alkalmaznak, továbbá a legtöbb állomáson vannak kevésbé forgalmas, elhanyagolt mellékvágányok is, amelyet hatékonyabban kolonizálnak a növények. Országos és regionális léptékben is magas azoknak a behurcolt fajoknak a száma, amelyek elsőként vasútállomásokon jelentek meg. Ilyen például a 2006-ban kimutatott *Geranium purpureum* Vill. (MESTERHÁZY 2006) és a 2016-ban megtalált *Galium murale* (L.) All. (BALOGH & MESTERHÁZY 2017).

A párizsi galaj tömegesen jelent meg a vépi vasútállomáson 2018-ban

ADATOK ELŐSOROLÁSA – ENUMERÁCIÓ

Vas megye fő- és mellékútvonalainak padkáin elterjedt sőtűrő és/vagy taposástűrő gyomnövényeknek számítanak a következők (ezek előfordulásainak tételes felsorolásától ezért a cikk eltekint): *Atriplex tatarica* L., *Portulaca oleracea* L., *Brassica × napus* L., *Cardaria draba* (L.) Desv., *Chenopodium album* L., *Digitaria sanguinalis* agg., *Eragrostis minor* Host, *Eragrostis pilosa* (L.) Beauv., *Festuca pseudovina* Hackel, *Leontodon autumnalis* L., *Lepidium ruderale* L., *Matricaria discoidea* DC., *Setaria viridis* (L.) Beauv., *Puccinellia distans* (Jacq.) Parl., *Solanum nigrum* L., *Veronica persica* Poir., *Vulpia myuros* (L.) C.C. Gmel.

Az enumerációban összesen 34 növényfaj (12 honos és 22 adventív) adatai szerepelnek. Az adatközlés alfabetikus sorrendben történik. Az egyes élőhelyek településhatárhoz rendelve kerültek megadásra, amelyet az előfordulás pontosított helye, majd zárójelben a megtalálás évszáma és a flóratérképezési kvadrátazonosító követ. Jelentősebbnek ítélt fajok és előfordulások esetében kiegészítő adatok (élőhely, tőszám stb.) is szerepelnek.

HONOS NÖVÉNYEK

Bupleurum tenuissimum L. – sziki buvákfű

Vát: 86-os út szegélyén Szeleste felé (2015; 8766.2); a 86-os és 88-as főutak csomópontjában, útszegélyen 15-20 méteres szakaszon tömeges (2018; 8766.2); Egyházasrádóc: 86-os út padkáján a településtől délre, rövid szakaszon (2015; 8965.2).

Utak sózásával újabban terjedésnek indult faj, de előfordulása egyelőre ritka, fentiek az első ilyen jellegű megfigyelései az országban. Érdekes, hogy az Alföldről (ahol gyakori fajnak számít) sem közölték eddig útpadkákról. Vas megyében természetes élőhelye és korábbi adata nincsen.

Chenopodium glaucum L. – fakó libatop

Szombathely: 86-os főút elkerülőjének padkáján több ponton előfordul, de nem gyakori (2015–2018; 8765.4); a 89-es út körforgalmi csomópontjánál (Herény és Gencsapáti között), néhány tő (2018; 8765.2); Vasvár: 8-as út padkáján (2017; 8966.2).

Az utak sózásával terjedő egyéves gyomnövény (KIRÁLY 2009), amely BARTHA et al. (2015) térképén a megyét lefedő alapmező-negyedek mindössze 7%-ában szerepel.

Galium parisiense L. – párizsi galaj

Porpác: a vasútállomás nyugati részén, néhány tő nyers közúzalékon (2018; 8766.4); Répcelak: vasútállomás nyugati része, közel a 86-os útátjáróhoz, néhány tő közúzalékon (2018; 8568.3); Vép: vasútállomás, közúzalékon a 3. vágány mentén néhány száz tő (2018; 8766.3).

Mészkerülő szántók és gyepek ritka, eltűnően lévő növénye (KIRÁLY et al. 2009), amelynek behurcolt elemként való megjelenése egészen váratlan és minden előzmény nélküli hazánkban. Vas megyében néhány igen régi adata ismert (Szóce, Szombathely, Velem, Kőszeg), közülük csak a szóceit erősítették meg a közelmúltban (PINKE et al. 2005).

Geranium rotundifolium L. – kereklevelű gólyaorr

Szombathely: MÁV Hatházaktól keletre, törmelékhalmon néhány tő (2016; 8765.4); Vasúti rendezőpályaudvar, vágányok között néhány tő (2018; 8765.4); Bébictelep, Sági úti vasúti átjárónál, vágányok között számos egyed (2018; 8765.4).

Törmelékes talajokat kedvelő faj, amely gyakran jelenik meg nyers köves felszíneken, falak tövében. Vas megyéből korábban nem volt adata.

Plantago maritima L. – sziki útifű

Szombathely: 86-os út elkerülő szakasza, a Rumi út közelében, útpadkán 1 erős tő (2016; 8765.4).

Vas megyében csak Celldömölk környékéről ismert (BORBÁS 1887), ahol a vasút menti szikesedő helyeken ma is él (MESTERHÁZY A. ex litt.).

Podospermum canum (C.A. Mey.) Griseb. – közönséges szikipozdor

Pósfa és Szeleste között: 86-os út padkáján, 1 tő (2017; 8667.3); Szombathely: Zanati úti körforgalom, néhány tő útpadkán (2017; 8765.4); 84-es út mellett több helyen (Mes-

terházy A., 2016; 8868.1; 8868.4; 8667.3, 8667.4); 8-as út mellett több helyen (Mesterházy A., 2016; 8867.4; 8868.4; 8869.3; 8968.1).

Alföldi szikespuszták jellemző növénye, amely Délnyugat-Magyarországon ritka (SOÓ 1970). Vas megyéből csak Celldömölk környékéről volt adata (BORBÁS 1887), a Flóra-atlasz térképe (BARTHA et al. 2015) nem jelöli előfordulását.

Sagina apetala Ard. – szíromtalan zöldhúr

Bajánsenye: útszélén a település központjában (2018; 9164.3); Répcelak: 86-os út padkáján (2017; 8568.3); Szombathely: 86–87-es főutak közös elkerülő szakaszán a kámi körforgalomnál, útpadkán (2018; 8765.4); Metro-áruház parkolójában (2016; 8765.2). A faj tóalakja a települések belterületén elsősorban járdákon, taposott gyomtársulásokban nem számít ritkaságnak (MESTERHÁZY & KULCSÁR 2015), útpadkákon való megjelenése ugyanakkor eddig nem volt jellemző, ilyen jellegű adatait ezért adjuk közre.

Spergularia maritima (All.) Chiov. – szárnyasmagvú budavirág

Szombathely: 86–87-es főutak közös elkerülő szakaszán a vépi úti körforgalom közelében, útpadkán számos egyed, *S. marina* állománya közt (2017–2018; 8765.4).

Természetes élőhelyei Vas megyében nincsenek, korábbi adata nem volt. A faj másodlagos terjedése az utak intenzív sózása miatt indult meg a közelmúltban, a jelenség hátterével részletesen SCHMIDT et al. (2018) tanulmánya foglalkozik, amely alapján Vas megye 30 települése határában elterjedt.

Spergularia marina J. et C. Presl – sziki budavirág

A Vas megyei autóutak mentén az elmúlt néhány év alatt futótűzszerű terjedést mutató faj. Tömeges fellépése az utak sózásával van szoros összefüggésben. A faj aktuális elterjedésével részletesen SCHMIDT et al. (2018) foglalkozik.

Tribulus terrestris L. – királydinnye

Szombathely: vasútállomás nyugati részén egy tő (2015; 8765.4); Vasvár: a vasútállomás épülete mellett elterjedt (2015; 8966.2).

BARTHA et al. (2004) az ország nagyobb utasforgalmú állomásainak „igen tömeges” gyomnövényeként mutatja be, amelynek vitalitása klimatikus okokból az ország északi és nyugati része felé haladva csökken. Megfigyeléseink szerint Vas megyében ritka, csak alacsony egyedszámú, stagnáló előfordulásai ismertek.

Verbascum speciosum Schrad. – pompás ökörfarkkóró

Szombathely: MÁV Hatházaktól keletre, használaton kívüli tolatóvágány mellett, egy virágzó tő (2018; 8765.4).

Vas megyéből korábban nem jelezték.

Verbascum thapsus L. – molyhos ökörfarkkóró

Vép: vasútállomástól keletre, a vágányok mentén 1 tő (2018; 8766.3).

Kevés publikált adattal rendelkező faj, előfordulása Vas megyében a nyugati határszélre korlátozódik, BARTHA et al. (2015) innen mindössze 5 alapmező-nyegyedből tünteti fel.

MAGYARORSZÁGRA BEHURCOLT (ADVENTÍV) NÖVÉNYEK

Aegilops cylindrica Host – hengeres kecskebúza

Szombathely: Bébictelep, Sági úti vasúti átjárónál, vágányok között számos egyed (2018, 8765.4).

A Nyugat-Dunántúlon eddig ismeretlen volt. Ennek a kontinentális jellegű dél-eurázsiai–mediterrán fajnak (SOÓ 1973) a honos elterjedése nyugati határát a Kárpát-medence északnyugati részén éri el. ELIÁŠ et al. (2013) térképe szerint Alsó-Ausztriában még őshonos, ezzel szemben TÁBORSKÁ et al. (2015) kislalföldi adatát új behurcolás-ként, adventívként értékeli. Szombathelyi megjelenése egyértelműen behurcolás eredménye.

Catapodium rigidum (L.) C.E. Hubb. – szikár merevperje

Szombathely: 86–87-es főutak közös elkerülő szakaszának padkáján, a kámi körforgalom közelében, néhány m²-es foltban kb. 200 tő (2017; 8765.4).

A növények a júniusi megtalálás idején már elszáradt állapotban voltak. Megjelenése a délről észak felé irányuló intenzív tehergépjármű-forgalommal hozható összefüggésbe, erre utalnak az előfordulási körülmények is. Egy évvel később a növény nyomtalanul eltűnt. Hazánkból eddig mindössze egyetlen jelzése volt, 2007-ben Becsehely (Zala megye) mellett találták a 7-es út közelében (SOLYMOSI 2008).

Cenchrus incertus M.A. Curtis – átoktüske

Szombathely: Főpályaudvar, a 4-es vágány között egy tő (2018; 8765.4).

A behurcolás iránya egyértelműnek látszik, mert általában erre a vágányra futnak be a Budapest felől érkező szerelvények. Budapesti pályaudvarokon sokfelé jelen van, innen kiindulva a 2000-es években Győrben is megjelent a növény a vasúti sínek mentén (SCHMIDT 2010), Vas megyéből és az egész Nyugat-Dunántúlról ez az első jelzése.

Cuscuta campestris Yunck. – útszéli aranka

Acsád (2016; 8866.3); Balogunyom (2016; 8865.2); Bucsú (2018; 8764.2); Gasztony (2016; 9068.2); Jákfa (2018; 8667.2); Kőszeg (2018; 8565.3); Magyarszecsőd (2015; 8965.4); Pósfá (2017; 8667.3); Rábapaty (2017; 8667.4); Vámoscsalád (2018; 8567.4); Vassurány (2018; 8766.1).

Országszerte terjeszkedőben lévő élődsi faj. Vas megyében a közelmúltig nem volt elterjedt, ezt sugallja BARTHA et al. (2015) térképe, amely csak 9 alapmező-negyedben tünteti fel. Itt közölt újabb 11 adata nyomán már a megye 16%-ában előfordul.

Megfigyeléseink szerint főként a szárazabb keleti, északkeleti részén vannak erősebb gócpontjai, továbbá gyakori Szombathelytől keletre, újabban a nyugati határszélen is előkerült. Legjellemzőbb előfordulása a mezőgazdasági kultúrterületek dűlőútjain, szántószegélyein, valamint útpadkákon, ahol főként *Polygonum aviculare* agg. által uralt taposott gyomnövényzet különböző fajain élőködik.

Dittrichia graveolens (L.) Greuter

Szombathely: a 89-es út körforgalmi csomópontjánál (Herény és Gencsapáti között), egy lekaszált példány (2018; 8765.2).

Nyugat- és Közép-Európa több országában futótűzszerűen terjedő „autópálya-növény”, amely hazánkban 2013-ban tűnt fel Győr mellett (SCHMIDT in TAKÁCS et al. 2016). Jól dokumentált külföldi terjedését figyelve némileg meglepő, hogy nálunk nem következett be gyors inváziója, a szombathelyi a második ismert lelőhelye és példánya az országban.

Elaeagnus umbellata Thunb. – pirostermésű ezüstfa

Szombathely: MÁV Hatházaktól keletre, vasúti rakodóterületen és a tolatóvágányok között elterjedt (2016–2018; 8765.4), Gyöngyöshermán: bányató partján, egy 20 és egy 10 év körüli terebélyes bokor (leg. Horváth A., det. Balogh L., 2018; 8765.4).

Előbbi lelőhelyén a vasúti vágányok és az iparterület közé szegélycserjésnek ültették, ahonnan kivadult és a terület elhanyagoltsága következtében mintegy 50 méter szélességben erősen elterjedt. Magról kelt termő korú példányai elérik a 3-5 méteres magasságot. Második lelőhelyén, a bányató körül évtizedek óta kavicsszállító teherautók erőteljes forgalma zajlik.

BALOGH et al. (2004) listáján alkalmi megjelenésű neofitonként szereplő díszcserje, amelynek eddig csak Vácraótótról (BALOGH et al. 2002), az Alsó-Kemeneshátról és Fertőrákosról (KIRÁLY et al. 2009) közölték elvadásásait. Vas megyei elvadásása eddig nem volt ismert.

Eleusine indica (L.) Gaertn. – aszályfű

Szombathely: Savaria Plaza, rakodóterületen 2 tő (2016; 8765.4); Berzsényi tér, díszkövezett parkolóban néhány tő (2016; 8765.4).

Átmeneti megtelepedések, egy évvel később a növények mindkét lelőhelyről eltűntek (a második helyről a területet érintő tereprendezés következtében). Főként városi és útmenti hőszennyezett környezetben országszerte terjedőben lévő fűféle, amelynek nyugat-dunántúli megfigyelése eddig nem volt.

Euphorbia maculata L. – foltos kutyatej

Hosszúpereszteg: Szajki vadászház előtt (2018; 8867.4); Körmend: Hotel Május parkolójában (2018; 8965.3); Rátót: 8-as út padkáján a település belterületén, néhány méteres szakaszon (2018; 9064.2); Répcelak: vasútállomás, vasúti rakodón néhány tő (2018; 8568.3); Szombathely: belterületi részeken sokfelé jelen van, legjellemzőbb élőhelyét járdarepedések (pl. Thököly u.; Éhen Gy. tér; 8765.4), áruházak parkolójának díszkövezése (Tesco, Interspar és Metro áruházak) jelentik, de előfordul fatelep udvarán (Zanati út), kertészet ösvényei mentén (Herény; 8765.2) és újabban útpadkákon (Gyöngyösszőlős: Acsádi I. u. illetve 86-os út a Rumi útnál; 8765.4) is.

Terjedése országos léptékű, Vas megyéből mindeddig nem jelezték. Szombathelyen 2014-től összesen 14 lelőhelye vált ismertté. Megjegyzendő, hogy a kistermetű *Euphorbia*-fajok (*Chamaesyce* alnemzetség) egyik legfontosabb terjedési útja a dísznövénykertészettel utaztatott óriási mennyiségű konténeres növény (Balogh L. ex litt.).

Euphorbia prostrata (Ait.) Small – heverő kutyatej

Bajánsenye: Dávidháza, vasúti vágányok mentén közvetlenül a határszélen (2016; 9164.3).

Vas megyéből SCHMIDT (2016) mutatta ki Felsőjánosfa vasútállomásáról és Szombathely belterületéről.

Az *E. maculata*-hoz hasonló termőhelyeken megjelenő, természetvédelmi problémát nem okozó melegkedvelő gyomnövény, amelynek szelíd terjedésével főként hőszennyezett élőhelyeken lehet számolni.

Geranium purpureum Vill. – bíboros gólyaorr

Csákánydoroszló: vasútállomás (2016; 9065.1); Porpác: vasútállomás (2018; 8766.4); Szentgotthárd: vasútállomás (2018; 9063.2); Szombathely: vasútállomás (2014–2018; 8765.4), MÁV Hatházaktól keletre, a vasúti járműjavító tárolóvágányai között nagy számban (2016–2018; 8765.4); Vép: vasútállomás (2018; 8766.3).

Mindenütt a legforgalmasabb, növényzettől csaknem teljesen mentes sínek mentén, nyers közúzalékon telepszik meg. Hazánkban 2005-ben megtalált mediterrán elterjedésű növényfaj, első lelőhelyeinek egyike a szombathelyi vasútállomás volt (MESTERHÁZY 2006), majd megtalálták Szombathely-Szölös (2007) és Bük (2015) vasútállomásokon is (KIRÁLY & KIRÁLY 2018).

Kochia scoparia (L.) Schrad. – kerti seprőfű

Cellődömök: vasútállomás (Mesterházy A., 2009; 8768.2); Szeleste: M86-os út, a szelestei és a soproni lehajtó között az elválasztósávban szakaszosan tömeges (2018; 8667.3); Szombathely: 89-es főút padkáján, 1 tő (2018; 8765.1), 86–87-es főutak szombathelyi elkerülő szakasza, a Praktiker áruház előtt, 1 tő (8765.4).

Az ország szárazabb alföldi területein helyenként terhes gyom, amely a gyorsforgalmi autópályák közvetítésével terjeszkedik nyugat felé. Győr-Moson-Sopron megyében az M1-es autópálya elválasztósávjának egyik legjellemzőbb növénye, valószínűsíthetően innen érkezetett meg az M86-os autópályára is. További terjedése valószínű. A Flóraatlasz (BARTHA et al. 2015) térképe mindössze 3 kvadrátból jelzi Vas megyéből.

Lepidium densiflorum Schrad. – kisvirágú zsásza

Balogunyom: vasútállomás (2016; 8865.2); Gasztony (2016; 9064.2); Répcelak (2018; 8568.3); Körmend: Strém patak feletti vasúti híd mellett, közúzalékon (2018; 8965.3); Kőszeg: vasútállomás (2018; 8665.1); Vép: vasútállomás, néhány tő (2018; 8766.3); Porpác: vasútállomás, a forgalmas vágányok mellett néhány tő (2018; 8766.4); Sárvár: vasútállomás nyugati része (2018; 8767.2).

A közelrokon *L. virginicum*-tól, valamint az egyes szerzők szerint önálló *L. neglectum*-tól viszonylag nehezen elkülöníthető faj, amely a megfigyelések szerint a vasútvonalakat preferálja, egyes vonalszakaszok mentén tömeges előfordulású.

Oenothera biennis L. s. str. – parlagi ligetszépe

A nemzetség, ezen belül a fajcsoport (*Oenothera biennis* agg.) taxonómiájának hazai ismerete hiányos, elterjedésére vonatkozó adatai revízióra szorulnak. A Flóraatlasz (BARTHA et al. 2015) térképe Vas megyében elterjedtnek mutatja. Megfigyeléseink

szerint valóban a leggyakoribb ligetszépe-faj, amely kedveli a homokos, köves vagy törmelékes talajú gyomtársulásokat. Biztos adatait e helyütt soroljuk fel.

Szombathely: rendezőpályaudvar, törmelékhalmon (2015–2018; 8765.4), MÁV Hatházaktól keletre, a vasúti járműjavító tároló vágányai között elterjedt (2016–2018; 8765.4); Körmend-Horvátnádalja: a Strém vasúti hídjánál (2018; 8965.3); Rönök: vasútállomástól keletre, a vasút részsűjén (2018; 9064.1); Felsőcsatár: a Pinka hídjánál a település belterületén (2016; 8764.4); Vaskeresztes: út mentén (2016; 8864.2); Kőszeg: vasútállomás (2016; 8664.2); Alsóújlak: 8-as út mentén (2016; 8967.1); Perenye: szőlőhegy (2017; 8765.1).

Oenothera glazioviana Micheli – vöröslő ligetszépe

Kőszeg: Pogányok, Mohás utca, kivadult példányok (2016; 8665.1); Porpác: Dózsa Gy. u., ház előtti árokpartra kivadulva, néhány tő (2018; 8766.4); Répcelak: elhagyott vasúti épület környékén többfelé (2018; 8568.3); Szombathely: Gyöngyöshermán közelében a vasúti pályatest mellett, üde-árnyas gyomtársulásban (2017; 8765.4).

Szórványosan ültetik előkertekbe, házak elé, ahonnan kiszökik. Vas megyéből eddig nem jelezték előfordulását.

Panicum capillare L. – hajszálágú köles

Egyházashollós és Rábahídvég között, parlagon a 8-as út mellett (2015; 8966.1); Szombathelyi rendezőpályaudvar déli része, vasúti rakodón (2015; 8765.4), a vasúti főpályaudvar északi részén, vágányok között 1 példány (2018; 8765.4); Kőszeg: vasútállomás, sínek között nagy tömegben (2018; 8665.1).

Az ország egyes körzeteiben (a Dunántúlon pl. Keszthely környéke, Belső-Somogy) elterjedt ruderális gyomnövény, amely inváziós besorolását BALOGH et al. (2004) listáján.

Panicum dichotomiflorum Michx. – karcsú köles

A fajt 2003-ban találták meg az országban, első nyugat-dunántúli lelőhelye Rátót volt (KIRÁLY in CSIKY et al. 2004). Néhány év alatt további lelőhelyek váltak ismertté a Vendvidéken, a Felső-Őrségben és a Felső-Rába-völgyben (KIRÁLY et al. 2009, MAGYAR & HOFFMANNÉ 2012). Terjeszkedése a 2010-es években sem hagyott alább, kezdetben preferált élőhelyei mellett már útpadkákon és vasutak mentén is egyre többfelé bukkann fel és mutat enyhe-közepes inváziót. Itt közzölt lelőhelyei a korábban ismert 5 alapmező-negyedhez képest 16 új kvadrátból származnak. (Megjegyzést érdemel, hogy alaktani vizsgálatok alapján a közzölt előfordulások egyike sem vonatkozik az igen hasonló, hazánkból egyelőre nem dokumentált, de várható *P. schinzii* Hack. ex Schinz. (MAGYAR & KIRÁLY 2012) fajra.) Lelőhelyei a 8-as út mellett: Csákánydoroszló, útmenti árokban gyakori (2015; 9065.1); Vasvár (2017; 8966.2); Szemenye (2017; 8967.1); Molnasszecsőd (2015; 8966.1); Egyházashollós (2015; 8966.1). Lelőhelyei a 86-os út mellett: Szombathely, a Rumi úttól keletre (2015, 8765.4); Egyházasrádóc (2015; 8965.2); Körmend, 8-as és 86-os utak körforgalmi csomópontja (2015; 8965.4); Nádasd (2015; 9065.2 és 9065.4). További lokalitások: Szombathely: a 89-es út körforgalmi csomópontjától (Herény és Gencsapáti között) keletre, útpadkán (2018; 8765.2); Szombathelyi rendezőpályaudvar déli része, vasúti rakodón (2015; 8765.4);

Balogunyom: Ják-Balogunyom vasútállomás, néhány tő (2015; 8865.2); Szentgotthárd: vasútállomás, többfelé (9063.2); Döröske (2015; 8966.3); Magyarnádalja (2015; 8965.3); Szentgotthárd: gyomtársulásokban a vasútállomástól nyugatra (2012; 9063.1); Kétvölgy: országút padkáján (2015; 9163.1); Felsőjánosfa (2015; 9165.3); Bajánsenye-Felsőkotormány (2016; 9164.3).

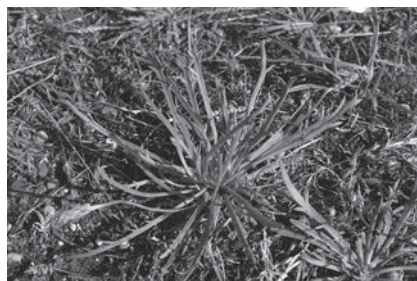
Panicum riparium H. Scholz – parti köles

Körmend: vasútállomás nyugati részén 1 tő (2015; 8965.4); Szombathely: Zanati út, fa-telep udvarán szórványos (2018; 8765.4).

A *P. capillare*-ről a közelmúltban leválasztott taxon (SCHOLZ 2002), Magyarországon 2007-ben elsőként Zala megyéből mutatták ki (KIRÁLY et al. 2009), mára több megyében (köztük Zala és Veszprém) agresszívan terjedő, szántóföldi gyomnövényé vált (MAGYAR 2014). Vas megyéből eddig nem publikálták előfordulását.

Plantago coronopus L. – csókalábú útifű

Eurázsia tengerparti területein honos sőtűrő növény, másodlagos terjedésére az 1990-es években figyeltek fel Közép-Európa forgalmas autópútjai mentén. Hazánkban 2013-ban került elő első ízben az M1-es autópálya egyik pihenőjében Győrött (SCHMIDT et al., 2016). Lelőhelyeinek száma rendkívül gyorsan emelkedett, 2016-ig 35 flóratérképezési kvadrátban mutatták ki, 2018-ra ez a szám 62-re(!) nőtt. Figyelemre méltó, hogy kezdetben tipikus autópálya-növénynek tűnt, de ma már főutak padkáin, néhol áruházak parkolóiban, járdaszigeteken is megtalálhatók kisebb-nagyobb állományai. Élőhelyein mindenütt erősen taposott, konkurenciamentes, gyakran szennyezett talajú, többlethőhatással rendelkező helyeken jelenik meg.

Európa tengerpartjairól a gépjárműforgalommal érkezett a csókalábú útifű

Vas megyében elsőként 2015-ben a 86-os főút padkáján került elő Vát, majd Vassurány határában, és még ugyanebben az évben felbukkant a 86–87-es főutak Szombathelyt elkerülő szakaszán is (SCHMIDT et al. 2016). 2016–2018 között további, helyenként gazdag állományai megtelepedését regisztráltuk útpadkákon a 86-os úton Répcelak (2017; 8568.3), Vámoscsalád

(2017; 8667.2 és 8567.4), Vasegerszeg (2017; 8667.2), Hegyfalva (2017; 8667.1), Pósfá (2017; 8667.3), Szombathely-Petőfitelep (2017; 8865.2); a 8-as úton Jánosháza (2017; 8868.4), Vashosszúfalva (2017; 8968.1), Csipkerek (2017; 8867.4), Vasvár (2017; 8966.2), Rátót (2018; 9064.2), Szentgotthárd (2018; 9063.2); a 87-es úton Táplánszentkereszt (2017; 8866.1), valamint a 88-as úton Vát (2017; 8766.2) és Sárvár (2017; 8767.2) települések határában.

Portulaca grandiflora Hook. – nagyvirágú porcsin

Alsóújlak: a 8-as út padkáján (2017; 8966.2); Rátót: 8-as út padkáján, a település belterületén, 1 tő (2018; 9064.2); Szombathely: Belváros, Petőfi S. út, a Könyvtár közelében, járdaszélen (2015; 8765.4), Söptei úti körforgalom mellett, a 87-es út padkáján 1 tő (2017; 8765.4); a 89-es út körforgalmi csomópontjánál (Herény és Gencsapáti között) néhány példány (2018; 8765.2), Zanati út kivezető szakasza, útpadkán 1 tő (2018; 8765.4); Muskátlí út padkáján többfelé (2018; 8765.4). Kisfaludy S. u., járdaszegélyben (Balogh L., 2012; 8765.4).

Településeken gyakran ültetik előkertekbe, árokpartokra, ahonnan rendszeresen elvadul, színpompás virágai főként járdarepedésekben jellegzetesek. Itt közölt adatai kissé más jellegűek, távolabb esnek az ültetett állományoktól, a járműforgalommal vannak összefüggésben.

Senecio vernalis Waldst. et Kit. – tavaszi aggófü

Sárvár: vasútállomás (2017; 8767.2); Szombathely: rendező pályaudvar (2015–2018; 8765.4).

Sárvár vasútállomásáról KULCSÁR (2009) is jelezte több száz töves állományát (2007–2008). Hazánk alföldi területein elterjedt gyomnövény, különösen homokvidékeken elterjedt. Virágzáskor messziről sárgálló tömege látványos jelenség. A Dunántúlon útszélekre, vasúti pályák területére szorítkozik megjelenése, de Vas megyében még ritkának mondható. BARTHA et al. (2015) 3 kvadrátból jelzi, további 2 adatot közölt KULCSÁR & MOLNÁR (in MOLNÁR et al. 2016) Sárvár és Vát határából.

Sporobolus vaginiflorus (Torr.) Wood.

Szombathely: Muskátlí út padkáján, egy helyen, kb. 10 tő (2018; 8765.4).

Észak-amerikai eredetű fűfaj, amely Közép-Nyugat-Európa egyes részein az autópályák mentén inváziószerűen terjed. Hazánkban 2015-ben jelent meg a szlovén határnál (KIRÁLY & HOHLA 2015), azóta más jelzését nem ismertük. Szombathelyi lelőhelyén, az oladi és kámoni városrészt összekötő forgalmas úton nagy számban haladnak át az Ausztria felől érkező gépjárművek, amely összefüggésben lehet a növény megjelenésével.

Tragus racemosus (L.) All. – bugás tövisperje

A Nyugat-Dunántúlon napjainkban egyike a vasútvonalak mentén legintenzívebben terjedő gyomnövényeknek. Sárváron KULCSÁR (2009) először 2007-ben észlelte, napjainkban itt már tömegesen fordul elő. Ugyancsak 2007-től jelent meg a Sopron – Szombathely vonalon (KIRÁLY et al. 2009). A fentiekben túl aktuálisan előfordul a Szombathely – Kőszeg, Szombathely – Szentgotthárd, Szombathely – Vasvár, Szombathely – Celldömölk vonal szinte mindegyik állomásán és megállóhelyén, sokfelé tömegesen.

Vasút menti megfigyelései részletesen: Szombathely főpályaudvar (2014), Porpác (2015, tömeges), Vép (2015, tömeges), Celldömölk (2015, tömeges), Jánosháza (2015), Nemeskeresztúr (2015), Ukk (2015), Ólbó-Alsószeleste (2015, gyakori), Répcelak (2015), Hegyfalú (2015, tömeges), Szombathely rendezőpályaudvar (2018), Gyöngyöshermán (2015), Hatmajor (2016), Sorkifalud (2015), Püspökmolnári (2015), Vasvár (2015, tömeges), Egervár-Vasboldogasszony (2016), Pácsony (2016), Tormásliget (2015), Acsád

(2015–2018), Ják (2015), Egyházasrádóc (2015), Körmend (2015), Csákánydoroszló (2015), Bajánsénye (2016), Óriszentpéter (2015), Zalalövő (2015). Zalalövő és Óriszentpéter közötti állomásokon 2016-ban nem volt jelen.

Gyors expanziója a közelmúltban áterjedt a térség autópályáira is. A frissen átadott M86-os autópályán Szombathely és Szeleste között sokfelé összefüggő sávban kíséri az útszegélyt. Jelen van továbbá a szombathelyi elkerülő út mentén (86–87-es főutak) és Szombathely belterületén (Zanati út), továbbá az alábbi településeken átvezető közúton: Tokorcs (2017; 8768.1), Szemenye (2017; 8967.1), Duka (2017; 8868.4), Kám (2017; 8867.3), Répcelak (2018; 8568.3).

ÚTSZÉL – JEGYZET

Nemzetközi összehasonlásban az útmenti flóra feltártsága hazánkban nem mondható elégségesnek. A közelmúltban megjelent Flóraatlaszban (BARTHA et al. 2015) a legtöbb, útszéleken megjelenő gyomnövény elterjedési térképe erősen adathiányos. A feltártság alacsony foka égető problémaként jelentkezik, hiszen a klímaváltozással összefüggésben egyre komolyabb figyelem irányul a biodiverzitást befolyásoló ökológiai rendszerek felé. Ilyen tényező az új alapokra helyezett közlekedési rendszer, amelynek biodiverzitásra gyakorolt hatását az útökológia, autópálya-ökológia vizsgálja. Az elemzésekhez, trendek leírásához elengedhetetlen az alap kutatások elvégzése, ezért a vonalas létesítmények környezetében előforduló fajok feltártsága országos lemaradásának fokozatos csökkentése kiemelten fontos feladat. Az ökológiai tudományterület jelentőségének határozott növekedését szem előtt tartva – zoológusoknak, botanikusoknak, ökológusoknak – érdemes lenne egy egységes szempontrendszer alapján működő adatgyűjtési és elemzési módszertant kidolgozni és követni.

ÖSSZEFOGLALÁS

Vas megyében az utóbbi 10 évben eddig nem regisztrált növényfajok kezdtek feltűnni és gyors terjedésbe kezdeni útpadkákon és vasútvonalak mentén. Különösen a jelentős nemzetközi forgalommal érintett útszakaszok váltak a fajok első feltűnésének színhelyévé, amelyek egyúttal esetlegesen meginduló inváziójuk kiindulási gócpontjai is lehetnek. A dolgozatban 34 növényfaj (12 honos és 22 adventív) adatai szerepelnek, amelyek közül Vas megye területéről 13 faj első ízben került kimutatásra. Kiemelendő közülük egyes sőtűrő fajok terjedése az útpadkákon (pl. *Bupleurum tenuissimum*, *Spergularia*-fajok), „autópálya-növények” felbukkanása (*Dittrichia graveolens*, *Sporobolus vaginiflorus*) és a vasúti sínek közötti közúzalékon megjelenő fajok (pl. *Aegilops cylindrica*, *Cenchrus incertus*, *Geranium rotundifolium*). Az adventív *Catapodium rigidum*, *Dittrichia graveolens*, *Sporobolus vaginiflorus* egyaránt második magyarországi lelőhelye kerül bemutatásra. Az adatok nyomán a határozott irányú terjedést mutató fajok közül az inváziós *Panicum dichotomiflorum* elterjedése a megye északi részén, a *Cuscuta campestris*, *Kochia scoparia* és a *Podospermum canum* nyugat felé bővül ki. A cikk beszámol továbbá olyan városi gyomnövények első Vas megyei megjelenéséről, mint az *Eleusine indica* és az *Euphorbia maculata*, valamint az inváziós hajlamot mutató *Elaeagnus umbellata*.

IRODALOM

- BALOGH L., BOTTA-DUKÁT Z., DANCZA I. & KÓSA G. (2002): Inváziós növények tanösvénye a vácrátóti botanikus kert mentén. – *Kitaibelia* 7(2): 282.
- BALOGH L., DANCZA I. & KIRÁLY G. (2004): A magyarországi neofitonok időszerű jegyzéke, és besorolásuk inváziós szempontból. – In: MIHÁLY B. & BOTTA-DUKÁT Z. (szerk.), *Biológiai inváziók Magyarországon: Özönnövények*. A KvVM Természetvédelmi Hivatalának tanulmánykötetei 9, TermészetBÚVÁR Alapítvány Kiadó, Budapest, pp. 61–92.
- BALOGH L. & MESTERHÁZY A. (2017): Két új adventív faj előfordulása Magyarországon a buzérfélék (*Rubiaceae*) családjából. – *Kitaibelia* 22(2): 286–296.
- BARTHA D., BOTTA-DUKÁT Z., CSISZÁR Á. & DANCZA I. (2004): Az ökológiai és zöld folyosók szerepe az özönnövények terjedésében. – In: MIHÁLY B. & BOTTA-DUKÁT Z. (szerk.): *Biológiai inváziók Magyarországon. Özönnövények*. A KvVM Természetvédelmi Hivatalának tanulmánykötetei 9., TermészetBÚVÁR Alapítvány Kiadó, Budapest, pp. 111–122.
- BARTHA D., KIRÁLY G., SCHMIDT D., TIBORCZ V., BARINA Z., CSIKY J., JAKAB G., LESKU B., SCHMOTZER A., VIDÉKI R., VOJTKÓ A. & ZÓLYOMI SZ. (szerk., 2015): *Magyarország edényes növényfajainak elterjedési atlasza*. [Distribution of vascularplants of Hungary.] – Nyugat-magyarországi Egyetem Kiadó, Sopron, 330 pp.
- BLOMQUIST G. (1998): *Impact Of De-Icing Salt On Roadside Vegetation. A Literature Review.* – Swedish National Road and Transport Research Institute (VTI), 35 pp.
- BORBÁS V. (1878): Az összekötő vasút és Budapest flórája. – *Természetudományi Közöny* 10: 400–401.
- BORBÁS V. (1887): *Vasvármegye növényföldrajza és flórája*. – Vas Megyei Gazdasági Egyesület, Szombathely, 391 pp.
- CLARKE, A. (2002): Macroecology comes of age. – *Trends in Ecology and Evolution* 17: 352–353.
- CSIKY J., KIRÁLY G., OLÁH E., PFEIFFER N. & VIRÓK V. (2004): *Panicum dichotomiflorum* Michaux, a new element in the Hungarian flora. – *Acta Botanica Hungarica* 46 (1–2): 137–141.
- DANCZA I., PÁL R., CSIKY J. (2002): *Zönologische Untersuchungen über die auf Bahngeländen vorkommenden Tribulus terrestris-Unkrautgesellschaften in Ungarn.* – Zeitschrift für Pflanzenkrankheiten und Pflanzenschutz, Sonderh. 18: 159–166.
- ELIÁŠ P. jun., DÍTĚ D., ELIAŠOVÁ M., ĎURIŠOVÁ L. (2013): *Distribution and origin of Aegilops species in Slovakia.* – Thaiszia – Journal of Botany 23 (2): 117–129.
- GERSTBERGER, P. (2001): *Plantago coronopus* subsp. *commutata* als Straßenrandhalophyt eingebürgert in Mitteleuropa. – *Tuexenia* 21: 249–256.
- KAROLINY M. (1987): Vas megye közútjainak története, a Borostyánkő úttól az E-65 Európai útig. – Szombathelyi Közüti Igazgatóság, 121 pp.
- KÁRPÁTI Z. (1954): Kiegészítés Soó – Jávorka: »A magyar növényvilág kézikönyve« c. munkájához. – *Botanikai Közlemények* 45: 71–76.
- KIRÁLY G., BARANYAI-NAGY A., KERÉKES SZ., KIRÁLY A. & KORDA M. (2009): Kiegészítések a magyar adventív-flóra ismeretéhez IV. – *Flora Pannonica* 7: 3–31.
- KIRÁLY G. (szerk., 2009): *Új magyar fűvészkönyv. Magyarország hajtásos növényei. Határozókulcsok.* – Aggteleki Nemzeti Park Igazgatóság, Jószaftó, 616 pp.
- KIRÁLY, G. & HOHLA, M. (2015): New stage of the invasion: *Sporobolus vaginiflorus* (Poaceae) reached Hungary. – *Studia botanica hungarica* 46(2): 149–155.
- KIRÁLY G. & KIRÁLY A. (2018): Adatok és kiegészítések a magyar flóra ismeretéhez III. – *Botanikai Közlemények* 105(1): 27–96.
- KOZÁR F., SZENTKIRÁLYI F., KÁDÁR F. & BERNÁTH B. (2004): Éghajlatváltozás és a rovarok. – *AGRO-21 Füzetek* 33: 49–64.
- KOZÁR F., SZITA É., FETYKÓ K., NEIDERT D., KONCZNÉ BENEDICTY ZS. & KISS B. (2013): *Pajzstetvek, sztrádák, klíma. Klimaváltozással kapcsolatos rovar-tani kutatások autósstrádaikon.* – MTA ATK Növényvédelmi Intézet, Budapest, 215 pp.
- KÖLES P. (1994): Útpályák szennyeződése és a vízlefolyás környezeti hatása. – *Hidrológiai Tájékoztató* 1994, 1: 14–16.

- KULCSÁR L. (2009): Florisztikai adatok Sárvár környékéről II. – *Praenorica Folia historico-naturalia* 11:5–11.
- LUKÁCS E. (szerk., 1966): *A technika fejlődése*. – Budapest, 886 pp.
- MAGYAR L. (2014): Köles (*Panicum*) fajok a hazai szántóföldi gyomflórában, napjainkban. – *Agrofórum Extra* 55: 104–110.
- MAGYAR L. & HOFFMANNÉ PATHY ZS. (2011): A kései köles (*Panicum dichotomiflorum* Michx.) hazai megjelenése, biológiája és a védekezés lehetőségei. – *Gyomnövények, Gyomirtás* 12:1–20.
- MAGYAR L. & KIRÁLY G. (2012): Kiegészítések a *Panicum* (köles) nemzetség ismeretéhez – új potenciális invázorok Magyarországon. – *Növényvédelem* 48 (10): 457–466.
- MESTERHÁZY A. (2006): *Geranium purpureum* Vill. előfordulása Magyarországon. – *Kitaibelia* 11(1): 65.
- MESTERHÁZY A. & KULCSÁR L. (2015): Kiegészítések a Nyugat-Dunántúl flórájának ismeretéhez. – *Kitaibelia* 20: 213–234.
- MOLNÁR CS., LENGYEL A., MOLNÁR V. A., NAGY T., CSÁBIM. & TAKÁCS A. (2016): Pótlások Magyarország edényes növényfajának elterjedési atlaszához II. – *Kitaibelia* 21 (2): 227–252.
- NÉMETH L. (2016): A Kárpát-medence közúthálózat-fejlődése a XX. században. – Szakdolgozat, ELTE TTK Térképtudományi és Geoinformatikai Tanszék, Budapest, 62 pp.
- PINKE GY., SCHMIDT D., SCHMIDMAJER Á., KIRÁLY G. & UGHY P. (2003): Adatok a Dunántúli-középhegység és a Nyugat-Magyarországi peremvidék gyomflórájának ismeretéhez I. – *Kitaibelia* 8: 161–184.
- PRISZTER SZ. (1960): Adventív gyomnövényeink terjedése. – A Keszthelyi Mezőgazdasági Akadémia Kiadványai 7. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.
- PYŠEK, P., JAROŠÍK, V. & KUCERA, T. (2002): Patterns of invasion in temperate nature reserves. – *Biological Conservation* 104: 13–24.
- SCHMIDT D. (2010): Adatok a Kisalföld flórájának ismeretéhez II. – *Botanikai Közlemények* 97(1–2.): 79–96.
- SCHMIDT D. (2016): *Euphorbia prostrata* Aiton és *Polycarpon tetraphyllum* L. felbukkanása a Nyugat-Dunántúlon. – *Kitaibelia* 21(1): 161.
- SCHMIDT, D., DÍTĚTOVÁ, Z., HORVÁTH, A. & SZŰCS, P. (2016): Coastal newcomer on motorways: the invasion of *Plantago coronopus* in Hungary. – *Studia botanica hungarica* 47(2): 319–334.
- SCHMIDT D., HASZONITS GY. & KORDA M. (2018): Sótűrő budavirágfajok terjedése a Dunántúl útjain. – *Kitaibelia* 23(2): megjelenés alatt.
- SCHOLZ, H. (2002): *Panicum riparium* H. Scholz – eine neue indigene Art der Flora Mitteleuropas. – *Feddes Repertorium* 113: 273–280.
- SOLYMOSI P. (2008): Két új termofil pázsitfűfaj jelent meg Magyarországon. – *Növényvédelem* 44(3): 141–142.
- SOÓ R. (1970): *A magyar flóra és vegetáció rendszertani-növényföldrajzi kézikönyve IV*. – Akadémiai Kiadó, Budapest, 614 pp.
- TÁBORSKÁ J., VOJTKÓ A., DULAI S. & SCHMOTZERA. (2015): *Distribution of Aegilops cylindrica* Host in Hungary. – *Thaiszia – Journal of Botany* 25 (1): 41–72.
- TAKÁCS, A., BARÁTH, K., CSIKY, J., CSIKYNÉ, R. É., KIRÁLY, G., NAGY, T., PAPP, V., SCHMIDT, D., TAMÁSI, B. & BARINA, Z. (2016): Taxonomical and chorological notes 3(28–37). – *Studia botanica hungarica* 47(2): 345–357.
- TÖRÖK K., BOTTA-DUKÁT Z., DANCZA I., NÉMETH I., KISS J., MIHÁLY B. & MAGYAR D. (2003): Invasion gateways and corridors in the Carpathian Basin: Biological invasions in Hungary. – *Biological Invasions* 5:349–356.

*

Köszönöm Balogh Lajosnak, Gnotek Péternek, Horváth Angélnak és Mesterházy Attilának, hogy közöletlen adataikat a cikk számára átengedték. Gondos lektori munkájáért és segítő szándékú észrevételeiért külön köszönet illeti Balogh Lajost.

TASCHNER TAMÁS

SZENT QUIRINUS-HAGYOMÁNYOK SOPRONBAN

Sopronban a mai napig emlékezete van Szent Quirinusnak, hiszen szinte az összes Sopronnal foglalkozó útikönyv, illetve soproni műemlékekkel foglalkozó szakmai írás megemlíti a Pihenőkeresztet és az ott megpihenő szentet; a lokálpatrióták ismerik a kereszt történetét szájhagyomány alapján, illetve ezt a témát dolgozza fel Wosinski Kázmér, Sopron jeles festőművésze a Szent György-templomban.

A történet szerint Quirinus a dél-pannóniai Siscia (Sziszek) püspöke volt. Maximus helytartó előtt megtagadta a pogány tönjénáldozat bemutatását, ezért börtönbe vetették, és néhány nap múlva a katonák Pannónia helytartójához, Amantiushoz vezették, aki akkor Scarbantiában (Sopron) tartózkodott. Közben Amantius a ma balfinak nevezett kénés fürdőbe indult, így az agg püspök ügyével csak Sabariában volt hajlandó foglalkozni.

Scarbantia határában a megbilincselte Quirinust kísérő százados pihenőt rendelt el. Futótűzként terjedt a hír Scarbantia keresztényei között, és jámbor asszonyok azonnal a szent életű püspök segítségére siettek. Kezén és lábán bekötötték bilincstől feltört sebeit, és étellel, itallal kínálták. Quirinus megáldotta az élelmet, és lehulltak róla a bilincsek. Ekkor szelíden megkínálta kísérőit, és velük étkezett. Utána áldást adott az őt körülvevőknek, és a közeli vértanúság bátor vállalásának tudatában továbbindult.

Amantius helytartó Sabariában kihallgatta Quirinust, és vízhalálra ítélte. A hitvalló püspököt belevetették a Sibaris (Perint) patakba. A Scarbantia felé nyíló Városkapu előtt eltemették, sírja fölé később templomot építettek. Nagy Konstantin császár 313-ban, a milánói ediktumban megszüntette a keresztényüldözést, és megengedte, hogy Krisztus követői szabadon gyakorolják vallásukat. A scarbantiai hívek pedig megjelölték szent Quirinus pihenőhelyét, melyen a XIII. századtól a Pihenőkereszt hirdeti a vértanú püspök emlékét. A tudósok azonban csak több hiteles forrás esetében tartják bizonyíthatónak a szent Scarbantia-i tartózkodását. Tehát a szájhagyomány és a művészet kevés, tudományosan is bizonyítani kell: járt-e Quirinus Scarbantiában?

GÁSPÁR Dorottya a *Zalai Múzeum* 10/2001 (81–90. old.) tudományos közleményében így fogalmaz: „Cikkemben három pannóniai város ókeresztény történetéhez kívánok hoz-

zászólni nem annyira a régészeti leletek, mint inkább az írásos források alapján. E három város Bassiana I (Donji Petrovci), Savaria (Szombathely), Scarbantia (Sopron). Mindenekelőtt Quirinus sisciai püspök szenvedéstörténetének néhány részletét elemzem, ugyanis az eddigi kutatás szerint Quirinus püspök szenvedéstörténete a bizonyíték arra, hogy Scarbantiaiban keresztény közösséggel számolhatunk. E vélekedésből kiindulva születtek meg a további következtetések és nézetek anélkül azonban, hogy a kiinduló pontot megvizsgálták volna.”

Ezzel pedig megkezdődik egy tudományos vita, hiszen Gáspár Dorottya kétségbe vonja, hogy Scarbantianak püspöke lett volna, és hogy a Quirinus-passió szövege egyáltalán Scarbantiaira vonatkozna-e.

A cikkre 2002-ben TÓTH Endre tollából a következő válasz született: Lehet-e Scarbantiaiból Bassianát csinálni? *Zalai Múzeum* 11/2002. (292–296. old.). A cím utal arra, hogy Gáspár Dorottya cikkében azt próbálja bizonyítani, hogy a korabeli forrásokat a kutatók rosszul értelmezték, és Scarbantia helyett Bassianát kell érteni. Tóth Endre forráselemzéssel, kritikai hozzáállással és a szakmai elvek figyelembe vételével visszautasítja a feltételezést, és így fogalmaz a hivatkozott cikkben: „A passió szövege Quirinusnak és fogva tartóinak az útvonalát nem részletezi. Elérték a Dunát, majd Savariába vitték. A Dunáig tartó utazásból a legkevésbé sem következik, hogy a püspököt nem a Borostyánkő úton vezették a Dunáig, hanem Sisciaból kelet felé, nagy kerülővel, Sirmium és Bassianae felé vitték (Bassianae távolsága Sisciatól légvonalban megegyezik a Siscia – Carnuntum távolsággal). Quirinust Maximus helytartó parancsára Pannónia prima helytartói székhelyére, Savariába kísérték, ahol nyilván nem találták a helytartót, ezért tovább vitték a Dunáig, alighanem Carnuntumba, ahonnan visszatérve Scarbantiaiban találkoztak Amantiusszal. A helytartó a székhelyére rendelte vissza a püspököt, előbb azonban a scarbantiai keresztény asszonyok meglátogatták a börtönben. Utána indultak vissza vele Savariába, ahol halálra ítélték. Tehát valóban éltek keresztény hívek Scarbantiaiban, és semmi okunk nincsen a gradoi zsinatot aláíró Vigilius püspök scarbantiai székhelyét kétségbe vonni” – zárja fejtegetéseit a szerző.

A tudomány után a idegenforgalomba került kiadványokat is meg kell említeni, melyek a szájhagyomány mellett szintén fontos szerepet játszanak a szent kultuszában. Sopron a Kárpát-medencei turizmus egyik bölcsője és fellegvára volt már a XIX. században, ezért korán megjelentek már útikönyvek a városról. Az elsők között kell megemlíteni THIRRING, Gustav: *Führer durch Sopron (Oedenburg) und die ungarischen Alpen 1912.* című könyvét, mely a Trianon előtti egységes tájleírást használja, és a vonatkozó terület anyanyelvi többségének, illetve a turisták által leggyakrabban használt nyelvnek megfelelően németül íródott. A soproni táj leírásakor Thirring a balfi országúton lévő kőkereszt leírása után, természetesen említi meg, hogy azon a helyen állították a román stílusú kőkeresztet, ahol a jámbor scarbantiai asszonyok a szent életű püspökkel találkoztak, ahol pihenőt tartott a püspököt kísérő katonai menet. Az útikönyvek aztán ezeket az információkat rendszeresen átvették, és ezzel is erősítették a szent kultuszát.

Az úti leírások után meg kell említeni a műemlékekkel foglalkozó forrásokat, ezek közül is a „nagy Csatka”-ra szeretnék hivatkozni, azaz CSATKAI Endre és DERCSÉNYI Dezső: *Sopron és környéke műemlékei* című könyvére, mely talán a legrészletesebb építés-

és művészettörténeti leírását adja a keresztnek. Ezt a tudást, leírást, azóta sem tudta semmi meghaladni.

A muemlekiem.hu 2018. február 28-i állapota szerint:

azonosító	4704
törzsszám	3111
védettség	Műemléki védelem
jelleg	Építmény
névjellemező	Mai
eredeti kategória	Plasztika
eredeti főtípus	kereszt
megye	Győr-Moson-Sopron
helység	Sopron
cím	Balfi út
helyrajzi szám	0348
település KSH kódja	8518
földhivatal	Sopron Körzeti Földhivatal
rövid leírás	Pihenőkereszt, román stílusú, 13. sz. Tabernákulum 17. sz.-i.

A műemlékes források után szólni kell a képzőművészeti ábrázolásról is. A soproni Szent György-templomban ugyanis a II. világháború pusztítása után a helyreállítás következtében, és ennek kapcsán a mellékoltárok falképeit részben újrafestették. Így kerülhetett a korszak kiemelkedő soproni festőjének képe is a falakra. Wosinski Kázmér 1895. október 15-én Kismartonban látta meg a napvilágot a lengyel származású, de már Tolnán született Dr. Wosinski Kázmér és a Drezdában világra jött Siemens Mária tíz gyermekéből hetediként. A mindkét oldalról nemesi család hagyományát követve a papi, a jogi és az orvosi hivatás közül Kázmér kismartoni és budapesti tanulóévei után Bécsben kezdett rövid ideig tartó orvosi tanulmányokat, melyeket a Bécsi Képzőművészeti Akadémián folytatott, eljegyezve magát egész életére a képzőművészettel. A soproni Szent György-templom antiochia-i Szent Margit kápolnájában található a Szent Quirinusról festett képe.

Utolsó előttiként a helytörténeti, néprajzi forrásról kell említést tenni. A szájhagyományok írásba foglalója Mohl Adolf lövői születésű pap volt, aki az állomáshelyein gyűjtött meséket, legendákat a kor stílusában, és a maga nyelvezetében leírta és kiadatta. A MOHL Adolf által írt *Nyugatmagyarországi mondák és mondafélék* 1926-ban jelent meg, és ebben a Quirinus-legendát dramatikus játékban dolgozza fel. Tudományos tevékenysége elsősorban a történelem és a haza iránti szeretetéből fakadt. Helytörténeti monográfiáiban foglalkozott a népszokások kutatásával és a művészettörténeti emlékek számbavételével is. Kutatásaival nagyban hozzájárult a győri egyházmegye történetének feldolgozásához, de megírta például Kismarton, a lorettói kegyhely, a tatai plébánia, és szülőfalujának, Lövőnek a történetét is. Soproni helytörténeti munkái közül a Szent György-plébánia rövid története a legjelentősebb. A későbbi mesegyűjtemények, nyomtatott és elektronikus források alapvetően az ő írását közvetítik, adják tovább.

A Quirinius-tiszteletnek és -hagyománynak utolsó formájaként Dr. Payrits Ferenc, a soproni horvát kisebbségi önkormányzat tagjának szervezésében megvalósult zarándoklatokat lehet megemlíteni. A Sopron–Szombathely, Scarbantia–Savaria közötti gyalogos zarándokút a szent kultuszának egyik mai fontos formája.

CSISZÁR ZOLTÁN

MARGARETHA CUBICULARI

GELSEI MARGIT (? – 1372)

BEVEZETŐ

A magyar jogtörténet az első hazai fiúsításnak (*praefectio*) I. Károly magyar király 1332. november 8-án, Visegrádon kiadott oklevelét (FEJÉR 1832/b: 592–596) tekinti. A fiúsítás intézménye a tradicionális jog elemeként valójában csak később alakult ki és vált gyakorlattá; Károly Róbert regnálása alatt más esetről nincs tudomásunk. A hivatkozott oklevél egy – ebben a korban egyébként nem ritka – hatalmaskodás elégtételeként a szokásjogtól eltérő öröklési privilégiumra vonatkozik. A privilégium kedvezményezettje „*Margaretha cubiculari*”, az 1324 és 1328 között országbírói tisztet betöltő Köcski Sándor unokahúga, Magyar Pál gimesi várnagy, az első magyar kincstartó felesége.

„*Margaretha cubiculari*” a figyelemre méltó jelzõt azonban nem csupán a hivatkozott privilégium miatt, és nem is a rokoni kapcsolatait tekintve érdemelte ki, hanem későbbi adományaival, alapításaival és birtokügyeinek vitelével. Birtokügyeit érintően szembeütõ a nagyfokú céltudatosság és gondosság, rendelkezéseit a korra jellemzõ mély vallásosság mellett a méltányosság és nagylelkûség jellemzi.

Margit asszonyra elsõként az Anjou-kor „hangyaszorgalmú” kutatója, Pór Antal figyelt fel, *Nemes Magyar Pálné asszony* címû írása jelenleg is mérvadónak tekinthetõ. Bedy Vince *A pápóci prépostság és perjelség* címû munkájában inkább csak a két alapításhoz tartozóan érintette az alapítónõ életét. A közelmúltban a *Vasi Szemle* hasábjain Fülöp László *Gersei Margit, a pápóci prépostság alapítója* címmel megjelent munkája egy XVIII. században készített portré bemutatása kapcsán Margit asszony jelenkori névhasználatát vizsgálta.

A figyelemre méltó hölgy személye néha elfordul más környezetben is (pl. doktori értekezések, web-portálok); sajnos esetenként hibás adatokkal és feltételezésekkel, ezért talán nem lesz hasztalan az alábbi munka sem.

SZÁRMAZÁSA, JELENKORI NÉVHASZNÁLATA

Amit *Margaretha cubiculari* származásáról és életének első szakaszáról tudunk, azt az 1332. évi oklevél szűkszavú, lényegre törő tudósításából ismerjük. Az oklevél szerint apja László ispán, nagyapja András, dédapja Csapó. Apai nagybátyja Dénes, anyai nagybátyja a köcski Sándor ispán. A család lakóhelyét az oklevél „*Gelse*”-ként írja, ahol a hatalmaskodás nem megjelölt időpontjáig *Margaretha* családja és apai nagybátyjának a családja is élt. A két család közös lakhelye a jelenlegi Gersekarát részeként azonosítható.

A család a Vas megyei Nádasd (*Nadasd*) nemzetség egyik ágához tartozott, az ág származásrendjét már Pór Antal is közölte (PÓR 1889: 466). Az ág származása Csapó (*Chapou*, *Chapow*) ispánig vezethető vissza, akinek egy Simon nevű testvére is ismert felesége hitbérügye kapcsán (KARÁCSONYI 1901: 391). Csapó fiai közül Andrást egy 1283. évi oklevél (NAGY 1891: 232) már gelseiként (*Andreas filius Chapow de Gelse*), és már ispánként (*comes Andreas*) említi.

Gerse első okleveles hivatkozásának többnyire az 1272. évi „*predio Guersa*”-t tartják (DL 91121.). Ezen oklevél Csapó fiai, Andornak (*Andarnic*), Lőrinc (*Laurencius*) és András (*Andreas*) közötti adásvételt rögzíti – a két prédiomot (*Monurousd*, *Guersa*) Andornak és Lőrinc a legkisebb testvérüknek (*minori fratri*), Andrásnak adták el (IPOLYI – NAGY – VÉGHÉLY 1873: 48). Az oklevélben említett *minori fratri Margaretha* nagyapja, aki ekkor már a család legjelentősebb tagjának tekinthető. András 1259-ben stájerországi érdemeiért István ifjabb királytól adományt nyert (IPOLYI – NAGY – VÉGHÉLY 1880: 143) a Zala megyei Páhokra, 1270-ben a Domonkos-rend *confratere* lett (KARÁCSONYI 1901: 391), 1283 és az 1286. évi bizonytalan keltezésű oklevelek szerint a királyi fegyvernökök ispánja (SZENTPÉTERY 1961: 312, 368).¹

Az 1272. évi oklevél, az ágon belüli családképződés első írásos bizonyítéka. A hazai történettudomány a családképződés kezdetének az 1231. évi első területosztályt – a nemzetségi birtok szétosztása területi elkülönítéssel – tartja.

1292-ben gelsei András és fiai a monyoródsi prédiom harmadát és a Pókaföldet (*Poukafeldu*) elcserélik Andornak fia Péterrel (*Petrus*) a gelsei (*Golsa*) és alsári (*Olsaar*) prédiomokért, az egyezségben Péter Mákfa (*Makua*) iránti jogáról is lemond András fiai javára (NAGY – PÁUR – RÁTH – VÉGHÉLY 1866: 42). 1293-ban András ősi birtokaiból kiadja fiai osztályrészét, saját részére csupán egy Dráván túli birtokot tartott meg (IPOLYI – NAGY – VÉGHÉLY 1876: 400). Még ugyanezen évben András fiai, András (*Andreas*), László (*Ladizlaus*) és Dénes (*Dionisius*) a fennmaradt monyoródsi (*Munorosd*) részüket is átengedték unokatestvérüknek, Lőrinc fia Márknak (*Mark*), a Páh (*Paach*), Gelse és Mákfa birtokokban lévő részei ellenében (DL 91140.) – (NAGY – STUMMER – RÁTH – VÉGHÉLY 1867: 86); (IPOLYI – NAGY – VÉGHÉLY 1876: 399) –, így az egyezség következtében Gelse a három testvér birtokába került. A három testvér közül András 1302 után már nem szerepel a birtokügyekre vonatkozó iratokban – a későbbi dokumentumokból ítélve valószínűleg örökösök nélkül halt meg.

László és Dénes (*filii comitis Andree filii Chapow de Gelse*) 1314-ben átíraták a Márkkal kötött 1293. évi egyezséglevelüket (NAGY – VÉGHÉLY – NAGY 1886: 110), és 1315 elején osztották fel maguk között Gelsét (NAGY 1878: 374). Ezen oklevél említi először

¹ Karácsonyi János hivatkozása valószínűleg téves, a jelzett utalás nem található.

azt a gelsei templomot – „*ecclesiam sancti Ladislai regis*” (NAGY 1878: 375) – is, amelyben rövid idővel ezután a sorsfordító esemény történt.

Margaretha jelenkori névhasználata nem egységes, névhasználati probléma más közepekorbeli személyek vonatkozásában is megfigyelhető. A családnevek kialakulása előtti személyek megnevezése nagyrészt szerkesztői attitűd kérdése, amely a névhasználat szabályaihoz való szerkesztői beállítottságot fejezi ki. A tulajdonnév viszont mindig azonosító jellegű név, így az olyan nevek használata, amely hibás beazonosítás eredménye, vagy hibás beazonosításra vezethet, nem elfogadható.

A korabeli oklevelek általában a férjére hivatkozva (*domina Margareta consors, magistri Pauli dicti magyar; nobili domina relicta condam magistri Pauli dicti magyar*) jelölik meg a személyt. Esetenként, illetve a személyesebb jellegű végrendeletekben, kiegészítve a származására való utalással is (*Nobilis Dominae Consortis Magistri Pauli dicti Magyar, Filiae videlicet Magistri Ladislai, Fily Andreae, Fily Chapou de Gelse, de genere Nádasd in Comitatu Castriferrei*).

Schogg Kristóf pápoci prépost az általa 1764-ben készített portré feliratára *Margaretha* nevét a Nádasd nembeli Gelsei Margitként (*Margaretae de Gelse de Genere Nádasd*) íratta (PODHRADCZKY 1860: 266). Pór Antal életrajzi tanulmányában általában (nemes) Magyar Pálnéként nevezi, de írásában a Gersei Margit nevet is használta. Bedy Vince ötven évvel későbbi munkájában a Gelsey vezetéknevet választotta.

A Gelsei vagy Gersei vezetéknev használata egyaránt elfogadható, és megfelel a XIV. században kialakult nemesi családnevi használati szokásoknak is. Mivel *Margaretha* gyermekkorai lakhelyét a korabeli oklevelek általában Gelseként nevezik, nyilván a Gelsei változat tekinthető autentikusnak. Fülöp László a *Vasi Szemlé*ben megjelent írásában részletesen foglalkozott Margaréta jelenkori névhasználatával, majd a Gersei vezetéknev mellett foglalt állást.²

Nem szerencsés viszont a „Gersei Pető”^{3,4} illetve a „Pető” vezetéknevek használata. Ennek fő oka, hogy Pető nem felmenője, hanem oldalági rokona, másodfokú unokatestvére és kortársa volt Gelsei Margitnak. A nemesi családnevek ebben a korban a magasabb társadalmi státuszt kifejező *de...* típusú előnevekből alakultak ki, az oklevelekben általánosan használt előnevek pedig mindig a nemes birtokára utaltak. Pető apja Márk gelsei birtokrészét már 1293-ban elcserélte unokatestvéreivel. Fiát, Petőt még 1373-ban is a „*peteu filius mark de makwa*” (DL 91799.) néven említik. Margit asszony 1369. évi adománya *Geerse* fele részét érintően, vélhetőleg Pető magatartása miatt meghiúsult (DL 91750.), bár ezt négy évvel később a Mezőlaki Miklóssal kötött egyezés alapján mégis sikerült megszereznie (DL 91799.).

Gersét Márk unokái, János és Tamás, 1399-ben kapták meg Zsigmond királytól (NAGY – VÉGHÉLY – NAGY 1890: 295), így a Pető-ág névhasználatát valójában csak az 1399. évi adomány alapozta meg.⁵ A később bárói szintre emelkedett Pethő de Gerse családban három Margit is azonosítható, közülük a legismertebb gersei Pethő Margit 1640-ben halt meg Szécsényben – enyingi Török István, majd pedig telekesi Török Ferenc felesége volt.

2 Álláspontját viszont a jelenkori Gelsére alapozta: „Gelse Zala megyei település, ahol a családnak birtokai sohasem voltak.” Nem vizsgálta a Vas megyei Gersekarát XIII–XIV. századi névelőfordulásait.

3 Szende László a *Piast Erzsébet és udvara* című értekezésében Margarétát a „gersei Pető familia tagjaként” Gersei Pető Margit néven említi (185, 186. old.), de használja a Magyar Pálné nevet is.

4 F. Romhányi Beatrix a *Kolduló barátok, gazdálkodó szerzetesek* című értekezésében a gelsei Pető Margit, gersei Pető Margit és a Gersei Pető Margit neveket használta (92, 95, 118, 213, 388. old.).

5 Az 1399. évi adomány Petőt már „*Pethw de Gerse*” -ként említi.

ÉLETÉNEK ELSŐ SZAKASZA

„Árvának múlik a szava, lángol a ház,
Ostorszij gyorsan magyaráz.”

GHYMES

Bizonyára csak a véletlen játéka, hogy a Ghymes-együttes dalának fenti sorai pontosan fedik a néhai gimesi várnagy hitvesének, az 1332. évi oklevélből kirajzolódó gyermekkori tragédiáját.

A gelsei hatalmaskodás időpontjára, melynek során Gelsei Margit a családját elveszítette, a bevezetőben hivatkozott oklevél vagy más írásos forrás nem tartalmaz adatot. A vasvári káptalan előtt Margit apja és nagybátyja Dénes, 1315. január 28-án tett telekosztályt (NAGY 1878: 374). A hatalmaskodás során életüket veszítő testvérek birtokait (*Makua, Gelse, Zala és Paah*) Károly Róbert 1324. október 26-án eladományozta (BLAZOVICH 1993: 234). A győri káptalan jelentése a „koronára szállt” birtokokba történt beiktatásáról 1324. november 7-én kelt (NAGY – VÉGHÉLY – NAGY 1886: 175). Így a hatalmaskodás időpontja e két esemény közé tehető, de nagy valószínűséggel még a szalafői csata előtt lehetett. A szalafői csata datálása viszont szintén bizonytalan, 1317-ben és 1319-ben is lehetett (ENGEL 1988: 126).

Valószínűleg nem véletlen, hogy a két testvér birtokaira 1324-ben Magyar Pál gimesi várnagy – 1323-ban még a király apródja, 1324. december 20-án viszont már tárnoknagy (*maior tuarnicorum regis*) is – kapott adományt. Az adomány mögött egy a király környezetében lévő befolyásos személy gondoskodását kell látnunk, ugyanis az adományozottat az 1332. évi oklevél már az árván maradt Gelsei Margit férjeként említi. A gondoskodó személy Margit anyai nagybátyja, az 1324 ősztől országbírói tisztet betöltő Köcski Sándor, vagy talán a királyné Piast Erzsébet lehetett – a királyné Margit asszony későbbi birtokügyeire való befolyása egyértelműen kimutatható. Az ekkor 19 éves királyné udvarában már biztosan ott volt a vele közel egykorú Gelsei Margit, akiről való gondoskodást nyilván a feladatának is tartotta. Az 1332. évi oklevél szerint Margitot az égő udvarházból dajkájának serénysége mentette meg, a dajka említése azonban nem feltétlenül Margit kisgyermekkorát jelenti. Köcski Sándor 1328. évi halálakor Gelsei Margit már biztosan nagykorú volt, ugyanis az országbíró birtokainak fele része ekkor már az ő kezén volt zálogban.

A vasvári káptalan jelentése szerint Magyar Pál beiktatásának Lőrinc unokája, Márk fia Pető (*Pethew*) ellentmondott. Viszont az I. Károly átiratban fennmaradt, 1324. november 29-én, Visegrádon kelt oklevél szerint, miután ez miatt a király elé idézték, ellentmondását visszavonta (NAGY – VÉGHÉLY – NAGY 1886: 175), (DL 2765.).

Pető szerint a Magyar Pál részére iktatott birtokok valójában „*de iure et de facto*” őt illetik. A korai szokásjog alapján a nemzetségek a nemzetség ősfoglalású közös területét örökös joggal („*jure haereditario*”) bírták, a birtokok férfiágon öröklődtek és a férfiágon kihalt családok birtokai nem a királyra, hanem a nemzetségre szálltak vissza. Ezzel szemben esetünkben a Magyar Pál számára iktatott birtokokat a „koronára szállt” jelzővel illették. A nemzetségi birtok ősi jellegének változása már az 1222. évi Aranybullában kimutatható: „*Ha valamely nemes ember fiumagzat nélkül hal meg, birtokának negyed részét leánya kapja; a többivel azt mívelje, a mit neki tetszik.*” (DTT: 1222. évi IV. törvénycikk). A nőági öröklés a XIV. század elején már előfordul – az 1313-ban elhunyt Monoszló nembeli Egyed,

volt tárnokmester, végrendeletében fiú utód hiányában nőági örökösöket jelölt meg (ENGEL 1988: 107). Az Aranybulla rendelkezése – „*Ha pedig testamentom nélkül történik halála, valamely közelebb való atyjafiai vannak, azoké legyen, és ha teljességgel semmi nemzetsége nem volna, a királyra szálljon birtoka.*” – viszont ezt a „nemes ember” végakaratahoz kötötte (DTT: 1222. évi IV. törvénycikk 1.§). Talán ez az oka annak, hogy 1324-ben még a királyi adomány választása tűnt a biztosabb megoldásnak, amelynek átmeneti eredményességét Pető visszavont ellentmondása igazolja. Pető ellenállása bizonyára nem volt ok nélküli, Pór Antal feltételezése szerint nem kizárt, hogy a hatalmaskodás idején még a Németújváriakhoz húzott (PÓR 1888: 471), de elegendő lehetett okként az is, hogy Pető családja nem kelt ronkoni védelmére.

Az első oklevél, amely Gelsei Margitot már Magyar Pál társaként (*consors*) említi, 1332. október 20-án kelt. Az 1328-ban elhunyt Köcski Sándor örökösei – fia, György és unokatestvére, Miklós – birtokaik felét (Pápoc, Écs, Pázmánd, Somlyó, Köcsk, Zsédény, Miske, Ukk, a két Páli és Sebes) királyi jóváhagyással zálogösszegben Margit asszonynak adták el (NAGY – PÁUR – RÁTH – VÉGHÉLY 1865/a.: 161).

A következő hónapban, november 8-án kelt I. Károly „fiúsító” oklevele, melynek dispositiója szerint a privilégium adása királyi gondoskodásból, jóvátételként történt, tekintettel Köcski Sándor és Magyar Pál különös és érdemes szolgálataira, követendő jó példát mutatva: „... akik utódaikkal együtt a király és a szent korona számára tett hűséges szolgálataik miatt hűtlenek által veszték el kegyetlen halállal, azok örökségét nehogy idegenek szerezhesék meg, vagy az ellenség vehesse birtokába...” További indoklása szerint az atyai örökség a természetes és a pozitív jog alapján is megilleti Margit asszonyt, ezért az ország szokásjoga ismeretében, különös kegyelméből és királyi hatalmából diszpozitív szabályt alkalmazva atyai javainak örökösévé teszi (FEJÉR 1832/b: 592–596).

Három nappal később, november 11-én Károly Róbert Magyar Pált is megerősítette felesége, a már „valóságos örökös” Margit asszony atyai birtokaiban – az 1324. évi adomány (*Makua, Gelse, Zala és Paah*) alapján (NAGY – VÉGHÉLY – NAGY 1886: 268). Ennek oka valószínűleg az újszerű megoldás bizonytalan kimenetelében keresendő, a későbbiek szerint ez az óvatosság közel sem volt alaptalan.

A privilégium Margit asszonyt kamarásnak „*cubiculari*” nevezi. Egy 1238. évi, a nápolyi Anjou királyi udvar udvartartását ismertető irás, két kamarást említi a király közvetlen környezetében szolgálatot teljesítők közül az első helyen. A későbbi magyar királyi udvarok kamarásai is a királyi udvar „belső termeiben” teljesítettek szolgálatot. A szolgálattelvők felügyeletét ellátó kamarások a királyi család bizalmas, meghitt emberei voltak. Az udvari rangsorban előkelő helyen álló kamarások, az udvari ünnepélyek fényét is nagyban emelték – Mátyás és Beatrix lakodalmi menetében kilenc ifjú kamarás táncoltatta a lovát.

Az örökölt és adománnyal is bebiztosított birtokokról 1339-ig nincs információnk, az 1339-es két adatból ítélve azonban nincs okunk kételkedni abban, hogy e birtokok felett Magyar Pál és felesége rendelkezett (PITI 1999: 99, 105). Nem tudjuk azt sem, hogy a királyi udvarban Margit asszony meddig látta el a kamarás szolgálatot – valószínűleg már nem sokáig, ugyanis a későbbiekből inkább anyai elfoglaltságára következtethetünk.

Pál országbíró 1337. évi intézkedéséből Magyar Pál mester fiáról, Domokosról szerethetünk tudomást – királyi adományként a Szatmár megyei *Bogda* birtokot kapta (DL 51078.). Pór Antal szerint Domokosnak már 1332-ben is nagykorúnak kellett lennie, így Magyar Pál előző házasságából születhetett (PÓR 1889: 471). Biztosan közös házasságukból

származó gyermekeik Erzsébet és László. Erzsébet 1344-ben, László pedig 1345-ben tűnt fel – valószínűleg ekkor már nagykorúak, így az 1330-as évek elején születhettek.

Márk fia Pető 1340. január 1-én a veszprémi káptalan előtt jószágai (*Gerse, Makua, Noghmezadou, Hodaz, Sarfeumezadou és Nogpah*) Magyar Pál általi elfoglalása miatt tiltakozott (IPOLYI – NAGY – VÉGHÉLY 1873: 116). Ez az egy oklevél nevezi Petőt gerseiként; az oklevélből még azt is megtudhatjuk, hogy Petőnek Gersén háza volt, amelyből őt és hozzá tartozóit Magyar Pál kizárta, és a házat felgyújtotta. Ez évben, március 25-én kelt a vasvári káptalan I. Károly királynak írt azon jelentése is, amely szerint rokoni kapcsolatait Pető a káptalan előtt igazolta, így a káptalan állásfoglalása szerint őt az örökösödés *Gerse, Kysmakua, Huzzewpah* és *Zalatheluk* birtokokban megilleti (NAGY – VÉGHÉLY – NAGY 1886: 362).

Az ügyben 1341. február 18-án a vasvári káptalannak két újabb levele is beazonosítható, királyi parancsra a káptalannál lévő: 1260. évi birtokmegváltásról szóló kiadványát privilégialis formában átírja (DL 91316.), valamint saját 1313. évi privilégiumáról is hiteles másolatot készít (DL 91317.), és mindkét iratot a parancsban foglalt módon megküldi a királynak. Az ügy lezárásáról, illetve folytatásáról nincs információ, eredménynek könyvelhetjük el azonban a család birtokainak 1260-ig történő visszavezethetőségét.

1340-ben Magyar Pál pályájának csúcspontjára ért, december 19-én mint királyi kincstartót (*thesaurarius*) említik. Károly Róbert 1342. július 16-án halt meg, így ha a fenti birtokügy eddig az időpontig nem záródott le, akkor annak rendezése már fiára, a július 21-én megkoronázott I. Lajosra maradt.

Magyar Pál 1343. augusztus 21-én László császári prépost – és egyben királyi titkos kancellár és kápolna ispán – előtt *Gelse, Gerl, Nogmezadow* és *Kysmezadow* Vas megyei birtokait, és *Hwzwpah* Zala megyei birtokát a feleségének, Margit asszonynak adta (NAGY – VÉGHÉLY – NAGY 1886: 414). Az adomány ténye azt igazolja, hogy a fenti birtokok 1340 után is Magyar Pál kezén maradtak. Mivel 1346-ig Pető személye a birtokok kapcsán nem került még előtérbe, feltételezhetően az adományozás más okból történhetett.

1343-ban került sor Erzsébet királyné nápolyi útjára. A királyné és népes kísérete június 8-án indult útnak Visegrádról, majd 1344. április 4-én indult vissza Manfredóniából. Erzsébet királyné kíséretének egyes feltételezések szerint Magyar Pál is tagja volt. Mivel az 1343. évi adomány idején Erzsébet királyné már Nápolyban tartózkodott, ennek csak az esetben van realitása, ha I. Károly kincstartója később indult az özvegy királyné után. Küküllői János beszámolója szerint, Lajos király „még négyezer igen jó arany márkát küldött” a királyné után, így Magyar Pál nápolyi útjának valóban lehetett alapja. A feltételezést erősíti, hogy első végrendeletét a titeli káptalan előtt – nem sokkal a királyné és kíséretének a visszaérkezése után – 1344. december 21-én tette.

Végrendeletében feleségére, Margit asszonyra hagyta valamennyi Sopron, Zala és Vas megyében fekvő vásárolt birtokát, a budai és esztergomi házával, visegrádi telkével és Óbuda területén fekvő *Fenewmal* nevű szőlőjével együtt. Lányára, Erzsébetre pedig a Szabolcs megyei *Biaach, Patruh, Byayuk, Wewsed, Keek, Laphtelek*, a Bodrog megyei *Adrian*, a Temes megyei *Modus, Biaka, Berch* és az Esztergom megyei *Dag, Saros* birtokait, az Adorján birtok területén lévő ménest, valamint egy szőlőt Buda városa mellett fekvő Szent Jakab faluban. Engedélyezvén azt is, hogy a birtokokkal szabadon rendelkezzenek. (DL 3609.) Végrendeletében fiai (Domokos és László) nem szerepelnek, viszont velük közösen intézi 1345-ben a Bodrog megyei Felsőadorján birtok vételét (DL 3736.).

Egy I. Lajos által kiadott, későbbi átírásban fennmaradt 1346. évi oklevél (DL 90927.) szerint Margit asszony atyjától örökölt birtokainak egy részét *Makwa*, *Hodaz* és *Zalateluk* birtokokat unokatestvérének Márk fia Petőnek átengedte. Az adományozásra a király előtt Magyar Pál, Margit asszony, és fiuk László, valamint Márk fia Pető részvétele mellett került sor. Az oklevél regesztája szerint „megállapították, hogy őseiktől örökölt birtokaikat: *Gelse*, *Makwa*, *Mezado*, *Sarfewmezado*, *Hodaz*, *Zalateluk*, *Pah* és *Derse* possessiókat tőlük az idők folyamán elidegenítették, ezeket azonban Károly király örökjogon Margit asszonynak adományozta”.⁶ A birtokok átengedése „bizonyos feltételek mellett” történt, ennek ellenére Margit asszony a három birtok átadását később sohasem vitatta, Pető az adományt követően nevét már *Makua*-i, *Makwa*-i előnévvel használta.

László birtokügyek rendezésébe történő bevonását, egy 1347 évi irat is bizonyítja. Magyar Pál fiával a Rábaközben fekvő két Páli (*Paly*) ügyében járt el, mivel a két birtokot Köcski György a zálogból nem váltotta ki (NAGY – PÁUR – RÁTH – VÉGHELY 1865/a.: 199).

1350. január 29-én Erzsébet királyné előtt Magyar Pál egy újabb végrendeletet tett, amelyben lányára, Erzsébetre hagyományozta az Esztergom megyei *Dag*, *Saras*, a Szatmár megyei *Bach*, a Szabolcs megyei *Deuecher*, a Bodrog megyei *Fulseu-Adryan* és *Olsou-Adryan* possessiókat és a budai Szent Jakab falu területén lévő szőlőt, valamint az Adorján possessión lévő 40 lovat (DL 4109.). Az oklevél szerint a végrendelkezést Péter és Pál apostolok küszöbének felkeresése – római zarándoklata – miatt tette, Erzsébetről való gondoskodásaként, akinek ekkor a férje is távol van. A tervezett zarándoklat a második nápolyi hadjárat idejére tehető, amelyre a király április 4-én indult útnak Zengg-ből.

Pór Antal feltételezése szerint a nápolyi hadjárat egyik vezetője, Lackfi Miklós lehetett Magyar Erzsébet férje (PÓR 1889: 477). Pór feltételezése valószínűleg téves, ugyanis egy 1430. évi oklevél Magyar Pálné (*domina Margaretha vocata mater nobilis domine Elizabeth consors Pauli dicti Magyar*) lányának, Erzsébetnek férjeként Körtvélyesi Miklóst (*Nicolao Kwrthweles*) említi (GÉRESI 1883: 126).⁷

ADOMÁNYOK ÉS ALAPÍTÁSOK IDŐSZAKA

Az első időpont, amely Margit asszony adományozási szándékára utal, 1351. május 8-ra tehető. Az esztergomi káptalan 1364. évi átírásában fennmaradt oklevél szerint Margit asszony ekkor kért és kapott királyi engedélyt arra, hogy a Vas megyei Pápoc helységet bárkinek elhagyhassa (NAGY – PÁUR – RÁTH – VÉGHELY 1865/a.: 247). A feltételezést alátámasztja Pető (– ekkor már *Makua*-i) mester 1352. március 25-i, a Gelse possessió eladományozására vonatkozó tiltása is, ami Margit asszony férjére és fiára, Lászlóra is kiterjedt (DL 91441.). A helyzet komolyságára utal az október elején kelt királyi parancs, amely Pető és fiai, valamint más név szerint megjelölt Gelse környéki személyek Margit asszonnal szembeni megidéztetésére vonatkozik (DL 909 15.). Az ügy folyományaként Magyar Pál 1353. augusztus 22-én a csázmái prépost előtt újra a feleségének, Margit asszonynak adta a Vas megyei *Gelse*, *Serl*, *Nagmezadow* és *Kismezadow* valamint a Zala megyei *Hwzwupah* nevű birtokokat (DL 3609.). *Makwa*-i Pető mestert pedig az ügyben három márka bírság megfizetésére kötelezték – a bírság elengedéséről az országbíró, a zágrábi püs-

6 Az oklevél regesztája az adományozást „I. Károly király” részvétele mellettinek nevezi.

7 Az oklevél keltezése (1430. okt. 4.) mintegy nyolcvan évvel későbbi – valószínűleg ekkori átírás.

pök kérésére október 6-án rendelkezett (DL 91454.). Ennek ellenére még ez év októberének végén, fia János nevében, László császári prépost előtt, az eltiltást *Gelse* mellett a Dráván túli *Derze* és a Zala megyei *Paah* possessiókra is kiterjesztette (DL 91456.), (NAGY – VÉGHÉLY – NAGY 1886: 543).

Az előzményekből sejthető lépés megtételére – Margit asszony első adományára – 1353. október 31-én kerül sor. Egyben ez az első említése Margit asszony krónikusnak tűnő betegségének is, rendelkezését ugyanis betegágyában tette végrendelet formájában. Rendelkezése szerint a Vas megyei *Gelse*, *Olsár*, *Sarfeumezadou* és a Verőce megyei *Derze* nevű birtokát az óbudai klarissza apácákra hagyja, a nevezett kolostorban egy oltárt is alapít és meghagyja azt is, hogy halála esetén ide temessék. A birtokadományt férje és fia beleegyezésével tette, de a birtokok haszonvételi és a rendelkezési jogát élete végéig fenntartotta, zálogba adás vagy elidegenítés esetén a kiváltás jogával viszont az apácák is élhettek (NAGY 1891: 127), (DL 91460.).

Az adományban részesített kolostor az özvegy királyné, Piast Erzsébet alapítása, a vonatkozó pápai engedély 1334-ben kelt, a kolostor használatbavétele a negyvenes évek közepére tehető. A királyné saját végső nyughelyét is itt jelölte ki, a kolostor kerengőjéből nyíló Krisztus teste-kápolnában. A kolostor a királyi udvar és a főúri családok leánynevelő intézményeként is szolgált, birtokokkal és más jövedelmekkel való ellátását és ezek felügyeletét is az özvegy királyné irányította. Az adomány elleni tiltakozását *Makua*-i Pető mester a vasvári káptalan előtt 1354. január 8-án foglaltatta írásba (DL 91459.). Az özvegy királyné kérésére – Pető tiltásának mellőzésével – történt királyi megerősítést pedig január 27-én rögzítette a budai káptalan (DL 91460.), (NAGY 1891: 167).

Időközben újabb adományok is történhettek, mert 1354. december 15-én a királyné Margit asszonynak szabad rendelkezési joggal visszaadta az 1353. évi adományban szereplő *Olsár* és adományban nem említett Zala megyei *Hozyupah*, *Sceuthanduryaspaha*, *Beurpah*, *Nogpokafelde* valamint Vas megyei *Korlahfalua*, *Syndafolde* birtokokat (NAGY – VÉGHÉLY – NAGY 1886: 557), (DL 91468.). A birtokok visszaadására az oklevél szerint részben Margit asszony anyagi szükségleteinek biztosítása (– hasznok szedése, betegségére történő hivatkozással), a három Páh esetében pedig a Boldogasszonypáhon lévő pálos monostor tizedének rendezése miatt került sor. Történetírói is Margit asszony szorult anyagi helyzetét emelik ki – „pillanatnyi pénzszüksége” (PÓR 1888: 479), „csaknem nyomorúságba döntötte” (BEDY 1939: 7) –, e feltételezéseknek azonban nincs realitása. Margit asszony atyjától örökölt birtokai a család birtokállományának csak a kisebb részét képezték, így anyagi gondjai ekkor még nem lehettek. A birtokvisszaadás tényleges oka inkább az Aranybulla szabad végrendekezési jogának 1351. évi változásával lehet kapcsolatban. Ugyanis I. Lajos az 1351. végén tartott országgyűlésen, a résztvevők kérésére a szabad végrendekezésre vonatkozó cikkely módosítása mellett erősítette meg az Aranybullát: „*Kivéve egyedül a kiváltságból kizárt, előbb érintett egy cikkelyt, tudniillik ezt: »Hogy az örökösök hátrahagyása nélkül elhaló nemeseknek jogukban és szabadságukban áll az egyházak, avagy tetszésük szerint mások részére, élők közt vagy halál esetére adakozni, hagyományt tenni, birtokaikat eladni vagy elidegeníteni.« Sőt ellenkezőleg, éppenséggel ne legyen joguk ezt megtenni, hanem birtokaik jog és törvény szerént, tisztán és feltétlenül, minden ellenmondás nélkül, legközelebbi atyáfiakra és nemzetségeikre háromoljanak.*” (DTT: 1351. évi törvény-cikkek 11. §).

Két nappal az 1354. évi birtokvisszaadás után Magyar Pál a váradi káptalan előtt egy újabb rendelkezést tett. Feleségének és leányának adta a Szabolcs, Szatmár, Bodrog, Fejér és Esztergom megyei, valamint a Bereg megyei birtokait (NAGY 1891: 255), (DL 1066., DL 41387), megjelölte felesége hitbér és jegyajándékát (200 márka) és lánya Erzsébet leánynegyedét is. Az adományt pedig I. Lajos ez esetben is anyja, Erzsébet királyné kérésére erősítette meg, egyben szabad rendelkezési jogot is adva a birtokokra (DL 1066.).

Valószínűleg Pető mester már tudott valamit, mert 1355. január 31-én az országbíró előtt, majd február 3-án a királyi kápolnaispán és titkos kancellár előtt újra protestál és tiltakozik *Gelse*, *Sarfeumizhadon*, a másik *Myzhadon*, *Gench*, *Huzupah* és *Derze* elidegenítési szándéka miatt (DL 91471., DL 91472.). Pető tiltakozása az 1353. évi adományban szereplő Gelsére és Derzére is kiterjedt (– így ezek ekkori státusza is kétséges), és a Margit asszonynak visszaadott Hosszúpáh mellett még három birtokot érint, amelyek közül Gencs az eddigiekben még nem volt említve.

Az 1354. évi birtokügyek valós okára Margit asszony 1355. március 15-én tett újabb adománya mutat rá: férje egyetértésével – a haszonvételi és rendelkezési jog fenntartása mellett – Szabolcs és Szatmár megyei birtokokat adományoz a klarissza apácáknak (DL 4501.). Fia, László egyetértésének hiánya nem véletlen, László ugyanis már 1354-ben elhunyt. Holttestét a klarissza kolostor fogadta be; megtudjuk azt is, hogy László nős volt, és özvegye is az óbudai kolostort jelölte meg végső nyughelyeként. László temetésekor az apácák a Bodrog megyei két Adorjánt kapták adományul (FEJÉR 1833: 434, 435–437).

A Bodrog megyei két Adorjánra vonatkozóan a király április 6-án rendelte el a klarissza apácák birtokba iktatását, ennek megtörténtét az óbudai káptalan április 26-án jelentette a királynak (DL 4505.). A Szatmár és Szabolcs megyei birtokok „jövevényeknek” való átörökítése a helyi birtokosok tiltakozását váltotta ki, Zalkát (*Zalka*) és Mátét (*Mathe*) érintően még 1360-ban is tiltakozással élnek (DL 51879.). Margit asszony 1361-ben Visegrádon, a Szabolcs megyei Demecser (*Deuecher*) Szent György egyházának adta a Merse nevű halastavát (NAGY–NAGY–VÉGHÉLY 1874: 192).

Az év közepén viszont már Erzsébet királyné és az óbudai klarissza apácák prokurátora Zudar Péter mestert tiltotta a (*Deuecher*) birtok használata, rongálása és elidegenítése ügyében (DL 5066.). Az oklevélből azt is megtudjuk, hogy Erzsébet királyné ezt megelőzően a birtokot 600 forintért már megvásárolta. Ennek ellenére november 21-én mégis személyesen intézkedett Zudar Péter királyi főpohárnok és fiverei beiktatására, Demecsert és még további négy birtokot érintően, melyeket azok Magyar Pálnétól szereztek meg vétel révén (DL 5091.). Ugyanezen a napon kelt I. Lajos azon két oklevele is, amelyekben a vevők és Margit asszony nyilatkoztak az adás-vétel részleteiről, a Szabolcs megyei birtokok átengedése 3000 forint és a Pilis megyei Tinnye (*Tennye*) birtok ellenében történt (DL 5092., DL 5093.).

Az 1355. évi adomány és az ezt követő birtokügyek a Magyar házaspár életében bekövetkezett jelentős változásra utalnak. A Margit asszony szülőföldjéhez tartozó birtokok tekintetében már nem az elidegenítéssel, hanem a birtoklással kapcsolatos ügyletek kerülnek előtérbe, más távoli birtokok esetében viszont az elidegenítés dominál. Valószínűleg a házaspár az ezt követő időszakban költözött a Vas megyei Pápocra, ennek előkészítése ekkor már folyhatott. Abban, hogy végső lakhelyül nem Gelsét választották, biztosan közrejátszott a Köcski Györggyel való jó viszonyuk, valamint a Pető családdal való ellentét is. Más ügyekből tudjuk, hogy Margit asszony anyai unokatestvérének, Köcski Györgynek is Pápocon volt udvarháza, Magyar Pált egy későbbi irat néhai *Papuch*-iként említi (DL 91732.).

1354 után lányukról, Erzsébetről sem értesülünk többé, az ekkor leánynegyedként megjelölt birtokok már az óbudai klarissza kolostor adományát képezték, a későbbi birtokügyekből ítélve az 1360-as években már biztosan nem lehetett életben.

1355. augusztus 20-án Regeni Tamás fia István a szomszédság jogán azért emelt kifogást, mert a Magyar házaspár a Szabolcs megyei *Bach* birtokot másnak akarta eladni (DL 41267.). *Makwa*-i Pető mester pedig 1356. július 27-én a király előtt, Treviso (*Teruisio*) mellett azért protestált, mert a *Mezado* és *Gern* birtokokat Margit asszony elfoglalva tartotta (DL 91488.), (IPOLYI – NAGY – VÉGHÉLY 1873: 130). 1358. április 26-án újra panaszt tett ekkor *Gelse*, *Mezhadou*, *Sarfeumezhadou* és *Gery* elfoglalása miatt (DL 91523.).

Gelsei Margit 1357 őszén, Budán tartózkodott, október 3-án megint betegágyban tette újabb adományát, amely szerint az atyjától örökölt gelsei szőlőt és jobbágytelket a vasvári domonkosoknak adományozta (DL 91505.). 1357 végén került sor egy régebbi birtokügy lezárására is. Csák Móric 1309-ben a pápoci uradalmat a kolostorba vonult volt feleségének és rokona Csák bán kolostorban élő özvegyének adta. A győri káptalan privilégialis oklevélét 1223-ban Károly Róbert is megerősítette (FEJÉR 1832/a: 444), a birtokot viszont 1325-ben Köcski Sándornak adta (NAGY – PÁUR – RÁTH – VÉGHÉLY 1865/a.: 137). Az óbudai domonkos apácák által feltámasztott birtokigény végső rendezése 1357. november 18-án történt meg, melynek során Katalin soror a Vas megyei Pápocot tartozékaival (Ekl és Csatabér) és a Sopron megyei két Pálit Köcski Györgynek és Margit asszonynak 300 márka örök áron eladta (NAGY – PÁUR – RÁTH – VÉGHÉLY 1865/a.: 217).

Ekkor a birtokügyekben többnyire már Margit asszony járt el; 1358. január 24-én megint betegágyban van, és tesz bevallást a Bereg megyei *Musey* és *Kyszalka* eladásáról (DL 1066.). Az adásvétel feltételezhetően az Erzsébet királynéval egyeztetett módon történhetett, mert április 12-én utólagosan a királyi megerősítést is megkapta (DL 1066.). Úgy tűnik, hogy Magyar Pál sem tudott a két birtok eladásáról, melyek beiktatása az óbudai apácák részére így meghíúsult, Magyar Pál ügyvédje a Gyula pozsonyi alispánnal szemben indított pert 1359. február 24-én elveszítette (DL 41387.).

1358-ban – Pető panasza alapján királyi utasításra – Vas megye közgyűlésén tanúk meghallgatására került sor; Kont Miklós nádor jelentése szerint *Gelse* és *Gery Makua*-i Pető örökölt birtokai, a másik két possessiót pedig már a nagyatya is bírta (DL 91523.). November 20-án Margit asszony a Vas megyei *Trebech* possessióban lévő részeket vett zálogba (DL 91525.). A nádori gyűlésen elhangzottak felbátoríthatták Pető mestert, mert a király január 2-án már az idézésére adott utasítást, ugyanis Margit asszony panasza szerint annak Vas megyei *Gelse*, *Geregen*, *Nogmezado*, *Saarfeumezado* birtokait jogszerűen elfoglalta (DL 90922.). Hasonló problémák lehettek a Zala megyei *Scenthandraspaha* birtokokkal is, mert február 22-én Margit asszony a possessió visszaszerzése ügyében intézkedett (DL 91533.).

Az eddigi adományokból megítélhetően Margit asszony a birtokok hasznainak szedését és a rendelkezés jogát többnyire fenntartotta. Az erre való törekvés rokonai részére történt elidegenítések és adományok esetében is megfigyelhető. Magyar Pál felesége kérésére 1359. március 25-én a budai káptalan előtt a Vas megyei Sárkömezadót (az oklevél regesztájának szűkszavú tudósítása szerint: *fratri suo patrueli* – atyai unokafivére) *Elleus* fiának, Miklós mesternek, valamint Miklós mester János nevű fiának 600 forint örök áron eladta (DL 91535.). Közel két évvel ezután, 1362. március 19-én, a budai káptalan királyi utasításra a biznyságlevélről Gelsei Margitnak egy átiratot adott ki (DL 91573.). Az átirat alapján az országbíró elrendelte a birtok restaurációját, mivel az új birtokosok a biznyságlevélben

foglalt feltételnek (– a birtokok összes jövedelmeinek átadása Margit asszony élete végéig) nem tettek eleget (DL 91585.). Ezzel az ügy még mindig nem zárult le, mert a vasvári káptalan 1363. január 8-án kelt jelentése szerint Margit asszony Sárffőmezadó birtokába történő bevezetése során *Elleus* fia Miklós mester ellent mondott és ellentmondása miatt január 20-ra a királyi prezencia elé idézték (DL 91585.). A végeredményről nincs közvetlen információ, bár ez nem igazán lehetett kétséges. Miklós mesterrel és fiával, *Tuz* Jánossal még 1364-ben is pereskedésre kényszerült (DL 91698.).

Petővel való ügyének lezárása viszont még mindig várat magára, Miklós országbíró 1359. május 8-án a pert, az alperes *Makwa*-i Pető által bemutatott királyi parancsra, Szent Mihály nyolcadára (október 6-ra) halasztotta (DL 91537.).

1359-es évre tehető Gelsei Margit első alapítása is, bár az ennek részét képező templom ekkorra már elkészült. Az Ágoston-rend magyarországi tartományfőnöke, Várad Miklós ugyanis ez évben kért engedélyt Kálmán győri püspöktől az egyházmegye területén a rend megtelepedésére. Kérélmé szerint Gelsei Margit Pápocon a Boldogságos Szűz Mária tiszteletére templomot építtetett, mellette pedig felkelt ajánlta a kolostor megépítésére, és vállalta annak javadalmazását is (BEDY 1939: 52). A Kálmán püspök engedélye alapján alapított perjelség Margit asszony általi javadalmazása 1360-ban Visegrádon, az esztergomi káptalan kiküldöttei előtt történt (FEJÉR 1834: 175), (BEDY 1939: 98). A javadalom Pápos birtok kétharmad részéből minden hasznával és tartozékaival (külön kiemelve az Asszonyerdő, a szombati vásárjog és a hatkerekű malom jövedelmét), Miklósfalu birtok fele részéből minden hasznával és tartozékaival (kivéve az itteni malmokat), Sebes birtokból és a Zala megyei Hosszúpáh és Tulpáh hegyjogából állt. Bizonyos birtokrészekre ez esetben is az élete végéig tartó haszonélvezet kikötése mellett rendelkezett. Az adományt a király 1361. május 23-án erősítette meg (FEJÉR 1834: 220). Az alapítás miatt sérelmét vélelmező Szent Lőrinc-egyházat Margit asszony 12 lóval, 8 ökörrrel és a rábai malom két kerekének jövedelmével kárpótolta (BEDY 1939: 53).

A perjelség megépítésének fedezeteként Margit asszony valószínűleg az eddigi életében már sok gondot okozó atyai örökségét szánta. 1360. március 16-án *Makua*-i Pető újra eltiltással élt, a *Gerse*, *Mezadou* és *Sarfeymezadou*, *Gerny*, *Hozzoupaah* és *Derze* possessiók elidegenítését érintően (DL 91545.).⁸ Pető gyanúja nem volt alaptalan, a Kont Miklós nádor által április 4-én kiadott oklevél szerint a *Gelse*, *Saarfemeezadow* és *Gern* possessiókat a nádor 200 budai márka örök áron megvette, de a vételár kifizetéséig nem lép birtokba (DL 93886.).

1361-ben Margit asszonyt a balsors két esetben is elérte, ez év elejére tehető Köcski György halála, az év végére pedig a férjét, Magyar Pált is elveszítette – november 11-én Margit asszonyt már Magyar Pál özvegyeként említik (DL 5093.). Köcski György halálát követően, április 9-én I. Lajossal megerősíttette nagybátyja, Köcski Sándor 1327. évi adományát (NAGY – PÁUR – RÁTH – VÉGHÉLY 1865/a.: 226).

Az adomány megerősíttetése nem volt szükségtelen, ugyanis Kont Miklós nádor 1362. május 12-én kelt ítéletlevele szerint Pápos tartozékainak (*Chataber*, *Ekl*) és az ezekkel szomszédos *Miklofalva* tulajdonjogát Móric fia Simon mester megtámadta, a nádori ítélet szerint vitatott birtokok Margit asszonynak és Köcski György unokafivérének Kacsó (*Kachow*) Tamásnak a közös tulajdona (NAGY – PÁUR – RÁTH – VÉGHÉLY 1865/a.: 239).

8 Érdekes színfolt, hogy a Verőce megyei Derzét Erzsébet királynő 1380-ban, végrendeletében udvarhölgyére Pekri Klárára hagyta.

A következő évben más birtokok tekintetében vált szükségessé az országbíró intézkedése. Visegrádon március 4-én kelt Bebek Imre azon oklevele, amelyben azt tanúsítja, hogy Meggyes (*Meges*) Jakab Magyar Pál özvegyének prokurátora 23 napon át várakozott az országbíró ítélőszéke előtt, de nem jelentkezett senki, aki meg akarta volna támadni az özvegy *Sebus*, *Huzyupah* és *Gelse* birtokokra bejelentett tulajdoni igényét, amelynek a kihirdetése a vasvári, győri és pápai vásárokon történt. (DL 5196.)

Margit asszony 1364 elején az esztergomi káptalannal átíratja a Vas megyei Pápac eladományozhatóságára vonatkozó 1351. évi királyi engedélyét (NAGY – PÁUR – RÁTH – VÉGHÉLY 1865/a.: 247), újabb tanújele az elidegenítési szándéknak a Nagyécs (*NogEch*) birtokosainak vizsgálatára július 21-én kiadott királyi parancs is (NAGY – PÁUR – RÁTH – VÉGHÉLY 1865/b.: 118). Nem sokkal ezután az oldalági rokonok tiltása is megjelenik, Köcski Dénes fiai a birtokok (különösen *Papuch*, *Kuchk* és *Sedun*) tervezett elidegenítése miatt a vasvári káptalan előtt emeltek kifogást (DL 41612.).

Gelsei Margit új alapítása, választott végső lakhelyének, Pápacnak egyházi uradalommal való tételét célozta. A pápoci prépostság alapítólevelét Kálmán győri püspök 1365 Szent György napjának nyolcadán (április 24-ét követő nyolcadik napon, május 1-én) állította ki. A prépostság okmánytárában fennmaradt alapítólevel (VAJK 2003: 38) a társas káptalan státuszára, felépítésére és működésére vonatkozó püspöki intézkedések mellett, az alapítónő akaratának megfelelően kitér az uradalom egészének megtartására (csak egymásnak adhatják el a birtokokat) és részletesen felsorolja az új egyházi intézménynek juttatott javakat (BEDY 1939: 8, 76). A javadalom a Vas megyei pápocan egy utcából (*platea*), a Pápac birtok fele részéből, a szintén Vas megyei Köcsk birtokból, a Sopron megyei Rábaközben a két Páli birtokból és a *Doch*, *Chayk*, Vicafölde pusztákból (prédiumok), valamint a Győr megyei Écs birtok fele részéből állt. A felsorolás ez esetben is külön említi az Aszszonyerdő felét, valamit még egy sebesi rét felét is.

A pápoci prépost és perjel birtokokba történő bevezetésére I. Lajos magyar király a pannonhalmi konventet 1367. február 19-én utasította (NAGY – PÁUR – RÁTH – VÉGHÉLY 1865/a.: 252). Ennek megtörténtét követően, az ehhez tartozó bizonyítvány és a királyi megerősítés kiadása közel egy évvel ezután, február 23-án történt (NAGY – PÁUR – RÁTH – VÉGHÉLY 1865/a.: 257). Pető mester ekkorra már biztosan belátta, hogy Margit asszony életében nincs realitása a „*jure haereditario*” elv érvényesítésének, ugyanis az egyik sajátjának tartott birtok (*Sarfeumezadou*) zálogba vételéről a vasvári káptalan egy 1367 őszi bizonyágleveléből értesülhetünk (DL 91732.). *Makua*-i Pető 100 forintos, zálogba vételből származó tartozásának megfizetését Margit asszony 1368 márciusának végén, Pápocan, a betegágyához kiküldött hiteles személyek előtt igazolta (DL 91736.).

Margit asszony egy újabb adománya egyben a Pápocan, valószínűleg ebben az időszakban kialakított jobbágytelkes településrész (hóstát) első írásos bizonyítéka is. 1367. november 13-án, szolgálataiért a *Gench*-i Boda fia Jánosnak és feleségének ad egy Pápac területén a hóstát (*Houstat*) utcában (*in platea*) fekvő jobbágytelket, egy négy ekealjnyi (*ju-gerum*) szántót és egy rábai malomhelyet a Pápac melletti *Ekl*-en, valamint a pápoci piaci vámot (DL 5622.).

A kolostor építése ekkor még mindig tart, ennek befejezéséről Margit asszony 1368-ban rendelkezett, elszámolás kötelezettsége mellett a sebesi malom két kerekének jövedelmét és a pápoci vásárvámot a perjel az építkezés befejezésére fordíthatja (BEDY 1939: 54, 102). Az irat érdekessége, hogy az egyházi intézmények képviselői mellett Gelsei Margit

familiárisait-servitorait is megnevezi, az általa nemes férfiakként (*nobilium virorum*) megjelölt Boda Mihályt és Jánost, Vörös Jakabot és Meggyes Jakabot.

A prépostság templomának (*ecclesie Sancti Salvatoris*) építéséről nincs közvetlen információ, de ekkor valószínűleg még építés alatt lehetett, ugyanis más zálogba adásról is tudunk. 1368 végén Bebek István országbíró ad ki bizonyságlevelet a Magyar Pálné által zálogba adott két Páli (*Keetpaly*) és *Saras* visszaváltásáról (NAGY – PÁUR – RÁTH – VÉGHÉLY 1865/a.: 261). Az építkezések költségeinek fedezésére szolgálhattak az 1369. évi birtokelidegenítések is. *Makua*-i Pető mester már az 1368. évi Zala megyei nádori gyűlésen protestált, mert „mint hallotta” Margit asszony *Gelse*, *Hvzzyupah* és *Mezadou* possessiók elidegenítését tervezi (DL 91738.). 1368 végén a zalai konvent szintén Pető (*Machkuwa*-i) személyében tiltja Magyar Pál özvegyét a *Hozyopachg* possessió eladásától, a szentjakabi *Chermely* fiát, Istvánt pedig annak megvételeitől (DL 91747.). Végül Margit asszony a Zala megyei (Páh nevű) birtokait a Pilis megyei Tinnyével, 1369 elején mégis az óbudai Klarisszák kapták meg, ötezer aranyforint ellenében (FEJÉR 1854: 202).

I. Lajos ez év márciusi 24-i utasításából értesülünk Margit asszony *Makua*-i Petőnek juttatott újabb adományáról, az utasítás végrehajtását – a *Gelse* fele részébe történt bevezetés megtörténtét – a győri káptalan április végén jelentette a királynak (DL 91750.). *Gelse Korlathfalua* felé eső részének átengedése, Margit asszony részéről nyilván nem volt feltétel mentes, a feltételek teljesítése Petőnek viszont valószínűleg nem állt szándékában. Ezt sejteti a király újabb parancsa, amelyben a vasvári káptalant utasítja nyilatkozattételre a *Gerse* és *Mezadou* possessiók Petőnek történt elidegenítése ügyében (DL 91772.). A király augusztus 26-án viszont már a győri káptalant értesíti arról, hogy Magyar Pál özvegyétől *Gelse*, *Kismezadou*, *Kuchk* és *Sedem* possessiókat megszerezte, elrendelve a birtokok statuációját (DL 91786.). A király részére történt beiktatásakor *Makua*-i Márk fia Pető és *Kuchk*-i Mihály fia Tamás tiltakozott „proximatatis quam etiam ratione commetaneitatis” (– a legközelebbi rokonság) címén, ezért október 6-ra megidéztek őket a királyi prezencia elé (DL 91786.). A birtokok és birtokrészek visszatartása ügyében indított pert a nádor királyi parancsra 1372. január 13-ra (DL 91788., DL 91790.), majd pedig a felek kérésére május 1-re halasztotta (DL 91791.).

Margit asszony március 18-án még biztosan életben volt, ugyanis a győri káptalan kiküldöttéi előtt ekkor nyilatkozott Pápocon – a Lajos királynak eladott és per alatt álló *Gelse* és *Kysmezadov* birtokok miatt – a két *Paly*, Mezölaki Miklós óbudai várnagynak 60 aranyforint értékben történt zálogba adásáról (NAGY – PÁUR – RÁTH – VÉGHÉLY 1865/a.: 269). Bizonyára nem véletlen Mezölaki Zámbo Miklós feltűnése sem, Óbuda vára 1343 óta az özvegy királyné tulajdonát képezte, várnagyai birtokügyekben általában a királynét képviselték.

Pór Antal szerint Gelsei Margitnak 1372. május 24-e után „nyoma vész az élők közt, hogy annál maradandóbb fényben ragyogjon a hálás utókornál” (PÓR 1889: 486). Utolsóként ismert végrendeletét még 1371. július 22-én, Pápocon, ismét betegágyban tette (BEDY Vince 1939: 54, 82). Az adományból kivette a királynak eladott Köcsk birtokot és módosította az általa alapított két pápoci egyház javadalmazását. Rendelkezése szerint a prépostság a Vas megyei Pápos birtok kétharmad részét, Szentmiklós birtok fele részét; a Sopron megyei két Páli és Sebes birtokot és a Tyák és Vicafölde nevű pusztákat (prédiumokat); a Győr megyei Nagyécs és Pázmánd birtokot kapta. A prépostság adományának részét képezte még a Pápos közepén lévő fürdő – közfürdő (balnea comuna), a pápoci hatos-malom két kereke

és Asszonyerdő fele, a Miklósfalvafölde pusztán lévő négykerekeű malom, a sebesi hármasmalom másfél keréke és az Úr-rét fele. A Győr megyei két birtokból viszont kivette az itt szedetni szokott hegyi jog és az évente kétszer járó kollekták felét. Külön rendelkezett a pápoci hetivásár vámjából a hetenként megfizetendő negyven dénár felhasználására, amelyet a tanító kanonok fizetésére kell fordítani.

A perjelség a Vas megyei Pápoc birtok harmad részét és Szentmiklósfalva birtok fele részét és Ekl pusztát (prédiumot) kapta. A perjelség adományának részét képezte még a pápoci hatos-malom négy keréke a hozzá tartozó sziget jövedelmével és az Asszonyerdő felel, a Szentmiklósfalva birtokon lévő malom, és a sebesi hármasmalom másfél keréke és az Úr-rét fele. A Győr megyei két birtokból kivett hegyi jog és kollekták fele és a pápoci hetivásár vámjának visszamaradó része is a szerzeteseket illette. Kikötötte azt is, hogy a szerzetesek a birtokokat csak a prépostságnak adhatják bérbe, védnökül pedig csak Magyarország királyát választhatják, a kikötésben foglaltak megsértése és a javadalomhoz tartozó jogok hiányában a perjelség javadalma örökjogon a prépostságra szálljon. A feltételes rendelkezésre a két alapítás Szentszék általi megerősítésének a késése, illetve ennek már ismert problémái miatt kényszerült.

Gelsei Margit egyházi adományaira vonatkozó dokumentumokból kirajzolódik azon személyek köre, akikhez életében leginkább kötődött. Az elvesztésük nyomán érzett hiányt és fájdalmat a vallásos meggyőződése szerinti, túlvilágra is kiterjedő gondoskodással igyekezett enyhíteni. Adományaiban és alapításaiban szülei, férje Magyar Pál, fia László és lánya Erzsébet, nagybátyja Köcski Sándor és fia György, valamint Kacsó Miklós és fia Tamás személyét emelte ki.

UTÓSZÓ

A történet által érintett korban az egy és azonos értékű nemesség (*una et eadem nobilitas*) elvét valló szabadok életében általában a szokásjog érvényesült. A Károly Róbert által egyesített ország új arisztokráciájának kialakítása a birtokviszonyokba való közvetlen beavatkozást is szükségessé tette. Talán egy ehhez kapcsolódó kísérletként értelmezhető az 1332. évi öröklési privilégium is, amelyben az oldalági rokonság nyilván ősi jogainak semmibevételét látta. A Magyar Pált említő későbbi oklevelek „*magn*” – *magnificus* jelzője nem hagy kétséget arra vonatkozóan, hogy Margit asszony családja is Károly Róbert új arisztokráciájához tartozott. Birtokügyeik rendezése nem befolyásmentes, de nem is öncélú. A király, királynő, nádor illetve más befolyásos személyek támogatásával bonyolított ügyek általában a hívek szolgálatára és lelki gondozására hivatott intézmények létrehozására irányultak. Vilmos pécsi püspök és kápolnaispán 1373. évi oklevele bizonyítja, hogy „a király által Margit asszonytól 600 aranyforintért és 150 márkáért megvásárolt, Vas megyei *Kuchk*, *Seden*, *Gelse* és *Kysmezado* possessiok” bevétele is a két pápoci egyház építését szolgálta (NAGY 1889: 404), (DL 91802.). Az impetitorok elől menekített birtokok Gelsei Margitnak köszönhetően így a társadalmi haladás és a modernizáció – templomok, káptalani iskola, közfürdő (isopotály), hóstát létesítése és fenntartása – térnyerését tették lehetővé.

A Pór Antal által megszólított „hálás utókornak” mindig vannak tartozásai. Erre figyelmeztet bennünket az Magyar Történelmi Társulat 1867. évi, alapításkori pecsétjébe véssett

„emlékezzünk a régiekről” felirat is. A jelen szócikk célja is az emlékezet megújítása, bár erre egy közterületnév, vagy intézménynév – Pápocon – valószínűleg alkalmasabb lenne.

Nem könnyű választ adni arra, hogy ki is volt Gelsei Margit. A töredékes, nehezen átlátható birtokügyek kuszaságából nem magát a személyt, hanem csak annak jellemét tudjuk kiragadni. Gelsei Margit a magyar „trecento” sikeres asszonya volt, mégpedig a reneszánsz igazi értelmében. A többnyire tragikus sorsúnak tartott hölgy sikere a kor keretei által meghatározott közjó szolgálatában érhető tetten, a maga vallásos módján megújulást, átalakulást, újjászületést vitt a középkori Pápoctra.

1372-ben, minden bizonnyal az óbudai klarisszák templomába, az általa alapított oltár elé temették. Nyolc év múlva mentora, Piast Erzsébet magyar királyné is követte.

FORRÁSOK

- BEDY Vince 1939. *A pápóci prépostság és perjelség története. Győregyházmegye multjából. VI. szám.* Győregyházmegyei Alap Nyomdája. Győr.
- BLAZOVICH László 1993. *Anjou-kori oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum andegavensium illustrantia VIII. 1324.* Szeged
- FEJÉR, Georgius 1832/a. *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Tomi VIII. Vol. II.* Budae.
- FEJÉR, Georgius 1832/b. *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Tomi VIII. Vol. III.* Budae.
- FEJÉR, Georgius 1833. *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Tomi IX. Vol. II.* Budae.
- FEJÉR, Georgius 1834. *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Tomi IX. Vol. III.* Budae.
- FEJÉR, Georgius 1854. *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Tomi IX. Vol. IV.* Budae.
- GÉRESI Kálmán 1883. *A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára. Második kötet.* Budapest.
- ENGEL Pál 1988. *Az ország újraegyesítése. I. Károly küzdelmei az oligarchák ellen (1310–1323).* Századok.
- IPOLYI Arnold – NAGY Imre – VÉGHÉLY Dezső 1873. *Hazai Okmánytár. Codex diplomaticus partius Hungaricus. V.* Győr.
- IPOLYI Arnold – NAGY Imre – VÉGHÉLY Dezső 1876. *Hazai Okmánytár. Codex diplomaticus partius Hungaricus. VI.* Budapest.
- IPOLYI Arnold – NAGY Imre – VÉGHÉLY Dezső 1880. *Hazai Okmánytár. Codex diplomaticus partius Hungaricus. VII.* Budapest.
- KARÁCSONYI János 1901. *A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. Második kötet.* Magyar Tudományos Akadémia. Budapest.
- NAGY Imre 1878. *Anjoukori Okmánytár. Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis. I.* Magyar Tudományos Akadémia. Budapest.
- NAGY Imre 1891. *Anjoukori Okmánytár. Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis. VI.* Magyar Tudományos Akadémia. Budapest.
- NAGY Imre 1889. *Sopron vármegye története. Oklevéltár I. Sopron.*
- NAGY Imre 1891. *Hazai Okmánytár. Codex diplomaticus partius Hungaricus. VIII.* Budapest.
- NAGY Imre – NAGY Iván – VÉGHÉLY Dezső 1874. *Gróf Zichy Okmánytár. III.* Pest.
- NAGY Imre – PÁUR Iván – RÁTH Károly – VÉGHÉLY Dezső 1865/a. *Hazai Okmánytár. Codex diplomaticus partius. I.* Győr.

A MÚLTNAK KÚTJA

CSISZÁR ZOLTÁN: MARGARETHA CUBICULARI

- NAGY Imre – PÁUR Iván – RÁTH Károly – VÉGHÉLY Dezső 1865/b. *Hazai Okmánytár. Codex diplomaticus partius. II.* Győr.
- NAGY Imre – PÁUR Iván – RÁTH Károly – VÉGHÉLY Dezső 1866. *Hazai Okmánytár. Codex diplomaticus partius Hungaricus. III.* Győr.
- NAGY Imre – STUMMER Arnold – RÁTH Károly – VÉGHÉLY Dezső 1867. *Hazai Okmánytár. Codex diplomaticus partius Hungaricus. IV.* Győr.
- NAGY Imre – VÉGHÉLY Dezső – NAGY Gyula 1886. *Zala vármegye története. Oklevéltár I.* Zala vármegye közönsége. Budapest.
- NAGY Imre – VÉGHÉLY Dezső – NAGY Gyula 1890. *Zala vármegye története. Oklevéltár II.* Zala vármegye közönsége. Budapest.
- PITI Ferenc 1999. *Anjou-kori oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum andegavensium illustrantia XXIII. 1339.* Budapest–Szeged.
- PODHRADCZKY József 1860. *XII. A pápóczi prépostság és perjelség. MagyarTörténelmi Tár. Hetedik kötet.* Magyar Tudományos Akadémia. Pest.
- PÓR Antal 1889. *Nemes Magyar Pálné asszony. 1310–1372.* Katolikus Szemle.
- SZENTPÉTERY Imre 1961. *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. II. kötet 2–3. füzet. 1272–1290.* Akadémiai Kiadó. Budapest.
- VAJK Ádám 2003. *A pápoci prépostság iratai.* Győri Egyházmegyei Levéltár. Győr.

MÁS HIVATKOZOTT DOKUMENTUMOK

- FÜLÖP László 2010. *Gersei Margit, a pápoci prépostság alapítója.* Vasi Szemle. 4. szám. 463–469. old.
- F. ROMHÁNYI Beatrix 2013. *Kolduló barátok, gazdálkodó szerzetesek.* Akadémiai doktori értekezés. Budapest.
- SZENDE László 2007. *Piast Erzsébet és udvara.* Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Történelemtudományi Doktori Iskola. Budapest.

RÖVIDÍTÉSEK

- DL = A Magyar Nemzeti Levéltár adatbázisai. Collectio Diplomatica Hungarica. A középkori Magyarország levéltári forrásainak adatbázisa. Internetes kiadás (DL-DF 5.1) 2009.
- DTT = Digitalizált Törvényhozási Tudástár. Corpus Juris Hungarici. 1000 év törvényei.

FÜLÖP LÁSZLÓ

VAS VÁRMEGYE DIÁKJAI A JÉNAI EGYETEMEN (1657–1878)

A jénai egyetemet János Frigyes szász választófejedelem alapította 1548-ban. Az intézmény létrehozása mellett politikai események és területveszteségek miatt döntött a fejedelem. Maga az egyetem valójában csak 1558-ban kezdte meg működését, ugyanis csak tíz évvel később nyerte el a császári megerősítést, s ekkor történt az ünnepélyes megnyitása. (Ugyanakkor az egyetem engedély nélkül már működött, 1550-ben már volt magyar diákja is: egy kolozsvári magyar fiú, akinek a teljes nevét sajnos a később említett névsorok sehol sem örökítették meg. Csak a keresztnévét írják le: István – Stephanus Transylvanus.)

Az egyetem matrikulája szerint már az első évben 163 fő iratkozott be. A magyarországi diákok, főként a protestáns vallásúak, korábban Wittenberg egyetemét (alapítva: 1502) látogatták szívesen a német intézmények közül. Az újonnan alakult intézmény lassan lett népszerű a magyarok körében, csak évtizedek, majd egy évszázad múlva jelentek ide az első dunántúli diákok, legelsők közt épp egy Vas megyei, sárvári gyökerű fiatalember, Wittnyéd János¹ 1657-ben. Majd a következő években szinte sereglettek Jénába, csak 1850-ig több mint 1600 személyt regisztráltak az akkori Magyarország területéről. Legtöbben a teológiai karra jelentkeztek, főként a német anyanyelvű városainkból, elsősorban Erdély szász településeiből² és a Felvidék német ajkú városaiából. Sok hallgató nevét olvashatjuk a következő helyekről: Nagyszében, Segesvár, Medgyes, Brassó; Lócse, Bártfa, Kassa, Eperjes, Pozsony. Nyugati városaink közül Sopron és Kőszeg emelendő ki. Több ízben a fiútestvérek együtt mentek az egyetemre. Példaként csupán egyet, a nagymihályi nemes Szirmai de Szirma család két fiát említjük: Menyhért és Ádám mindketten 1711-ben iratkoztak be az egyetemre. Több családnál a későbbiek folyamán szinte öröklődött a jénai

- 1 Wittnyéd János az 1600-as évek elején a sárvári vár tiszttartója volt. Fia, István később Sopron város jegyzője és országgyűlési képviselője, egyben az eperjesi evangélikus kollégium egyik alapítója volt. Schneider Miklós Vas vármegye 1696. évi nemesi összeírásában szerepel két Vas megyében élt Wittnyéd: Ladislaus Vitnedy és Petrus Vitnedy, tehát a vasi eredet nem kizárt. NAGY Iván: Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal. XI. Pest. 1865. 232. old.
- 2 Erdélyből 520 hallgató nevét olvashatjuk az egyetem anyakönyveiben 1883-ig.

egyetem látogatása. Ha végigolvassuk főként a ritka neveket, akkor megállapíthatjuk, hogy talán apa–fia, tán még az unokája is folytatta e hagyományt. Ilyen lehetett a Bodonyban élő Vengeritzky familia is. Közülük az első András nevű 1798/99-ben, a második András 1830-ban lett az egyetem hallgatója. (Az már csupán másodlagos érdekesség, hogy a magyar településen élő, de szláv vezetéknévű hallgatóknak a családneve épp „magyart” jelentett.)

A hallgatókat minden beiratkozás esetén anyakönyvezték, s ez a lajstrom megmaradt az utókornak. Ebből válogatták ki a magyar tanulók nevét azóta többen is.

A legelső egy sárvári diák volt, mégpedig Gruber József, aki beiratkozása után, 1852-ben gyűjtötte ki kézirással a Magyarországról odament hallgatók neveit, saját adataival együtt 1660 személyt. (A későbbiek folyamán elsősorban ezt használjuk föl ezen írásban.) Az egyetem fennállásának 300 éves évfordulójára Ludovico Haan, (magyaros alakban Haan Lajos) 1858-ban, majd 1890-ben Mokos Gyula³ készítette el a magyarok névsorát (2396 fő), amelyhez terjedelmes magyarázatot és listákat készített – rengeteg elírással és hibával. Ennek nem az ő hozzá nem értése vagy a felületessége az oka, hanem az, hogy a több ezernyi, XVI–XIX. századi névanyagot és évszámokat sok szempontból csoportosította.

Az akkori helyesírású nevek, a számok többszöri másolatásába eleve hiba csúszik. Maga a könyv szerkesztője, dr. Ábel Jenő is több oldalon keresztül igyekezett ezeket korrigálni, utólag helyesbíteni. A két munka között jelent meg Révész Imre⁴ közlése, amely Gruber József adatait tette közzé nyomtatásban. Természetesen ebben is lehetnek hibák, amelyek már eleve az anyakönyvezéskor keletkezettek. Vajon az idegen ajkú lejegyző a magyar neveket és hangokat hallván hogyan adta vissza az írásgyakorlatában? Az adatokat olvasó és utólag átmásoló Gruber diák mennyire volt jártas a magyar (német és latin) nyelvtörténetben, mennyire volt hű? Tegyük hozzá még az elolvasásokat, a tollhibákat, az esetlegesen maga által történt változtatásokat, és sorolhatnánk tovább a hibalehetőségeket. Mindezek alapján döntöttünk úgy, hogy csupán az egyik anyagot vesszük alapul a továbbiakban, ez pedig Gruberé, mivel elsőként ő látta a saját szemével az anyakönyveket. Sőt, több száz lehetett azoknak a száma, akikkel együtt élt az egyetemen. Ezt csak akkor egészítjük ki, ha a másik gyűjtésben, Mokos Gyulában újabb nevekre találunk.

A diákok nevének lejegyzése a következő gyakorlat szerint történt. Elöl áll a latin alakban közölt keresztnév, szinte mindig rövidítve. Ezek közt csupán a Jo. értelmezhető kétféleképpen: Johannes (János) vagy Josephus (József), a többi mind eldönthető. Ezt követi/követné a magyar családnév. Itt azonban már sokféle variációval találkozunk. Néhány példával ezeket érzékeltetjük: lehetett a valódi családnév (Czakó, Bodó, Huszár, Szondy); a családnév latinosított alakja (Martonus, Lazarus, Müllerus); a származási helyből -us, toldalékkal ellátott latin forma (Budainus, Popradius, Ungarus, Cassovius); a családnév latinra fordítása (Institoris~Kalmár, Textoris~Takács, Molitor/is~Molnár). Ezt követte a származási hely megadása. Ha pontosan tudták és megadták, akkor ez a település neve volt, ahonnan érkezett: magyarul, németül (ezek sokszor változtatva, pl. Sopron, Pozsony, Kassa, Brassó stb. esetében) vagy latinul, amennyiben volt a városnak régi latin neve. Végül jött egy rövidítés, hogy az akkori Magyarország melyik részéből érkezett a diák. Ezek a

3 Magyarországi tanulók külföldön I. Szerk.: Dr. ÁBEL Jenő. Budapest. 1890. Összeállította: Mokos Gyula. Ebben a kötetben történelmi utalás Ludovico Haan korábbi, 1858. évi munkájára, amelyet ezen írásban nem használtunk föl.

4 RÉVÉSZ Imre: A jénai egyetemen tanult magyarok s erdélyiek névsora 1550–1850. Történelmi Tár. 1861. 219–238. old.

következők voltak: Ung./Hung. = Magyarország. A Felvidékről jötteknél néha kisebb területeket is megadtak, általában latinosított formában: Turóc, Gömör, Árva, amely néha nem csak a megyére utalt. Pann. = a régi Pannónia területe; illetve Trans./Transylvanus = Erdély. E három elkülönített országrészen kívül előfordul néhány szlávón (horvát?), két illíriai (dalmát?), egy-két bécsi és belgrádi (!) hallgató is, akik feltehetően magyarnak vallották magukat annak ellenére, hogy másutt volt a lakóhelyük.

Ha végigolvassuk a jénai egyetem magyar (!) hallgatóinak a családnevét, szinte megdöbbenünk azon, hogy a vezetéknevek többsége német, azt követi a szláv eredetűeké, s magyar etimonú neveket pedig némelyik tanévben alig-alig olvashatunk. Persze ne feledjük, hogy a német egyetemre főként olyanok mentek, akik már idehaza is anyanyelvi szinten bírták e nyelvet, vagy éppen német/szász származásúak voltak. Ennek ellenpéldájaként az 1798-as évet említjük, amikor is a 19 beiratkozott magyar hallgatóból csak hatnak volt idegen eredetű a családneve, 13 pedig magyar volt: Brassai, Török, Pázmándy, Császári, Gál, Kádár, Szakács, Madarász, Ötvös, Tatai, Elek, Kiss, Alvinczy, feltehetően mind protestáns családból származtak. Természetesen ezek közül lehetséges, hogy négy nem is igazi családnév volt, csak a lakóhelyet jelölte meg, hisz az több esetben elmaradt az anyakönyvekben. És mint fentebb írtuk, sokszor előfordult a vezetéknev -i képzős származási hellyel történő helyettesítése.

Szólnunk kell a nevek korabeli helyesírásáról is, mielőtt névsorunkat részletesen közölnénk. (Ugyan ezt jelen írás szerzője nem láthatta, mivel sehol sem jelent meg másolatban.) Azonban a korábban felsorolt közlők gyakorlatából a következőkre lehet következtetni: a latin keresztnevek, a német családnevek írása nem okozhatott problémát, annál többet a magyar és a szláv eredetű vezetéknevek rögzítése, majd későbbi olvasata. Problémát jelentett: a rövid és hosszú, az ékezetes magánhangzók írása és jelölése; a kétjegyű mássalhangzóink lejegyzése, az y szerepe nyelvünkben, amelyekkel még a magyarul írni-olvasni tudó, tanult embereink is sokat küzdöttek. Elképzelhető, hogy a német nyelvű egyetem anyakönyveinek vezetőit néha milyen komoly feladat elé állították azért, hogy bejegyzéseik az utókornak „pontosak” és használhatóak legyenek.

Az itt felsoroltak miatt van annyi bizonytalanság a nevek mai olvasásakor. Hogy ezeket elkerüljük, a továbbiakban közölt hallgatói neveket a mai magyar helyesírás szerint, magyaros sorrendben soroljuk föl. Ez alól csak akkor teszünk kivételt, ha a leírt adatok alapján nem tudtunk dönteni. Zárójelben magyarázatul a korabeli megjegyzéseket vagy a mai ismereteinket, kiegészítéseinket közöljük a hallgatók nevével. Az egyetem diákjainak nevét három csoportra osztottuk, mindegyiket magyarázattal ellátva.

1. Révész Imre (pontosabban Gruber József) kigyűjtése alapján az alábbi Vas megyei tanulók nevei, beiratkozásuk éve, illetve származási helye olvasható a következőkben, betűrendben. A neveknél, amint említettük, a mai magyar helyesírást, névrendet és a latinból lefordított keresztnevet adjuk meg.

Asbóth János 1680/81 Hegyfalu
 Ambrózy János 1843/44 Kőszeg
 Ambrózy Mihály 1706 Kőszeg (Kuszoghio)
 gr. Ambrosius Péter 1771/72 Kőszeg
 Ambrosius Sámuel 1782 – a hely hiányzik

A MÚLTNAK KÚTJA

FÜLÖP LÁSZLÓ: VAS VÁRMEGYE DIÁKJAI A JÉNAI EGYETEMEN (1657–1878)

Fábián László 1797 Őr (Oeri)
Fleischhacker Frigyes 1850/51 Pinkafő (Pinkafeld)
Gartner Illés Krisztián 1681 Kőszeg (Gunza)
Gantaut Ágoston Sámuel 1753 Kőszeg (Günza) (Mai kőszegi családnév: Gamauf – *a szerk.*)
Gruber József 1852 Sárvár
Herényi András 1762 ?
Hrabovszky Dávid 1831 Nemesdömölk
Körmendy Pál 1802/03 (?) (Mokosnál: Nagykolta)
Márton Mihály 1844/45 Kőszeg (Güns)
Miskei József 1767 ?
Mocser Sámuel 1694 Kőszeg (Ginzensis)
Roth Károly 1851/52 Kőszeg (Güns)
Skaricza Gábor 1864 Kőszeg (Küsz/r/ogiensis)
Szabó Sándor 1848 Alsóbük
Vasvári Ferenc 1797 ?
Weitzer János György 1686 Kőszeg (Günzensis)
Wittnyédi János 1657 nobilis (de et in Musa) Pannon.

Ha végigolvassuk ezt a 22 nevet, azonnal feltűnik, hogy a korábban említett szerzőknél leírt bizonytalanságok mennyire igazak. Jelen névsor elején már a két Ambrosius nevű diák családnéve is problémás. Egyrészt lehet az Ambrózy latinosított formája, másrészt a magyar Ambrus keresztnév latin megfelelője is, amelyet családnévként használtak. A Kőszegről beiratkozott diákok neve után a város magyar-német-latin(osított) neve a maga változatosságával szintén bizonytalanságot kelthet az olvasóban. Három esetben pedig (Herényi, Miskei, Vasvári) azért tettünk utánuk kérdőjelet, mert az lehetett a valódi családnévük, ugyanakkor jelölhette a származási helyüket is -i képzővel. Az Oeri lefedheti, jelentheti Alsó- vagy Felsőőr nevét. Wittnyédy lakhelye is bizonytalan, hisz mint a lábjegyzetben írtuk, nagyapja sárvári, apja viszont már valószínűleg soproni lakosnak számított.

2. Mokos Gyula könyvében találunk még hat Vas megyei illetőségű diáknevet. Azonban a Révész-féle közlésben a személynév után nem szerepel a származási helyük megjelölése. Elképzelhető, hogy Gruber azokat elhagyhatta. Csupán az a gyanús, hogy mindegyiküknél csak magyarul adja meg a lakóhelyük nevét, nem közli az eredeti, származási helyre utaló bejegyzést. Ezek a következők:

Horváth Zsigmond 1802 Kisköcsk
Hutter András 1791/92 Kőszeg
Kebeley Péter 1829 Alsóbük
Kis Zsigmond 1767 Nemesdömölk
Schwarcz Jo. (János vagy József) Mihály 1798 Kőszeg
Wislicenus András 1686 Kőszeg.

3. Révész 1550-től 1850-ig közli a jénai egyetemen tanultak neveit. Ez alól csupán a sárvári illetőségű Gruber a kivétel, aki 1852-ben iratkozott be. Mokos időben ennél tovább lép, egészen az 1882/83-as tanévig gyűjtötte ki a magyar adatokat. Köztük még találtunk hat Vas megyei diákot. A teljesség kedvéért ezeket is közreadjuk.

Donner Lajos 1878 Körmend
Huber Tivadar 1859 Kukmér
Magassy Dénes 1859 Kissomlyó
Nagy Lajos 1873 Magyargencs
Stetner Gyula 1865 Kőszeg (Güns)
Tomka Károly 1864 Dobra.

Dobra későbbi magyar neve Vasdobra. Kukmerral⁵ együtt ma Ausztriához tartozik. Magyargencs pedig abban az időben még Vas megyei település volt, később csatolták Veszprém megyéhez.

Mokos Gyula besorolásai közül néhányat nem tudtam elfogadni annak ellenére, hogy azokat lábjegyzetben igyekszik megmagyarázni. Ezek közül két települést említtek: szerinte a Balthensis tollhiba lehet, ezért Baltavár faluval egyeztetni; a Cserge szerinte hibás olvasat, valójában Csenge, azaz Csönge. Ezért a két fiatalembert, Antoni Sámuel és Csapli Istvánt kihagytam a fenti sorból.

Az itt felsorolt, biztosnak mondható vagy néhány esetben bizonytalan besorolású Vas vármegyei diákon kívül természetesen lehetett még több onnan származó személy is a jénai egyetemen. Azonban mivel nem minden esetben tüntették föl a származási helyet, ezért a nevük után csupán a „Pann./Pannon.” megjegyzés olvasható. Ennek ellenére öröndetes az, hogy több ezernyi, Jénában tanult, különböző országokból érkezett fiatal közül sikerült körülbelül 30 Vas megyei származású diákét megmenteni az utókor olvasóinak.

5 Mai nevük: Kukmirm, illetve Neuhaus am Klausenbach.

KOVÁCS ESZTER KATALIN

„AZ EGYHÁZI TIZED TÁRGYA AZ ÚRBÉRI ÚRRA NEM TARTOZIK”

EGY ÚRISZÉKI PER VÉP MEZŐVÁROSBAN A XIX. SZÁZAD KÖZEPÉN –
PARASZTI ÉRDEKÉRVÉNYESÍTÉSI KÍSÉRLET A REFORMKOR VÉGÉN

Vép újabb kori történelme számos szállal kötődik a gróf Erdődy családhoz. A família 1496-ban szerezte meg, több más területtel együtt: a település birtokosa, Ellerbach János tetemes tartozása fejében Erdődi Bakócz Tamásra hagyta Vas megyei birtokait, amelyek Bakócz unokaöccsére, Erdődy Péterre szálltak.¹ Jelen írásnak nem célja sem a család,² sem a település történetének felvázolása, csupán egy, a települést birtokló Erdődy gróf és a vépi lakosok között az 1840-es évek elején kialakult jogvitát kíván bemutatni.

1831 nyarán a magyar területeket is elérte az Indiából induló kolerajárvány. A nyár derekán a felvidéki megyékben, ahol a betegség először felütötte a fejét, jobbágyfelkelés tört ki.³ Ugyanakkor a vármegyékben az évtized elején már egyre inkább kezdett kialakulni egy reformokra törekvő ellenzéki kör, amelynek javaslatait azonban a diétákon a táblák közötti kompromisszumra már kevésbé hajlandó főrendek megvétózták.⁴

Az 1832-ben összeülő országgyűlésen taktikai okokból az úrbéri törvényalkotást az elsők között megvitatatandó témának jelölte meg a kormányzat.⁵ A hosszas viták után számos törvénycikket alkottak ebben a témában, közülük az 1836. évi VII. törvénycikk foglalkozott a jobbágyi tartozásokkal. Eszerint a jobbágnak a földesura részére kilencedet kellett adnia természetben, illetve ahol ennek pénzben történő megváltása volt elterjedve, abban a formában, valamint *„hol a föld terméséből nem ugyan az egyházi rend jussaihoz tartozó, hanem a földesúri jussal járó tized név alatti tartozás van divatban, ott ezen tized egészen a kilenced*

- 1 ERDŐDY Ferenc: Adalékok a vépi kastély és park történetéhez. In: Savaria. A Vas Megyei Múzeumok Értesítője 5–6. (1971–1972.) 79–113. old. (továbbiakban: ERDŐDY Ferenc i. m.); 79–80. old.
- 2 A kastély történetére vonatkozóan: KISS Kálmán: A vépi vár és lakóinak története 1186–1996. Vép, Magyar Mezőgazdasági Múzeum Baráti Köre, 1995. (továbbiakban: KISS Kálmán i. m.)
- 3 REGŐS János: Politikai és társadalmi harcok Vas megyében az 1831/32. évben „dühösködő epemirigynyavalya” idején. In: *Vasi Szemle*, 1962. 1. szám 91. old.
- 4 MELKOVICS Tamás: A reformkori főrendi liberális ellenzék. In: *Vasi Szemle*, 2014. 2. szám, 183–200. old.; 186. old.
- 5 SÁNDOR Pál: A jobbágykérdés az 1832/36-os országgyűlésen. Budapest, 1948. 65. old.

megvétele eránt megállapított elvekhez alkalmaztassék”.⁶ Vép esetében Mária Terézia kilenc pontos kérdőíve szerint a kilenced nem volt gyakorlatban,⁷ az úrbéri tabellája alapján azt nem természetben szolgáltatták: az uradalomhoz tartozó minden egész helyes jobbágy termény helyett 4 forintot adott.⁸ Az 1828. évi összeírás alkalmával is lejegyezték, hogy a jobbágyok a kilencedet készpénzzel váltják meg, a tizedet természetben adják.⁹

A lent ismertetett úriszéki per 1840. december 16-án folyt le Vépen. Az elnök szerepét a vármegye által küldött táblabíró töltötte be. Az 1836. évi XI. törvénycikk értelmében a pert a megyei döntés után az országos törvényszékre lehetett továbbítani. Ez 1841-ben meg is történt, a helytartótanácsi ítélet azonban csak 1842-ben érkezett vissza. A per alperesei a mellékletként csatolt kimutatásban név szerint felsorolt 59 vépi jobbágy, amely névsor külön értéke az anyagnak, hiszen ebből az időszakból ritkán fordul elő erre a társadalmi csoportra ilyen összeírás. A felperes gróf Erdődy (III.) Sándor (1802–1881).¹⁰

A gróf vépi letelepedése, kezdeti működése nem lehetett minden zökkenőtől mentes. Az 1840. május 4-i vármegyei közgyűlésen tárgyalták a Helytartótanács által visszaküldött, egy esztendővel korábban zajló úrbéri per ítéletét, melyben a felperes szintén a gróf, az alperesek pedig a jobbágyai voltak. Maga a nézeteltérés ekkor abból fakadt, hogy a vépi, megyehídi és porpáci jobbágyok a füstpénz és kilenced megváltásának évenként fizetendő összegével elmaradtak. A megye által kiküldött tisztviselők közreműködésével ekkor a földesúr és a jobbágyok között született „barátságos egyesség” alapján a jobbágyok ígéretet tettek, hogy 1837. november 4. és 1839. december 31. közötti időre kiszámított tartozásukat 1840–1841 folyamán négy részletben megfizetik.¹¹

Az alább közreadott per alapját egy területcsere képezte: Erdődy gróf egy, a jobbágyok által használt legelőért cserébe adott egy másik területet. Sajnos az eredeti legelő pontos helyére vonatkozóan nincs adat. Erdődy Ferenc, a Vépről 1950-es években Pecölbe átköltöző gróf, 1975-ben *A Vas Megyei Múzeumok értesítőjében* megjelent leírása alapján, mikor Erdődy (III.) Sándor gróf a településre érkezett, a kastélyt délről és nyugatról a Borza patak határolta, körülötte rétek helyezkedtek el, nyugati oldalról a halastóként üzemelő területet pedig egy 200 m hosszú és 6–8 m magas földgát választotta el az épületet körül vevő kerttől. A leírás szerint a zömmel 1840–1850-es években zajló munkálatok során ezeket a területeket a parkhoz csatolták, s a kastély körüli kert határa legvégül elérte az ún. Fácányost, mely a mezőváros nyugati részén, a Kálvária mellett helyezkedett el.¹² Ezeket a változásokat a korabeli térképeken is nyomon lehet követni: az 1. katonai felmérés időszakában (1782–1785) a park csak a kastély körüli szűkebb területet takarta, a 2. katonai felmérés idején (1819–1869) a kert mérete már jóval nagyobb, körülöleli az épületet, észak-nyugat felől bővült

6 1836. évi VII. törvénycikk a jobbágyi tartozásokról 2. §

7 Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára (továbbiakban: MNL VaML). A Szombathelyi Királyi Törvényszék iratai, Úrbéri ügyek, Vép.

8 MNL VaML Vas vármegye nemesi közgyűlésének iratai. Úrbéri összeírások, urbáriumok. 1767. Vép, Ötödik Punctum

9 MNL VaML Consriptio regnicolaris comitatis castriferrei 1828/29. 590. Vép

10 A gróf ifjú korában unokaöccsével, Széchenyi Istvánnal beutazta Nyugat-Európát. A gazdaság és művészetek mellett különösen a botanika iránt érdeklődött. 1837-ben elhagyta a Magyar Királyi Kancelláriát, és véglegesen Vépre helyezte át székhelyét, s hozzákezdett a kastély és környezetének átalakításához: a nyugat-európai példát alapul véve állt neki egy park létrehozásának. (KISS Kálmán i. m. 15. old.; ERDŐDY Ferenc i. m. 80–82. old.)

11 MNL VaML Vas vármegye nemesi közgyűlésének iratai. Köz- és kisgyűlési iratok 861/1840.

12 ERDŐDY Ferenc i. m. 82. old.

egy kisebb területtel, délről és nyugatról pedig a Borza patak határolja. Az 1857. évi kataszteri felmérés alkalmával felvett térképen már a Halastótól keletre elhelyezkedő rét is a park részét képezi.

A jobbágyok által a legelőért cserébe kapott terület a per anyagában megtalálható.¹³ Ez a Határi düllő, amely az 1857. évi kataszteri térképek alapján a település magjától északnyugatra található, Ferencmajor északi és a szintén Erdődy kézben levő, Szöllős (Gyöngyösszöllős, 1933-tól Szombathely része) keleti, a Külső Zanati terület nyugati részével határos. A földet, amelyet ma is szántóként használnak, két részre osztották: Szöllős felől a Külső határi, a Vép felőli, keleti darab (vagyis a Külső Zanati földdel határos) a Belső határi. A per mellékletét képező kimutatás szerint a területen 59 db egyenlő részt alakítottak ki, így a nagysága a belső határi föld esetében 66 hold, a külső határi föld esetében 75 hold, ezt a kataszteri térkép beosztása már nem támasztja alá.

Az összeütközést ebben az esetben az okozta, hogy a jobbágyok a legelőként kapott területen gabonát, míg a gabonatermesztésre szánt részen takarmányt termesztettek, ezzel játszva ki adófizetési kötelezettségüket, ugyanis a legelőn termelt növény és a szalastakarmány után sem kellett kilencedet és tizedet fizetni az 1836. évi VII. törvénycikk 2. §-a alapján, mely szerint „*A telekutáni föld fentebb említett természetéből következik; hogy a rétbeli illetőség pótlására adott szántóföldekből nem jár kilenced, valamint a legelőből sem, ha ez már el lenne különözve, és a jobbágyok közt fejenként felosztva, átalok műveltetnék, – ellenben a szántóföldek kiegészítésére adott rétekből, ha bár fel nem szántatnak is, de kaszálókép használatnak, a kilenced ki fog szolgáltatni.*”

Az ítélet szerint, melyet a Helytartótanács is megerősített, a tizedfizetés az egyházra tartozik, így abba a földesúrnak nincs beleszólása. Mária Terézia úrbéri rendezésekor is ez a nézőpont tükröződik, hiszen ekkor úgy fogalmaztak „*az tizedről való kérdés [...] ezen Urbarialis Rendeléshez tartozandó nem legyen*”, a fizetés alapját képező termények körét pedig az 1481. évi I. törvény alapján határozták meg: bor, gabona, bárány, méh, köles, rozs, árpa, zab.¹⁴ Jelen esetben azonban a tized elmaradása miatt gróf Erdődy (III.) Sándor indított pert a maga nevében, nem az egyházban. E mögött valószínűsíthetően a tized bérlése húzódott meg. Az 1548. évi LXI. törvény szabályozta a dézsmák bérleti ügyét, amely értelmében azokat csak annak a földesúrnak szabad bérbe adni, aki az adott területet birtokolja. A XVI. század közepétől bevett szokássá váltak az ilyen ügyek a tizedek esetében. A földesúri bérlébe vevők közt említhetjük a Batthyány, a Nádasdy és az Eszterházy mellett az Erdődy családot is. A família birtokában levő monyorókeréki (ma: Eberau, Ausztria) és vörösvári (ma: Rotenturm an der Pinka, Ausztria) uradalmakból is ők szedték be az adóemet.¹⁵

A forrásban az alperesek képviselőjének részéről megemlítik, hogy a földet vetésforgóban művelik. Az 1828. évi összeírás alapján a jobbágyok a földnek 1/3 részét ugaron hagyják, azaz alig több mint egy évtizeddel korábban még háromnyomásos gazdálkodást alkalmaztak Vépen.¹⁶ Az átállás a vasi mezővárosban erre az időszakra tehető, az új művelési

13 A jelű lajstrom, melyben gróf Erdődy Sándor 59 vépi jobbágyának név szerint felsorolása minden személyhez holdban megadva a házhely és a rétek helyett adott fundus (telek), valamint a jobbágyok dézsma földjei. A kivonatot a hitelesített vépi térkép alapján Mayer Ferenc mérnök készítette.

14 MNL VaML Vas vármegye nemesi közgyűlésének iratai. Úrbéri összeírások, urbáriumok. 1767. Vép, Ötödik Punctum, 1481. évi I. törvénycikk: miből járjon dézsma

15 Dr. BEDY Vince: A győri székeskáptalan története. Győregyházmegye multjából III. szám. Győr, Győregyházmegyei Alap Nyomdája, 1938. 226–227. old.; 246. old.

16 MNL VaML Consriptio regnicolaris comitatus castriferrei 1828/29. 590. Vép

módszernek még magyar elnevezése sincs, németül jelölik meg. Ez azért ad jelentőséget a forrásnak, mert az ország nagy részében az 1880-as évek végéig a háromnyomásos művelési rendszer volt döntő,¹⁷ bár a nyugati megyék közül Vas megyében már az 1850-es években felhagytak vele, és megjelent a váltógazdálkodás,¹⁸ vagyis a vármegyei települések körében e tekintetben az elsők között szerepelhet a település.

A forrás átírásánál Bak Borbála¹⁹ és Hermann Róbert²⁰ iránymutatását követtem, miszerint az eredeti szöveget a mai helyesírás szabályai szerint adom közre. A mássalhangzók eredeti alakját (cz, ts) a személy- és helynevek esetében változtatlanul, az eredeti leírás szerint hagytam. Ugyancsak a korabeli írásmód szerint vettem át a tájnyelvi szavakat. Az egyértelmű rövidítéseket szögletes zárójelben feloldottam. A szöveg a bevezető és az ítéletet ismertető részt elkülönítve, két írásképet mutat, mintegy párbeszédként az alperes és a felperes képviselőjének álláspontját ismertetve. A két részben bizonyos szavakat eltérően írnak, így a kilencedet és a tizedet az alperesi egységekben számmal és felső indexben betűvel jelölik (9^{ed}, 10^{ed}), ezeket a könnyebb olvashatóság érdekében egységesítettem. A felperesi hozzászólásokat döntően betűvel, az alperesi képviselőjét normál betűvel szedtem. A téma kidolgozásához adott ötleteket Benczik Gyulának és dr. Pál Ferencnek, a latin szövegek ellenőrzését dr. Kóta Péternek köszönöm.

*

1840^{ik} évi december hónapnak 16^{ik} napján Méltóságos Monyorókeréki Gróf Erdődy Sándor Cs[ászári] K[irályi] Kamarás úr Ő Nagysága részéről Vépi ezen T[ekin]t[e]tes N[emes] Vas Vármegyei m[ező]városi Uradalmi Várban tartatott T[ekintetes] Úri Széken T[ekin]t[e]tes Nem[ze]tes és Vitézlő Kocsóczy Ferencz táblabíró úrnak elnöksége alatt közbírák urak Törvény Bíróság és a Tiszti Ügyvéd Urak jelenlétében föl vétetett pere Nemes Hodászy Józsefnek mint a fönt Címzett Te[ekin]t[e]tes Uradalmi rendszerinti Ügyviselőinek s illyetű fölperesnek becsületes Gerentsér István bíró Tantsits Ferencz, Vaikovits István esküdtek s általak minden egyéb a fönt írt vépi mezővárosi jobbágyok és lakosok ellen.²¹

A fölpörös urodalmi ügyviselő hivatalos rendeltetése folytában panaszképpen elől adja, miképpen a vépi jobbágyságot érdeklő szabályozás alkalmával az határbéli rétekeknek hétéjjanya miatt rétt pótlásul minden egyes jobbágyoknak az ide A betű alá csatolt lajstrom szerént szántóföldek adattatván azokat az illető jobbágyság jelenleg nem szülesség²² hanem által-

17 RÉFI OSZKÓ Magdolna: Gazdálkodás a Rétközben a XVIII–XIX. században. A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat Levéltárának Kiadványai III. Tanulmányok 4. Nyíregyháza, 1997. 180. old.

18 VÖRÖS Antal: A paraszti termelő munka és életforma változásai a Dunántúlon, 1850–1914. In: *Történelmi Szemle*, 1966. 162–186. old.; 174. old.

19 BAK Borbála: A XVI–XVIII. századi magyar nyelvű források kiadásának kérdései. In: *Fons VII. évfolyam* (2000) 1. szám, 91–137. old.

20 HERMANN Róbert: Az 1848–49-es források kiadása. In: *Fons VII. évfolyam* (2000) 1. szám, 151–170. old.; HERMANN Róbert: Gondolatok a XIX. század közepi források kiadási módjáról. In: *Fons V. évfolyam* (1998) 1. szám, 153–155. old.

21 Az A jelű permellékletben felsorolt 59 jobbágy.

22 Szülesség vagy szüleség, szülesség. A Nyugat-Dunántúlon használt tájszó. (Magyar Nyelvőr, 44. évf. Budapest, Magyar Nyelvőr Kiadóhivatala, 1915. 326. old.) Jelentése: száritott szálastakarmány, azonban nemcsak a széna értelemben, hanem ide sorolva a lóherét, lucernát is. (BALOGH Lajos: Büki tájszótár. Szombathely, Vasi Szemle Szerkesztősége, 2004. 151. old.) Vépen még mindig használatban van a szó.

jányosan gabona termesztésre használ, melyekből az földesuraságnak különben járni kellő tizedet azért nem adják meg, mivel a rétföldekből, ha bár azokban gabonát termesztenek, állítások szerint tizedet adni nem tartoznak. Ellenben az egyéb külső s valóságosan tized alatt lévő földjeikben bükkönt,²³ lencsét,²⁴ lóherét,²⁵ s ezekhez hasonló szülesség nemű növényeket természetvén, főnyen kikelve a törvényekhez ragaszkodva, mondják hogy az ily természetményekből az hazai törvények tizedet nem mondván, avval senkinek, következve az Uraságnak sem tartoznak. – Tekintetes Úriszék! minthogy hazánk törvényei²⁶ az jobbágytelki külső földekben termet gabonából az illetőknek tizedet rendelnek, annak okáért ne hogy az itteni föl pörös uradalom a jobbágság ravaszága által törvényes járandóságátul továbbra is megfosztassan, méltóztassék a panaszlott jobbágságot hozandó bírótételek által oda szorítani, hogy jövendőre mindennemű szülesség neve alatt jövő veteményeit a rét földekben tartozék termesztetni, avagy ahány hold gabonát a rét földekben vetendenek, mindazokból az tizedet bíróiképpen megrendőlni. Továbbá, minthogy az emlegetett tized a földnek egész terméséből jár, azért annak mindenek előtt következve az arató résznek is kiadása előtt leendő kiszedhetését Ullászló kir[ály] 1⁵⁶ Dec[retuma] 48^{ik} art[iculus];²⁷ mégis Ullászló kir[ály] 3^{ik} Dec[retuma] 52^{ik} art[iculus] 3^{ik} §^a,²⁸ s az 1507^{ik} évi 15^{ik} törvény²⁹ fogalmánál fogva, nem különben az ide B³⁰ és C³¹ betűk alatt oldalasított oklevelekhez képest, valamint ezt úgy azt is, hogy a járandó tized nem csak a jobbágyi földek végeiben, hanem a földek közepén lévő képékből³² is, minyival inkább kivételtesen, mivel nem ritkán történhet, hogy az mondott földek végein lévő képékből egyenesen az Uraságot csálni való szándékból sokkal is kisebb kévék köttetnek mind fenn a közép képékben, bírói ítélet által megrendeltetni az illető Uradalom kéri fönntartással.

- 23 Bükkön vagy bükköny. A pillangósvirágúak közé tartozó növény. (Révai nagy lexikona 4. kötet 161. old.) Takarmányként a tavaszi bükkönnyt (Viciasativa) termesztik, zabbal vagy tavaszi búzával együtt vetik. (<http://www.pannonmag.hu/takarmanyovenyek-jellemzese> Megtekintve: 2018.11.04. 11:15).
- 24 Lencse a hüvelyesek családjába tartozik. Takarmányként a szalmáját használják. (https://www.tankonyvtar.hu/en/tartalom/tamop425/2011_0001_521_Novenytermesztestan2/ch02s05.html Megtekintve: 2018.11.04.11:19).
- 25 Vörös here (Trifoliumpratense). Rossz adottságú talajokon is termesztető télálló takarmány. Szénája a lucernához hasonló. (<http://www.pannonmag.hu/takarmanyovenyek-jellemzese> Megtekintve: 2018.11.04. 11:15).
- 26 1836. évi VII. törvényre és 1836. évi XXXIV. törvényre gondol, melyekben a kilenced és a tized beszedéséről rendelkeztek.
- 27 II. Ulászló első decretuma (1492) 48. cikkely: Az egyházi személyek szedik be fekvőjóságaiikon a tizedet és a kilencedet: A főpapak és egyházi férfiak is, kiknek jobbágyaik vannak, előbb ezek minden gabona termésének és borának tizedét és aztán hasonlóképen annak kilencedrészét szedik be.
- 28 II. Ulászló harmadik decretuma (1498.) 52. cikkely: 3. §. Az aratók pedig abból a részből, melyet munkájuk fejében (de csak azoktól, a kik eddig dézsmát szoktak fizetni és nem a nemesektől) kell kapniok, fizessenek dézsmát.
- 29 1507. évi XV. törvénycikk: miképpen fizessék a jobbágyok a tizedet és a kilencedet: A dézsmák ezután mindenkor olyan renddel fizetendők: 1. § Hogy minden tíz kévéből egyet a főpap uraknak dézsmaként, egy másikat pedig a földes uraknak tized fejében kell szedni, nyolc a termelő jobbágynak maradjon.
- 30 A szombathelyi polgári törvényszék 1838. november 30-i jegyzőkönyvéből kivonat, melyben a felsőoszkói (ma: Oszkó) jobbágyok az arató rész kilenced alóli mentesítéséért folyamodtak. A per során a jobbágyok elismerték, hogy az uradalom az egész termésből, az arató rész levonása nélkül szokta a kilencedet beszedni.
- 31 A Helytartótanács által jóváhagyott a B jelű, felsőoszkói jobbágyok perében hozott úriszéki ítélet.
- 32 Kepe: több keresztből álló gabonaszóró a tarlón. Egy kepe 10-12 keresztből állt. (Balogh Lajos: Büki tájszótár. Szombathely, Vasi Szemle Szerkesztősége, 2004. 92. old.)

Az alperes jobbágyság részéről Nemes Istóczy Antal³³ – T[ekintetes] N[emes] Vas Vármegye első tiszti alügyviselője mint tiszti pártfogó megjelenvén – ezen perben az uradalomnak 3. rendbeli kívánatán szemléli.

1. Hogy az alperes jobbágyságok a rét helyett adatott földekben szülességet természetni köteleztessenek, s a jobbágyság helyhez tartozó szántóföldekbeni szülesség természetstül eltiltassanak, azért mivel ezekből a tizedet ki adni nem akarják.
2. Hogy az eddigi divatozott szokás ellenére az arató rész is megfizethetessék.
3. Hogy a járandó tized ne csak a földek végeiben, hanem a közepén is össze rakott kepekből kivetethessék.

Az elsőre nézve sehol sincs az úrbéri törvényekben az megírva, hogy az uradalom a jobbágyságát a mezei gazdaság vezetésében gyámság alá vehesse, s abba neki rendet szabhasson, mi módon gazdálkodjék? Tapasztalás a mezei gazdánál, hogy az úgynevezett Wechsel Wirtschaft³⁴ legjövődalmesebb, mert majd minden növény más féle nedvet szív ki a földből, s így a gazda ember, ha mindig egy félet természet a földjében, utójára semmi sem terem neki, azért azt előre bocsájtván, hogy a gazdaság vezetésében falak közé a jobbágyot nem lehet szorítani, előterjesztetnek azon törvényes tekintetek, melyek alá ezen tárgy tartozik.

A Hármas könyv 1° részének 70. 71. címje³⁵ szerint a cserébe kapott jószág a cserébe adott természetét ölti magára. Tehát ha az alperes vépi jobbágyoknak a rét hiánya miatt szántóföldek adattak, ezen szántóföldek azon rétek természetével bírnak, melyek helyett adattak. A rétbeli illetőségre nézve pedig az úrbéri 7^{ik} T[örvény]c[ikk] 2^{ik} §^{ának} az a rendelkezés,³⁶ hogy azokból kilencedet venni nem szabad, s miután az 1836. esz[ten]d[ei] 34. T[örvény]c[ikk]³⁷ a tizedet a kilenceddel egy cathgoriába³⁸ teszi, s csak azokból engedi megvétetni, amiből a kilenced megvétetik, természetes következtetés, hogy az A betű alatt feljegyzett rétpótlásban adatott szántóföldekből nem jár semmi ürügy alatt tizedbeli tartozás.

Midőn az uradalom az alperes jobbágyokat bírői ítélet által akarja arra szorítani, hogy a rét helyett adatott szántóföldekben természetni szülességet, implicite³⁹ azt látszik kívánni, hogy ő csak gabonát tizedelhesen, nem pedig szülességet. Az úrbéri 7^{ik} T[örvény]c[ikk] 1° §^a minden egyéb föld természetét említi a kilenced alá tartozónak, tehát abbul vegye ki az uradalom a tizedet, ami a telki állományhoz tartozó szántóföldekben természetni. Ezen földek természetének tized alá való vehetőségét a tiszti pártfogó is megisméri, de tagadja azt, hogy a jobbágyot arra lehessen kényszeríteni, hogy melyik földben mily veteményt természetni?

33 Vas vármegye első alügyésze. (Vonatkozó adatok: TILCSIK György: Amikor már a lóganéj sem segített. A patrióta kanász és az idegenszívű kovácslegény véres összetűzése, netán az 1848. évi forradalom előszele volt egy Vas vármegyei kocsmában? In: *Századok* 2016. 3. szám. 51. lábjegyzet)

34 Wechselwirtschaft (német): váltógazdálkodás, vetésforgós gazdálkodás

35 70. cím: Mi a fekvő jószágoknak kölcsönös cseréje és miért gondolták azt ki? [...] a fekvő jószágoknak kölcsönös cseréje az, mikor két vagy több fél a birtokjogokat egymás közt kölcsönösen megcseréli s törvényesen egymásra átruhazza.

71 1. cím: Mi történik a csalárdul és színlelve tett és létesült cserével? Minthogy pedig a fekvő jószágok ilyen kölcsönös cseréjében többen igen sok csalárdságot szoktak elkövetni és véghez vinni [...] az a birtokjog is, a melyet a vásárló az eladónak színleg és tetteve cserébe adott, örökre a vásárlónál marad.

36 1836. évi VII. törvénycikk a jobbágyi tartozásokról: 2. §

37 1836. évi XXXIV. törvénycikk az egyházi és minden ily természetű tizedről: Mind azon határozatok, melyek a fentebbi VII-dik cikkelyben a kilenced beszedésének módjáról, idejéről, és a megváltási szerződések előmozdításáról hozattak, az egyházi, és ily természetű tizedekre is kiterjesztetnek, – az összevethordással a tizedadók ezután sem tartozván; úgy szinte mind azokból, melyekből a kilenced adásának kötelessége az említett VII-dik törvénycikkely által megszüntetett, a tized adása is hasonlóul megszűnik.

38 cathgoriába: (latin): osztályba, egyformán értelmezi

39 implicite: implico (latin): benne foglaltan, beleértve

A második uradalmi kívánat a növényvel öszve ütköző. A regens idea⁴⁰ minden kilenced, s tized megvételében a divatozott szokás. Az 1836. esztendei törvényhozás mélyen érezte ezen két nemű adózásnak a nemzeti oeconomiára⁴¹ való kártékony, veszedelmes behatását, mert bünteti a mezei mívelőt szorgalmáért midőn annál többet vesz meg rajta, mennél többet természet, azért szabott ezen két nemű adózásnak határ vonalt, hogy tovább ne harapódzhas-sék, s a szorgalmatos mezei gazdának jó létén ne rágódjon. Azt mondja t[udni]i[lilik] hogy ahol a kilencedbeli adózás aluli felmentés kikötetett, vagy szokásban volt ott nem jár kilenced, s a fentebbi öszvefüggés szerint tized sem. Ha tehát a törvény anélkül, hogy az uradalmi jogokat megszüntette volna, a kilenced egész létéről, existenciájáról⁴² ily határozottan rendelkezve kimondotta reája a halálos sententiát,⁴³ akkor bizonyára a szegény aratók részét is megóvta ezen két gyűlöletes tartozások megvételétül, azon szegény aratók részét, kik a földes úrtól egy talpalatnyi földet sem kapnak usufructuatio⁴⁴ végett, ki nekik se részt, se élelmet nem ad, s kívül ők legtávolabb sem egyezkednek soha. Directe⁴⁵ nem is a jobbágytul vétetik ez által a kilenced és tized, hanem az aratótul. A jobbágyságra azonban az a káros következés támad, hogy nem kapnak aratót azon súlyos adóért, melyet a nyári hévségben véres verejték között eltöltő aratónak nyakába csapnak, minden viszonyos haszon nélkül, mely a kárt jóvá tenné.

A B és C alatt beperesített oklevelek az uradalom ellen hozatnak. Ott az volt az eset: hogy a törvény az uradalmat találta a kilencednek az arató rész kiadása előtti megvétele gyakorlatában s azon divatozott gyakorlat ellen folyamodtak a F[első] oszkói⁴⁶ adózók. Természetes, hogy azok kérésének hely nem adathatott, mert a törvénynek a divatozó szokást megalapító rendeletét nem csak magokra nem tudták alkalmaztatni, sőt éppen magok ismerték el azt, hogy az uradalom az arató részt mindég megtizedelte. Ezen perben egészen másként áll a dolog. Itt a jobbágyság van in possessorio,⁴⁷ nem az uradalom, s itt nem a jobbágyság panaszkodik az usus⁴⁸ ellen, hanem az uradalom. Ha a B alatti ítélet megolvastatik, látható, hogy annak alapja a jobbágyoknak azon megismerése, mellyel az uradalomnak folyvásti szakadatlan használatát magok megvallották, s a C alatti Helytartótanácsi ítélet egyenesen kimondja, hogy csak az úriszéki ítéletben előadott oknál fogva hagyattatik helyben azon ítélet, mely az arató résznek megkilencedelését továbbra is megalapította. Mivel tehát itten a jobbágyság van birtokban, s annál fogva a törvénynek azon kedvezését magára illesztheti, mellyel az adózó nép könnyebbségére a kilenced megvétele tárgyában divatozó szokást, s ennél fogva a tizedre nézve is meghatározta, s rendíthetetlen szabályul megalapította: kéri attul magukat továbbá is felmentetni.

Az uradalmi harmadik kívánatot a törvényben alapulni látván a tisztí pártfogó nem ellenzi, hogy a tizedelő uradalmi tiszték ott kezdhessék a keresetek olvasását, hol nékik tesszik, s ott vehessék ki azon tizedet, hová a tizedik kereszt ki üt. Ez által moraliter⁴⁹ kényszerítve lesznek az adózók arra: hogy egy arányos kévéket kössenek, mert különben megtörténhetnék, hogy oda ütne ki azon tizedik kereszt, hova nagyobb kévék köttetnek. – Óvással ítélet alá terjesztvén.

40 regens idea (latin): kiindulópont (vezető eszme)

41 oeconomiara (görög): gazdaságra

42 existentiara: (latin): fennállásáról, létezéséről

43 sententia (latin): ítélet

44 usufructuatio: (latin): hasznélvezet, használat

45 directe (latin): közvetlenül

46 Ma: Oszkó

47 in possessorio (latin): birtokban

48 usus (latin): gyakorlat

49 moraliter (latin): erkölcsileg

A Fölpörös részről: Távol vagyon a fölpörös uradalomtól, hogy alatta való jobbágyait a szabad és igazságos bármely hasznos gazdálkodás módban megszorítottatni kívánna, hanem mindazt ami igazságtalan csalárd tettekkel kapcsolatban van, annyival is inkább, hogy a demoralisatiora⁵⁰ okot ne nyújtson, káros elhatalmazásában minél előbb meggátolni kötelességének tartja. Ugyanis a tisztí pártfogó úr által idézet Hármias Törvény Könyv 1^{ső} részének 70^{ik} és 71^{ik} címje szerint az mondatik, hogy a cserében kapott jószág a cserében adottnak természetik ölte magára, tehát ha a vépi jobbágyoknak a rét hejánya miatt szántóföldek adottak, ezen szántóföldek, azon rétek természetével bírnak, melyek helyett adattak, nem tagadtatván meg esmertetik is éppen ezen törvényes fő elveknél fogva kívánja az uradalom, hogy az alperes jobbágyok azon földek, melyek rétek helyett adottak, természeteknél fogva, oly veteményekkel használja, mely a széna hejányát pótolja, egyéb földeik pedig, ily nemű növényekkel csak akkor vethesse, ha ne talán a rét helyek nekik adott földeikben elegendő szülességet nem termesztethetnének; egyéb erők pedig ha a rét földeikben, azok palástja alatt tized alá tartozó gabonát vetnének, a telek amiakban pedig bükkönt, lóherét s több a félét termesztetnének, csak azért hogy ily tettekkel uradalmat csalják, a csalást pedig el nézni nem lehet, azoknak meg tizedeltetését a fölpörös uradalom bíróiképpen ki mondatni kéri.

Az 2^{ikra} nézve, t[udni]i[llik] lehet-e a tizedet az arató rész ki adása előtt ki venni vagy sem? arra röviden csak az a válasz, hogy valyamenik a kilenced a földnek minden terméséből, úgy a tized is az elől föl hívott törvények, nem különben a B betűs rétekre C betű alatt következett fölsőbb rendeletnél fogva, a földnek egész terméséből kivehető, hiszen az alperes részről emlegetett arató rész is, mely még eddig a tized alóli fölmentésről ki váltsággal nem bír, az földnek egyik terméséhez tartozik azért az a jelen uradalmat illető tized alól a törvényszerűleg el nem vonattatik: minthogy pedig elől a tisztí pártfogó úr által, a tizedölés érdemében emlegetett szokás, vagy nem szokás az uradalmi igazaknak, melyek a törvény útján bemutatnak, gátok nem vethetnének, ahhoz képest az erendelt tizednek az arató rész kiadása előtt való beszédhetését, s amatt a föld terméséből, ott ahová a tizedik számú gabona esik kivehetessék, bírói ítélet által meghalladtatni kérvén. Ítélet alá bocsájtvá.

Az alperesekért. – Továbbá is tagadtatik az, hogy a jobbágyok a gazdaság vezetésében valaki tutora lehessen, azt vet mindenik földjébe, amit a gazdálkodás józan elvei szerint vetni jónak lát. Ezen szabadságtul semmi törvény sem fosztja meg őket. Akkor csálnék meg az alperes jobbágyok az uradalmat, ha a telki állományhoz tartozó szántóföldeken termelt jószágbul tagadnék meg a tizedet, de ezt ők nem teszik, s nem is tehetik. A törvény pedig nem csak a gabonából rendel tizedet, hanem minden földtermésből, azokbul értvén, melyekbul kilenced is szokott adatni. Az uradalom itten tulajdonképpen cserét akar tenni. A szülesség, s tavaszi termés helyett jobban szeretne nehéz gabonát,⁵¹ azért kívánja azt: hogy ha a rétek pótlásában adott szántóföldekben nehéz gabona termesztetik, akkor ne a szülességgel kévézett sessionalis⁵² szántóföldekbül vetessék meg a tized, hanem a gabonával bevetett, de rét pótlásul adott szántóföldekbül, azaz: hogy mintegy tükörben megláthassák az

50 demoralisatiora (latin): erkölcstelenségre

51 nehéz gabona: búza, abajdóc, rozs (PRICKLER, Harald: Régi mértékek Vas megyében. In: *Levéltári Szemle* 35. (1985.) 45. old.)

52 sessionalis: jobbágytelekhez tartozó

uradalmi ezen kívánatnak a törvénnyel való összeütközése, azt akarja: hogy a tizedelő a tized szedéshez ne azt nézve: mely földekből lehet tizedet venni, hanem azt, hogy hol van a jobbágnak nehéz gabonája, nem törődve azzal, legyen azon gabona a rét földben, vagy a házhely utáni telek földén, vagy a kiskertjében, az mind egy lehessen neki. A törvény egyenesen kimondván, hogy a részekből, melyek a telekhez tartoznak, nem jár se kilenced, se tized, miután az azok héjánnya miatt pótlásul adott szántóföldek azon elv szerint – cambium redolet naturam cambiati⁵³ – a rét földek természetét öltik magokra, világos, hogy az uradalomnak ezen kívánata helytelen.

Az arató résznek a tized aluli mentesítése végett fentebb előadott alperesi válasznak alapjait az uradalom nem tudván megcáfolni, a tisztai pártfogó azokhoz továbbá is ragaszkodik, s ezen pert ítélet alá terjeszti, szükségesnek tartja azonban ezen tárgyban a Tekintetes Úriszékot arról felvilágosítani, hogy itten vépi m[ező]városban létező jobbágyság annak fejében, hogy az arató rész meg nem tizedeltetett, minden gazda ember egy nap egy sarlósan aratót adott, ez volt tehát ember emlékezetétől fogva a surrogatum,⁵⁴ s minden esetre jobbágyság javára szolgáló surrogatum. Ezen más alakbani szolgáltatást az alperes jobbágyság ezentúl is megajánlják, s meg teszik, csak az uradalom az arató részöket meg nem tizedelhesse. Igyekezett az uradalom ezen régi divatozó szokást tetteleg megszüntetni, de nem tagadhatja azt, hogy a Tekintetes Járásbeli Törvényes Bizonyosság előtt panaszt tévén az alperes jobbágyság, az előbbeni gyakorlatba, s szokásba rövid summás úton⁵⁵ az 1836. eszt[endei] 10^{ik} T[örvény]c[ikk] 3^{ik} §^a értelmében⁵⁶ visszahelyeztetnek. Akkor fel volt már az uradalomnak ezen pontbani kérése véve, s attul valamint ahhoz a jelen tárgyat elintéző törvényes tekinteteknél fogva elutasított, úgy most is azon kérelmét elmellőztetni, s ha az arató rész megtizedelésétől egy átalján fogva meg nem menekedhetnének, legalább az előbbeni azon szokást kéri fenntartani, mellyel minden egyes gazda ember a helyett egy sarlós aratót küldött. – Ítélet alá terjesztvén.

A Fölpörös részről: Igen az, hogy régebb időkben az alperes vépi jobbágy gazdák egyenként az arató résznek a tized alóli megváltása tekintetéből aratáskor az uradalomnak egyenként két arató napszámot szoktak szolgálni, minthogy azonban az aratás alá vett gabona kalászokat, az ide D⁵⁷ és E⁵⁸ betűk alatt adatok szerint nagy részben csak derékban metélvén, a

53 cambium redolet naturam cambiati (latin): A cserébe elvett a cserébe adottnak természetét veszi fel.

54 surrogatum (latin): pótlék, helyettesítés

55 summás úton (latin): rövid úton, jogi formalitások nélkül

56 1836. évi X. törvénycikk a földesúri törvényhatóságról, és az úrbéri perről: 3. § Ha a földesurat illető úrbéri tartozások világos szerződés, vagy a törvény rendeleténél fogva semmi kétséget sem szenvednének, és a földesúr az ily adózások megvételének folyvásti gyakorlatában volna, s ha ezen felül azok eránt még addig a jobbágyság részéről semmi panasz fel nem terjesztett, következésképp a dolog még villongási-állapotról nem jutott, ez ezen engedetlen jobbágyságai ellen perre fakadni nem köteles, hanem azokat földesúri hatóságánál fogva, a helybeli előljárók jelenlétében, világos olyatén tartozásaik teljesítésére – testi büntetés nélkül azonban – végrehajtással is szoríthatja; és megfordítva, ha valamely jobbágy eddig békeségesen használt úrbéri tartozásainak, és haszonvételeiből cselekvőleg kivettének, ezt a szolgabíró esküdt társával, meghallgatván a földesuraságot, ha a panaszt, s az esztendő és egy nap alatt történt kiüttetést világosnak találja, a károk és költségek megtérítésén felül, előbbeni használatába helyheztesse vissza; és végzését a Megye Közgyűléséhez adja be; – mind két esetben az úrbéri út fennmaradván.

57 1840. szeptember 20-án kelt, az uradalom ügyvédjének címzett levél, melyben a vépi jobbágyság pazarló aratásáról számolnak be („a gabonát oly fent aratják, hogy fele kalásza a földre hullva elmarad [...] oly rendetlen markokba hanyak, hogy kötés alkalmával a leg jól igyekezet mellett sem képes össze szedni [...] a learatott gabonának a szalmája kurtá a feje súlya magát lehúzáván”).

58 Horváth György uradalmi hajdú 1840. szeptember 15-én kelt nyilatkozata a vépi jobbágyság napszámosságainak a Bánmajori táblán történt aratásról („az aratandó gabonát egész a pazarlásig aratván szét szórva elhagyták, melyért midőn Högyei Ignác akkori Írnok Úr őket rendetlen munkájokért szállította, számosságban fölháborodván, véle gorbáskodtak s teremtését szidalmaztak, mondván: hogy nekik bizony nem parancsol”).

földön szét szórva elhagyták, az Uraságot anélkül hogy neki szolgálatjaikkal használtak volna, valyamint evvel úgy az arató résznek haza hordása alkalmával is tetemesen meg károsítottak, mivel többször történt, vagy történhetett, hogy midőn a gazda arató részét haza hordotta, az valóságos járandóság helyét, sokkal is többet vitt el tized alá jövőendő gabonájából, mint amit igazságosan neki elvinni szabad lett volna. Mely rendetlen éléssel, melyet az alperes részéről föl hozott törvények távol sem oltalmaznak, hogy tovább is az illyetű jobbágságnak vétkes tettekre alkalom ne nyújtasson, azért azon emlegetett alaptalan szokást bíróiképpen megszüntetni, s akképpen az arató részek meg tizedölését, a fönthebbi bemondások meg újítások folytában ítélet által elhatározatni kérvén. Ítélet alá terjesztve.

Az alperesekért. – Ha a D alatti felszólításban foglalt rossz aratást teszik a jobbágyok, amit az E alatt az uradalmi hajdú,⁵⁹ s így authenticiora⁶⁰ nem is bocsájtható uradalmi conventionatus,⁶¹ lekötelezett, s ezért részre hajló tanú bizonyít, akkor szorítottassanak a becsületes dologra. De azért, hogy kötelességöket rosszul teszik, az eddig divatozott szokást megszüntetni nem lehet. Ez éppen oly argumentum,⁶² mintha a tizedet rossz kévékben adnák, s azért ezen adózás helyett is mást kívánna az uradalom.

A két rendbeli újonnan beiktatott oklevelek tehát nem szolgálhatván elegendő próbául az arató rész megtizedelésére, miután ezekben az uradalom az előbbeni gyakorlatot, melyet az arató rész megtizedelése helyett sarló aratók használtattak megismerné, kéri továbbá is a tisztí pártfogó az arató rész megtizedelését az uradalomnak megtiltatni, s az előbbi gyakorlat fenntartására ötlet utasítani. – Ítélet alá terjesztve.

[1]840 eszt[endő] december 16^{án} vépi várban folytatva tartott Úriszék alkalmával ítéltetett Az 1^ő pontra: miután a [1]836^{ik} esztendei 6^{ik} törvény 4^{ik} szakasz 6^{ik} pontja szerint⁶³ minden jobbágy az úrbéri állomány pótlása fejébe kapott földekkal szabadon, és megszorítás nélkül élhetne, és így a földjének mi módon leendő használatára nem kényszeríttetne, más részről pedig a [1]836^{ik} esztendei 34^{ik} törvénycikkely rendelkezésének értelme oda mutatna hogy a rét pótlásába adott szántóföldekben termő gabona egyházi természettel bíró tized adástól mentes volna, végtére a most érintett megszorítás mellett a szóban forgó tized megvételének joga egyedül Mátyás király 5. decr[etuma] 1^ő cikkelyében⁶⁴ meghatározott gabona nemekhez

59 uradalmi hajdú: a jobbágyok munkájának felügyeletét, a hátralék behajtását végezték. (WELLMANN Imre: A gödöllői Grassalkovich-uradalom gazdálkodása. Budapest 1933. 120. old.; RAVASZ János: A sárospataki uradalom gazdálkodása a XVIII. század első felében. Budapest 1938. 47. old.)

60 authenticiora: (latin): tanúvallomásra/esküdtételre

61 conventionatus: (latin): leszerződött

62 argumentum (latin): következtetés

63 1836. évi VI. törvénycikk azokról, melyek a telek haszonvétele felül a jobbágyok hasznai közé tartoznak 4. § [...] Ha mindazonáltal az erdők valamely helyekben szántóföld, vagy rét helyett adatván, a jobbágytelki állománynak részét tennék, azokkal jövőendőre, a jobbágyok szintűgy, mint egyéb úrbéri javaikkal szabadon, és megszorítás nélkül fognak élni, a hol pedig az állományon felül akár a községnek, akár egyes jobbágyoknak külön telkek után lennének kivágva, mint az épületi úgy a tűzi faizás, nem különben a makkoltatás és gubacs szedése is a jobbágyoknak fogja illetni (fenntartatván mind ezekre nézve az uraság használata is, a mennyire annak gyakorlatában lenne, úgy fenntartatván mindenkor az erdő vágás módjának és rendének elhatározása eránt az uraság tehetősége, és fő felügyélési jussa), sőt ha az érintett erdők oly állapotban volnának, hogy megtartatván az erdei rend, a jobbágyok tűzi és épületi faizás szükségén felül, még kereskedésre is szolgálhatnának, ez a jobbágyoknak megengedtetik, s e végre mindenkor az uraság rendező felügyelése alatt vágandó fák, még pedig ha az erdő öszvevéve az egész községet illeti, a község által meghatározandó, s ugyan csak nekíe jutandó aránylagi taksa fizetés mellett, ha pedig az erdő a lakosok közt személyenként van kiosztva, a helybeli telkes Jobbágyoknak, önkereskedés üzésre fizetés nélkül adattassanak ki.

64 I. Mátyás ötödik decretuma (1481) 1. cikkely Miből járjon a dézsma? [...] semmi más dologból se vegyenek dézsmát, mint csak borból, gabonából, bárányokból, méhekből, kölesből, rozsból, árpából és zabból.

volna kötve, mindezeknél fogva az alperes jobbágyok arra: hogy a rétpótlásába adott szántóföldekben szülesség nemű veteményt termesszenek nem kényszeríthetvén, ugyan azon a rétpótlásába adott földekben termett és termendő gabonáikból kíván és kívánának tized adás alól bíróiképpen is feloldoztatnak.

A 2^{ik} pontra: Minthogy a fennálló több hazai törvények értelmében az egész dézma minden arató résznek lehúzása nélkül a földesuraságnak megadandó volna és ezen tekintetből a jelen esetben az Uraságnak egy jobbágy által kiszolgáltatni szokott 2 napi gyalog robot, mint a régi, mint a [1]836^{ik} esztendei 7^{ik} törvény 11 §^{sa} értelmében⁶⁵ törvénytelennek ismertetnék, az ebbeli szokás félre tételével a törvények és felsőbb intézetek szerint az egész dézmának az aratórésznek befoglalásával való megadása elrendeltetik.

A 3^{ik} pontra: az Uradalomnak azon keresete: hogy a gabona képéknek nem csak széle, hanem közepe is tized alá bocsájtassék, igasságosnak találtatván, de abban a jobbágyok jövődre önkint is megegyezvén a felperesi ezen kereset megítéltetik, végrehajtás előtt mindazonáltal ezen pör a Nemes Vármegye Törvényszékére felterjesztetni rendeltetik.

1841^{ik} esztendői Boldogasszony hava 30^{án}⁶⁶ T[ekintetes] N[emes] Vármegyének Szombat-helyen f[olyta]tott Polgári Törvényszéke alkalmával ítéltetett

Az Úriszéki ítélet helyesítettvén: ennek végrehajtása előtt azonban ezen pör bővebb megvizsgálás végett a N[agy] M[éltóságú] M[agyar] K[irályi] H[elytartó] Tanácsnak alázatosan bemutatni fog.

(Feljegyezte Bartha Antal főügyész.)

Méltóságos Fő-Tisztelendő, Tekintetes, Nagyságos Nemzetes és Vitézlő különös tekintetre méltó Urak!

Megyejőkbeli Vép mezővárosának községe ellen, az illető uradalom által a tizedbeli tartozás megtagadása miatt indított s a múlt év november 2^{án} 2028^{ik} szám alatt⁶⁷ ide terjesztett úrbéri per a hozzá tartozó perbeli iratokkal együtt Tisztelt Uraságtoknak azzal a legfelsőbb válasszal küldetik vissza, hogy miután az egyházi tized tárgya az úrbéri úrra nem tartozik, az illető Uradalom ezen perbe foglalt panaszainak tárgyalatása végett annak illetőségéhez utasíttassék.

Kelt Budán a Királyi Magyar Helytartótanácsnak Ezernyolcszáznegyvenkettedik évi Szent György hava ötödik napján⁶⁸ tartatott tanács üléséből.

65 1836. évi VII. törvénycikk a jobbágyi tartozásokról: 11. § Ezen esztendőnkénti úri szolgálatokon, s adózásokon felül, a földesurak jobbágyaiktól semmit sem kívánhatnak; minél fogva minden elsőbbség, avagy mások előtti vételbeli földesúri jussok, valamint minden kényszerítések, úgy bár mely természetű s nemű szolgálatok, takáltságok, úgy szinte kizárások nemeik is, (fenntartatván egyébiránt a fentebbi VI-dik törvénycikkely határozása) jövődre minden megkülönböztetés nélkül az egész országban, s ahhoz kapcsolt részekben megszüntetvén, [...] Hogy ha pedig a jobbágy úri munkára törvényes járandóságán felül kényszerítenék, ily esetben a földesúr az okozott kárnak megtérítésére, és minden gyalog, vagy igás munka, a kényszerítés idejeki folyó árának kétszeres megfizetésére, [...] rövid úton szoríttassék.

66 1841. január 30.

67 A Vép mezőváros ellen tizedtartozás megtagadása miatt indított úrbéri per. A teljes anyagot hiánypótlás miatt visszaküldték, mivel „az úriszéki ítéletet csak egy közbíró által íratott alá”. A hiánypótlás után ismételt megküldték a Magyar Királyi Helytartótanácsnak.

68 1842. április 5.

FEISZT GYÖRGY

MINDSZENTY JÓZSEF ÖLBŐN

ISMERETLEN TÖRTÉNETI ADATOK A PLÉBÁNIA HISTORIA DOMUSÁBAN

Arómai katolikus püspökségek egyházme-
gyei szabályzata a plébánosok számára előírja a „historia domus” vezetését. A rendszerint egyetlen példányban készülő plébániai „háztörténetek” értéke egyediségükben és erősen szubjektív voltukban jelentkezik. Bennük ugyanis nemcsak naplószerű bejegyzések, a plébánia történéseinek leírásai, hanem az adott település életében bekövetkező eseményekkel kapcsolatos személyes megfigyelések, kommentárok is rögzültek, ami a plébániák historia domusait egyrészt a helytörténetírás megkerülhetetlen forrásává teszik, másrészt, adott esetben, mint látni fogjuk, segíthetik országos történések jobb megértését is.

A historia domusok sajnos sok plébánián elkallódtak, de a meglévők, minden szubjektivitásuk és hiányosságuk ellenére, a falutörténetek alapkövének tekinthetők.¹ Az ölbői plébánia historia domusa szerencsére fennmaradt.² Vezetését 1936-tól az a Kóbor István végezte, aki 1887 karácsonyán egy kisbirtokos gyermekeként Terestyénjákfán született.³ 1907-ben érettségizett a Szombathelyi Premontrei Gimnáziumban. Szemináriumi tanulmányai után 1912. július 9-én Mikes János püspök szentelte pappá. Kemenesmihályfai, répceszentgyörgyi és kőszegszerdahelyi káplánkodás után 1921–22-ben hittanár volt a Szombathelyi Leánylíceumban, majd a Női Felsőkereskedelmi Iskolában.⁴

Kóbor pályája a nála öt évvel fiatalabb Pehm (Mindszenty) Józseffel⁵ párhuzamosan haladt. Már a Premontrei Gimnázium Önképzőkörében, majd a Szombathelyi Szemináriumban is ismerték egymást, pappá szentelésükre 3 év különbséggel került sor. Életútjukat azonban nemcsak a Szombathelyi Egyházmegyében végzett kápláni, hittanári, majd plébániai szolgálatuk, hanem harcosan keresztény világnézetük, a szegények és elesettek érdekét képviselő magatartásuk, továbbá a diktatúrákkal való szembehelyezkedésük is hasonlatossá teszi.

- 1 KISS Mária: A plébániai levéltárakról. In: *Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények*, 1992. 2. sz. 19–23. old.
- 2 Nagy-Ölbő plébánia története 1885. július 19–; kötete a község lelki gondozását ellátó Rábatyti plébánia irattárában
- 3 1887. december 20. A település neve 1928-ban Jákfára változott.
- 4 GÉFIN Gyula (szerk.): A szombathelyi egyházmegye története. 3. köt. Történelmi névtár. Szombathely, 1935. 200. old.
- 5 Pehm József 1942-ben magyarosított, amikor nevét szülőfalujára utalva Mindszentyre változtatta.

Kóbor István a Zala megyei Kerkaszentmiklós plébánosaként elsősorban a Mindszenty által 1918-ban alapított, Zalaegerszegen megjelenő *Zalamegyei Újság* című napilapban, de más fórumokon is közzétett cikkeiben fogalmazta meg a szociális érzékenységet mutató hitvallását.⁶ Szót emelt a kis falvakban élők érdekében a mezőgazdasági kishaszonbérletről szóló polémiában,⁷ karakteresen fogalmazta meg álláspontját a munkanélküliek nehéz sorsa miatt,⁸ és ha kellett, határozottan foglalt állást lokális kérdésekben, pl. a kerkaszentmiklói gyógyszerár megemlékezése ügyében.⁹ Élesen támadta a szociáldemokraták választási programjának az egyházi vagyon eltörléséről, kiváltképp a felekezeti iskolák megszüntetéséről szóló passzusait,¹⁰ de címoldalon tiltakozott a Gömbös-féle „nemzeti munkaterv” felekezeti iskolákat sújtó házadója ellen is.¹¹

1935-ben Grósz József, a Szombathelyi Egyházmegye püspöke Kerkaszentmiklósról az ölbői plébániára helyezte át. Kóbor István a dispoziációt követően itt is nagy energiával látott munkához. Nevéhez fűződik a község templomának bővítése. Az építkezés során 1936. május 16-án az átalakítást végző Zsolnai Mihály sárvári építőmester emberei az épület hátsó falában egy mesterséges üreget találtak. A rejtekhelyről egy klasszikus időkapzsula, viasszal gondosan lepecsételt üvegpalack került elő. Kóbor István „Historia domus”-ban leírt tudósítása szerint: „... a kapszulában találtak 1848–1851 között vert magyar és osztrák krajcárokat, továbbá egy-egy számjelzés nélküli, ezüstből ill. aranyból készült „Patrona Hungariae” feliratú érmet, és előkerült egy fekete-sárga zsinórral összekötött irattekercs is. A „kései utódoknak” szánt emlékiratot Gaál Sándor nagyölbői plébános 1858. április 24-én fogalmazta meg. Szövegéből kegyes intelmeken túl építéstörténeti adatok is kiderültek. A „már 1758-ban rossz állapotúnak mondott ölbői Szent Miklós tiszteletére szentelt anyateplom az idő és az elemek viszontagságaitól roncsolva összedűlni indulván, Szentgyörgyi Horváth László és Ödön a plébánia kegyurai őseik keresztény buzgalmát követve híveik kézi és szekerelési munkájának hozzájárulásával, ugyanazon a helyen egy új és tágasabb templomot kezdtek építeni” – szól a korabeli beszámoló.

A község egyháztörténete szempontjából etalon értékű, a középkori templomépület mai formájának létrejöttét pontosan dokumentáló tudósítást nem lehet eléggé méltatni, de Kóbor István érdeklődése a mindennapok más történéseire is kiterjedt. A keresztény világnézetet veszélyeztető ideológiákkal szembeni fellépés ügyében Mindszentyvel való együttműködése Ölbőre kerülése után is folytatódott. A keresztény elveket nyilvános fórumokon és publikációkban szervenélyesen képviselő két pap az 1930-as években kibontakozó szélsőjobboldali, majd nyíltan náci politikai megnyilvánulásokkal való szembenállás terén talált igazán egymásra.

A legitimista nézeteit napilapjában nyíltan valló Mindszenty Zalaegerszeg plébánosaként már a „királypuccsok” kapcsán vállalta a politikai konfliktust Tarányi Ferenc zalai főispánnal, ahogy később a Magyar Nemzeti Szocialista Párt nyugat-magyarországi zászlóbontásakor is keresetlen szavakkal ostorozta a szélsőjobboldali politikai formációt és annak vezérét.¹²

6 *Zalamegyei Újság*, 1931. jún. 12. 1. old. (továbbiakban: ZÚ)

7 ZÚ, 1931. okt. 1. 1. old és okt. 7. 2. old.

8 ZÚ, 1931. okt. 8. 2. old.

9 *Gyógyszerész Közlöny*, 1932. febr. 7. 2. old.

10 ZÚ, 1931. dec. 5. 2. old.

11 ZÚ, 1933. jan. 29. 1. old.

12 ZÚ, 1937. okt. 6. 1. old.

A párt egyik vezetőjéhez, Festetics Sándor grófhhoz intézett felhívására reflektálva Kóbor István a *Vasvármegye* hasábjain közzétett nyílt levelében ezeket írta: „Ismerek nyilas községet, ahol a vezér legbizalmasabb embere, »testvérje« ötöd magával heteken keresztül gyűjti a tagokat kis haszonbérleti szövetkezésbe ..., hogy a vezér községben fekvő ezerholdas birtokát bérebe veszi és kiosztja számukra..., de csak azoknak a nyilasoknak, akik tagsági díjukat visszamenőleg befizetik ... a szóban forgó birtok bérlete azonban csak három év múlva jár le. A rongyoskodó sokgyermekes testvérek zsebéből így vétett pengők... Dégre kerülnek... és ebből fizetik a párt kiadásait...”¹³

Nem kétséges, hogy az Ölbön folyó nyilas pártszervezés részleteiről Kóbor plébánosnak közvetlen tapasztalatai és információi voltak.¹⁴

Az ölbői historia domusban évről évre sorjáznak az elsőáldozások, a bérmlások eseményeiről szóló bejegyzések, de megtalálhatjuk benne az ölbőiek 1938. évi Eucharisztikus Világkongresszuson való részvételéről és természetesen Kóbor István ezüstmiséjéről szóló beszámólót is. A háborús évek első bejegyzése így szól: „1944. augusztus 4-én magas vendégeim voltak oszonnán. Gróf Mikes János érsek, Mindszenty József veszprémi püspök, Dr. Székely László községi esperes plébános és Dr. Werner Alajos zeneakadémiai tanár”.

Azt gondoljuk, hogy egy falusi plébánián két főpap egyidejű megjelenése nem tartozik a mindennapi események közé. Épp ezért meglepő, hogy a neves vendégek látogatásának céljáról, az ott elhangzottakról Kóbor István a tényközlésen kívül semmilyen információt sem ad. Több mint valószínű, hogy a Kóbort váratlanul érő ölbői vizit Mindszenty részéről a régi barátnak szóló, alkalom szülte gesztus volt. A veszprémi püspök vasi látogatásának okára Székely László 2015-ben megjelent naplószerű emlékiratának egyik utalása ad magyarázatot. „Báró Apor kispaptársam volt, azóta is többször találkoztunk... legutóbb Répceszentgyörgyön, ahol a három főpap: ő, Mikes püspök és Mindszenty adtak találkát politikai tervek megbeszélésére, főképp az üldözött zsidók érdekében”¹⁵

Az ölbői historia domus így folytatódik: „1945. február 25-én meglátogatott Gróf Mikes János érsek úr. Titkot bízott rám. A répceszentgyörgyi kastélyban volt egy régi német tiszt ismerőse Brassóból, akinek segítségével Mindszenty József veszprémi püspököt meg akarta szabadítani a soproni fogságból, mert élete veszélyben volt, hogy az oroszok közeledtével a németek magukkal hurcolják, s tűzvonalba kerül. A tervbe beleegyeztem a legnagyobb készséggel, bár rám nézve is kockázatos volt. Nálam mint „káplán” szerepelt volna, vagy egyáltalán nem mutatkozott volna. A szöktetésre minden el volt készítve. Hozzátartozóimat esküvel köteleztem volna a hallgatásra. Már vártam a »káplán« mikor menjek eléje gyalog a pősfai útra, ahol az autóból kiszáll, de március 19-én Gróf Mikes érsek úrtól megtevesztően, Józsefnek nevezve, a következő értesítést kaptam nyílt lapon postán: Kedves József, ma névnapodon megemlékeztem rólad. Káplán jövedele bizonytalan, azért ne várjad a segítséget. Szeretettel áld atyád + János k. c. érsek. Március 25-én személyesen érdeklődtem Gróf Mikes érsek úrnál a káplán elmaradásának okáról s azt felelte Svoly Lajos püspök fogolytársát nem akarja elhagyni, vállalja vele a további sorsot.”¹⁶

13 Egyértelmű utalás az Ölbön lezajlott nyilas szervezkedésre. In: *Vasvármegye*, 1937. okt. 10. 2. old.; *Magyarország*, 1937. okt. 13. 3. old.

14 *ZŰ*, 1937. okt. 16. 1–2. old.

15 Községi krónika, 1938–1952. Székely László apátplébános feljegyzései. Szombathely, 2015. 309. old.; ld. még Bakó Balázs: Személyek és példaképek Pehm József szombathelyi egyházmegyes korszakából. In: *Vasi Szemle*, 2015. 5. sz. 739. old.

16 Ez három nappal a vörös hadsereg répceszentgyörgyi bevonulása és Mikes János halála előtt történt.

Mindszenty József zalaegerszegi plébánost XII. Pius Pápa 1944. március 4-én nevezte ki veszprémi püspökké,¹⁷ aki főpásztori munkásságát csak Magyarország német megszállása után tudta megkezdeni. Templomaiban ő is felolvastatta a Sztójai kormányhoz eljuttatott pásztorlevelet, amelyben a püspöki kar a zsidók gettóba zárása ellen tiltakozott.¹⁸

Horthy Miklós második világháborúból való 1944. október 15-i gyermekugrási kísérlete után hazánk történelmének egyik legsötétebb időszaka – ahogy Mindszenty fogalmazott, a „nyilaskeresztes terror” következett.¹⁹

Mindszenty Józsefet, miután a katolikus püspöki karnak a Dunántúl hadművelési területé nyilvánítását ellenző memorandumát 1944. október 31-én Szőlősi Jenő nyilas miniszterelnök helyettesnek átadta, Veszprémben letartóztatták és a sopronkőhidai börtönbe zárták. Az ezt követő eseményekről a bíboros így írt emlékirataiban: „az év utolsó napjaiban egyre érkeztek Kőhidára új fegyencek, hogy ezeknek helyet tudjanak adni, minket az őrizetünkre rendelt csendőrökkel együtt átszállítottak az Isteni Megváltó Leányai soproni anyaegyházába. Itt fegyházi őrizet alatt álltunk, de mégis a jó nővérek gondot viselhetek reánk. Néhány nap múlva január első napjaiban két új fogolytársat kaptunk: Shvoy Lajos székesfehérvári püspököt és fivérért Shvoy Kálmán tábornokot. A főpásztort azért vették őrizetbe, mert nem engedte meg, hogy papjai a templomi szószékeken beszözhessék beszédeikbe a nyilasok által megfogalmazott részleteket. A fogságban igen meleg barátságot kötöttem Shvoy püspökkel, aminek később is nagy hasznát vettem.

Igen megörültem, amikor március közepe táján felkeresett volt püspököm, atyai barátom gr. Mikes János, aki a közeli Répceszentgyörgyön élt nyugalomban. Azzal jött, hogy szökjem kelet felé és így mentsem meg veszélyben forgó életemet. Az értem aggódó jóindulatú terv elől azzal tértem ki, hogy semmiképpen – még életem árán sem – adhatom magamat önként a bolsevisták kezébe, mert ők az életmentésért később szolgálatokat követelnének tőlem. Egy püspök pedig csak az általa képviselt ügy elárulásával lehetne lekötözöttje a kommunizmusnak. Így kellett érvelnem az ő aggódó jóakarató tanácsára – hiszen én mára két háború között nagyon is tisztában voltam a kommunizmus mivoltával és célkitűzéseivel, mind nemzeti, mind egyházi vonalon. Mikes lehangoltan ment el, mert ő azt gondolta – a nyugati rádióknak hitelt adva – hogy a Szovjet rendszer megszélidült, s így nem jelent már Egyházra és nemzetre igazi veszélyt.”²⁰

„Csalódottan kellett elbocsátanom volt püspökömet, atyai barátomat. A pót-fegyházban találkoztam vele utoljára, két hét múlva halott volt. Halálát feltehetően hamis reményéből való felocsúdása okozta. Amikor a falut, amelyben élt elérte a szovjet katonaság... meglátta az emberségéből kivetkőzött hordát, szívéhez kap és... holtan össze esik.”²¹

Mindszenty József április 20-án indult haza soproni fogságából, és két napos út után Herendtől gyalogolva érkezett Veszprémbe, kifosztott székvárosába.²² Grósz József rangidős püspök megbízásából ő fogalmazta a katolikus püspöki karnak a „nemzet és az egyház tragikus helyzetéről” szóló, május 24-én keltezett körlevelét, amelyben külön megemlékezett Apor Vilmos győri püspök és Serédi Jusztinián bíboros, esztergomi érsek haláláról.²³

17 MINDSZENTY József: Emlékirataim. Toronto, 1974. 32. old.

18 Uo. 37. old.

19 Uo. 39. old.

20 Uo. 50. old.

21 Uo. 52. old. Mikes püspök halálának napja 1945. március 28.

22 Uo. 59. old.

23 Uo. 64–65. old. Apor Vilmos 1945. április 2-án, Serédi Jusztinián 1945. március 29-én hunyt el.

A veszprémi püspök mindenre kiterjedő figyelmét jól jellemzi Kóbor Istvánnak az ölbői historia domusba írt bejegyzése: „1945. június 17-én a következő levelet kaptam a veszprémi püspöktől. »Köszönöm készségedet, hogy oly nehéz káplánt is kész voltál vállalni, gondolom nem mindenki vállalta volna...«” – vagyis Mindszenty a romokban heverő országban tapasztalt kaotikus politikai helyzet, egyházát ért csapások, az emberi tragédiák és tragikus társadalmi viszonyok közepette sem feledkezett meg senkiről, így az ölbői plébánosról sem, aki őt személyes bajában kész lett volna segíteni.

ILON GÁBOR

VAJFORMÁK A VELEMI KERN ISTVÁN GYŰJTEMÉNYÉBŐL

A magángyűjtemény tulajdonosának neve a régészeknek a velemi Szent Videt megjárt csoportja előtt az 1970-es évek óta ismert. Széles körben, de még mindig elsősorban a régészek között, ugyanakkor nemzetközileg is ismertté vált e sorok írójának 2013-ban¹ megjelent könyve, majd a 2015-ben a kőszegi Városi Múzeumban rendezett kiállítás² óta. A Gyűjteményéről megjelent könyvem LVII. tábláján etnográfiai és történeti tárgyaira hívtam fel szaktársaim figyelmét. Úgy tűnik, nem sok eredménnyel. A figyelem felkeltésének szándékát azonban nem adom fel, ezért is írtam e rövid közleményt. Természetesen azért is, hogy e néhány újabb adalékkal folytassam a Vas megyei vajminták közkinccsé tételét.

2018 augusztusában a Kern Gyűjtemény „raktárában” mintegy 40 db vajformára lettem figyelmes. Kérdésemre István elmondta, hogy ezek a Nyugat-Dunántúlról származnak, de van köztük néhány velemi példány is. Amikor október 8-án ellátogattam hozzá, és fotózásra valamint leírásra elhoztam tőle az alábbi darabokat, öt esetben becses adatokkal is tudott szolgálni.

1. Egy darab vadkörtefából³ faragott. Nagyon jó állapotú, de ragasztott, tisztított, lakkozott. Külső hosszanti oldalain egy-egy mély és széles vájat (nút), ami valószínűleg a fogást segítette. Belül az oldalai függőlegesen bordázottak. Díszítése: egy nagyobb és alatta, két oldalán egy-egy kisebb, talán négylevelű lóhere. A motívumból három, a végeiken lencsedíszes vonal csüng. A megtaláláskor a padláson két darabban került elő. Külmérete: 134 x 85 x 46 mm. A keletkező ívelt sarkú vajforma méretei⁴: 112 x 66 x 34 mm, súlya kb. 15 dkg, azaz kb. egy negyed font. (1. kép 1.) A gyűjtés helye: Velem, Katona Ferenc, Puster-ház, Rákóczi u. 66.

2. Egy darab vadkörtefából faragott. Nagyon jó állapotú, tisztított, favédő szerrel kezelt. Külső hosszanti oldalain egy-egy mély és széles vájat (nút), ami valószínűleg a fogást segítette. Belül az oldalai függőlegesen bordázottak, melyeket a képkeretezést is alkotó ferde rovátkolás-sor zár le. Díszítése: egy bokor ágán stilizált, de remekül megfaragott, 3 farktollú

1 ILON 2013.

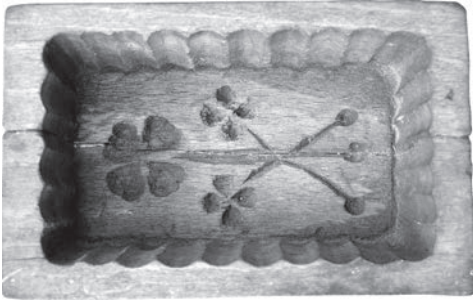
2 2015. A velemi Szent Videt mint lelőhelyet felfedező Rómer Flóris emlékkiállításának régészeti anyagát döntő részben Kern István Gyűjteményéből válogattam.

3 A fajok meghatározása a gyűjtő Kern István érdeme, aki az ács munkában is jártas, de a falu határában több helyen erdőtulajdonnal is rendelkezik. Szíves segítségét e helyütt is köszönöm.

4 A keletkező vajforma – az összes itt közölt esetben – erősen lapított csonka gúla volt. Ezek a méretek a csonka gúla alaplapjának oldalait és a vajtömb magasságát rögzítik.

VASI SZEMLE

2019. LXXIII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM

1. kép 1.

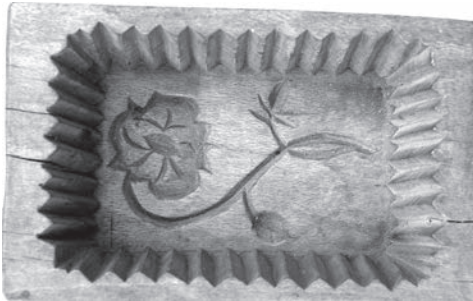
1. kép 2.

1. kép 3.

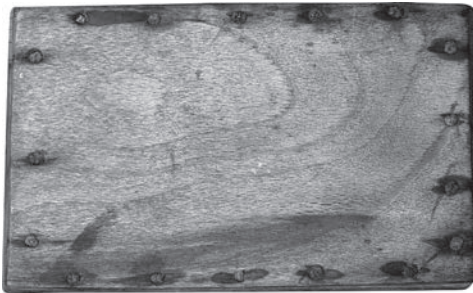
1. kép 4.

2. kép 1.

2. kép 2.

2. kép 3.

2. kép 4.

madárka ül, és a bokor belseje felé néz. Külmérete: 150 x 96 x 50 mm. A keletkező ívelt sarkú vajforma méretei: 125 x 72 x 33 mm, súlya kb. 25 dkg, azaz közel fél font. (2. kép 4.) A gyűjtés helye: Velem, de közelebről ismeretlen.

3. Egy darab vadkörtefából faragott. Nagyon jó állapotú, tisztított, lakkozott. Külső hosszanti oldalain egy-egy mély és széles, valamint egy-egy vékony, sekély vajat (nút) van, ami valószínűleg a fogást segítette. Belül az oldalai függőlegesen bordázottak, melyeket a képkeretezést is alkotó ferde rovátkolás-sor zár le. Díszítése: egy hármás fücsomó felett tuskés(?), három termést(?) hozó növény. Külmérete: 148 x 94 x 52 mm. A keletkező ívelt sarkú vajforma méretei: 125 x 72 x 34 mm, súlya kb. 25 dkg, azaz közel fél font. (1. kép 2.) A gyűjtés helye: Velem, Kapiller János, Rákóczi u. 57.

4. Egy darab vadkörtefából faragott. Nagyon jó állapotú, tisztított, lakkozott. Külső hosszanti oldalain egy-egy mély és széles vajat (nút), ami valószínűleg a fogást segítette. Belül az oldalai függőlegesen bordázottak. Díszítése: 2 szál gyöngyvirág 3 nagy és 2 kicsi levéllel. Külmérete: 162 x 100 x 50 mm. A keletkező ívelt sarkú vajforma méretei: 127 x 77 x 31 mm, súlya kb. 25 dkg, azaz közel fél font. (1. kép 3.) A gyűjtés helye: Velem, Horváth János, Rákóczi u. 33.

5. Egy darab vadkörtefából faragott. Nagyon jó állapotú, tisztított, lakkozott. Külső hosszanti oldalain egy-egy mély és széles vajat (nút), ami valószínűleg a fogást segítette. Belül az oldalai függőlegesen bordázottak. Díszítése: 3 db hármás, lencseszerű bemélyítéssel jelzett termés, apró leveles ágacskákkal. Jobb oldalt, alul mintha egy gránátalma (*Punica granatum*) jelenne meg. A forma külmérete: 180 x 98 x 50 mm. A keletkező ívelt sarkú vajforma méretei: 133 x 65 x 33 mm, súlya kb. 25 dkg, azaz közel fél font. (1. kép 4.) A gyűjtés helye: Velem, Hersics György, Király-ház, Rákóczi u. 68.

6. Két darab diófa elemből (faragott rész és fenéklap), a fenéklapja felől 17 db szeggel összeerősített, enyhén repedezett példány. Belül az oldalai bordázottak. Díszítése: egy S-alakban hajló száron virág, alul 2 bimbóval. Külmérete: 174 x 108 x 53 mm. A keletkező négyzetes vajforma méretei: 138 x 87 x 42 mm, súlya kb. 30 dkg, azaz fél font (2. kép 1–3.). A gyűjtés helye: Velem, Horváth József, Kendik-ház, Rákóczi u. 56.

Az 1. szám alatt leírt, négylevelű lóherékkel díszített darab (1. kép 1.) motívumai vézésének a maradványai „szálkásak”. Ez talán egy igénytelenebb (?) alkotót sejtet. Egy másik kézre utal a 2. szám alatt (2. kép 4.) közölt, madaras, és az 5. számú „gránátalma”-díszes (1. kép 4.) példány. Ugyanis mindkét esetben jól megfigyelhető és nagyon jellegzetes a félköríves kimetszésű véső hegyével készített építőelem. Mivel a vajminták mindegyikének hajdani tulajdonosa meghalt már, így a tulajdonos-gyűjtő, Kern István nem tudott felvilágosítással szolgálni azok hajdani szakmájáról.

IRODALOM

- ILON Gábor: *Gyűjtő a velemi Szent Vid-hegy lábánál*. Vezető Kern István magángyűjteményében. Sammler am Fuße des St. Veit Berges bei Velem. Führer in der Privatsammlung von István Kern. Kőszeg, 2013. Pannon Kulturális Örökség Egyesület, PannonKör Füzetek 4., p. 119
- ILON Gábor: *200 éve született Rómer Flóris, a magyar régészlet „atyja”*. Gondolatok a kőszegi Vármúzeumban megrendezett időszaki kiállítás alkalmából. – *Kőszegi Lapok*. Helytörténeti folyóirat. 2015:1., p. 6; 200th anniversary of the birth of Flóris Rómer, father of Hungarian Archaeology. Some thoughts on the temporary exhibition in the Castle Museum, Kőszeg. – *Kőszegi Lapok*. Helytörténeti folyóirat. 2015:1., p. 6
- VIGA Gyula: *A vajdíszítés és eszközei Magyarországon*. – *Ethnographia* XCVIII. (1987) 83–101.

BALÁZS GÉZA

BESZÉLŐ ÁLLATOK

INTERANIMÁLIS – INTERSPECIÁLIS KOMMUNIKÁCIÓ

A BESZÉLŐ ÁLLAT: ETNOLINGVISZTIKAI UNIVERZÁLÉ

Beszélő állat nincs. A néhány szót megtanuló papagáj sem beszél. Az állatoknak nincs – emberi értelemben vett – nyelve, nyelvhasználata. Kommunikálni (jeleket adni) azonban tudnak. Az állatok „nyelve”, „beszéde” mégis szinte az egész emberiség számára elképzelhető jelenség. Az ember ősidők óta hiszi, hogy az állatok tudnak „beszélni”, értik egymást. Az ember kezdetektől fogva úgy „beszél” az állatokhoz, mintha értenék őt, s bizonyos esetekben az állatok válaszolnak is.

A Föld minden népénél, mítoszokban, mondákban, mesékben, vagyis alapvető történetekben az ember tud beszélni az állatokkal, és beszél is velük. Ezt a nyelvészetben etnolingvisztikai univerzálénak, azaz antropológiai nyelvi egyetemlegességnek nevezzük. A hiedelem gyökerére VÁRKONYI (2009: 345.) így világít rá: ez is nyoma annak, hogy valaha ember és állat értette (érthette) egymást, vagyis ez a hiedelem ősidőkbe nyúlik vissza. Ezt bizonyítani nem lehet, ám föltételezni igen, s az is igaz, hogy az ember jelentés kereső lény, minden jelben jelentést vél fölfedezni. Ha a Várkonyi-féle, egyébként megragadó és roppant „humánus” (vagy akkor inkább „animális”?) hipotézist nem is tudjuk bizonyítani, az „állatok beszéde”-jelenség felhívja az emberiség figyelmét arra, hogy az állatok a társai, ő (az ember) is az állatvilág része.

Állat–ember kapcsolatában a leglényegesebb különbséget a nyelvhasználatban látjuk. Az ember beszél, az állatok nem beszélnek. Van nemcsak ember–ember (interperszonális), hanem állat–állat (interanimális), sőt korlátozottan állatfajok (pl. kutya–macska közötti kommunikáció, és nyilvánvaló, hogy létezik ember–állat közötti (interspeciális) kommunikáció is. (Ha az embert is az állatok egy fájának tekintjük, akkor az ember–állat, pl. ember–kutya kommunikáció ugyanolyan jelenség, mint a kutya–macska kommunikáció, vagyis interspeciális.)

Az állatok „beszéde”, „nyelve” jelenség mai értelemben antropomorfizmus – az állatokat felruházzuk emberi viselkedésformákkal (tágabb értelemben azonban, az embert az állatvilág részének tekintve a jelenség neve: zoomorfizmus). A görög eredetű zoomorfizmus azt jelenti: állatalakúság. Például isten megtestesítése állat alakjában, vagy például állat-

alakban való megjelenés, állattá változás (népi hiedelmekben, népmesékben). Tehát a Föld minden népénél, mítoszokban, mondákban, mesékben, vagyis alapvető történetekben az ember tud beszélni az állatokkal, és beszél is az állatokkal. Az ember mindig erősen érdekli a más fajkkal való kapcsolatfelvétel iránt (MIKLÓSI–TOPÁL–CSÁNYI 2003).

INTERANIMÁLIS KOMMUNIKÁCIÓ
ÁLLATOK BESZÉLNEK EGYMÁS KÖZÖTT

Az „állatok beszéde” jelenség a leggyakrabban az állatmesékben, fabulákban bukkan fel. Az állatmese megtalálható minden folklórbán, minden irodalomban, tehát univerzális folklór- és irodalmi műfaj. Az „állatok beszéde” jelenségnek tapasztalati alapja van: az ember a kezdetektől tapasztalja, hogy az állatok valamiképpen kommunikálnak egymással, például úgy, hogy összehangolják a tevékenységüket. Hívják a párjukat vagy a kicsinyeiket, vészjelzéseket adnak le, jelzik a vadászterületüket, s olyasféle jelzéseik is vannak, ami a megelégedésnek, örömmek felel meg. Az antropológus Malinowski öncélú „fecsegésnek” vélte a madarak önfelelt csivitelését, s ehhez a viselkedéshez hasonlította az ember ugyancsak öncélú, különösebb jelentés nélküli (fatikus) társalgásait. (MALINOWSKI 1953, BALÁZS 1993.) Ráadásul az állatok nem csak fajtársaik között, hanem más fajokkal szemben is képesek valamiféle kommunikációra: a madár például hangjával igyekszik elcsalni a macskát a fiókái közeléből.

Az állatok kommunikációja azonban emberi értelemben nem „beszéd”. Az ember fantáziájában azonban sokszor úgy jelenik meg, mint (bármilyen emberi nyelven elképzelhető) emberi beszéd. Ezt az antropomorfizmus (emberhez hasonlítás) teszi lehetővé. Az állatok kommunikációját az ember könnyedén a saját maga kommunikációjához hasonlítja.

A mesékben, állatregényekben, állatfilmekben állatok fajtársai, sőt idegen fajtársak közötti „emberi” beszéd valójában az emberi beszéd interpretációja. Az ember az emberi beszéd tulajdonságával ruházza fel az állatokat. Régi szép kifejezésünk: lelkes állat. Azt jelenti: ember. Kialakulását tekintve zoomorfizmus – az állathoz hasonlítja (egy fontos jelzővel bővítve) az embert. Persze ma már azt is értjük a lelkes állat kifejezésen: különlegesen értelmes állat. Ez pedig antropomorfizmus: az állatot különleges (emberi) értelemmel ruházzuk fel.

Tamási Áron *Jégtörő Mátyás* című regényében két pók, Csőszöví és Hurokkötő beszélget egymással – nem is akármilyen filozófiai szinten, sőt még iróniát (mint abszolút emberi magatartást is beleszöve):

(A nőstény Csőszöví a hím Hurokkötőnek:)

– *Nagyon gyalázatos eset történt velem – mondta.*

– *Micsoda?*

– *Egy szemtelen keszegpók rám támadott, hogy megerősokoljon.*

– *Hol?*

– *Az ablak talpán, a belsőn.*

Hurokkötő felemelte két felső karját, mint valami kardot, és így szólt:

– *Ma meghalsz, keszeg!*

Azzal elrohant, mint a bolond.

Csak órák múlva tért vissza, nagyon fáradtan és csalódottan.

– *Nem találtam sehol a keszeget – mondta.*
Nem bírtam tovább, hanem elnevettem magamat. Ebből mindjárt látta, hogy mi igaz az egészből.
– *Miért csináltad ezt velem? – kérdezte.*
– *Április elseje van! – feleltem.*
Nem haragudott Hurokkötő, hanem ő is jót nevetett. (TAMÁSI 1980: 34–35.)
A filozofikus állatregényekre Orwell *Állatfarm* című regénye lehetne még példa.

INTERSPECIÁLIS KOMMUNIKÁCIÓ EMBER BESZÉLI AZ ÁLLATOK NYELVÉT, KOMMUNIKÁL AZ ÁLLATOKKAL

UTÁNZÁS

Folyamatos az ember próbálkozása, hogy kommunikáljon az állatokkal, hogy beszélje az állatok „nyelvét”. A kisgyerek folyamatosan beszél a háziállatokhoz. De az állattartó gazda is beszéddel irányítja az állatait. Az állatkertben is szólókatják az állatokat. A zoomorfizmus jelensége ez, amikor az ember hasonlítani kíván az állathoz, fölveszi az állat egyik tulajdonosságát.

Az állatok nyelvének használata a hangutánzással kezdődik. Az ember folyamatosan igyekszik utánozni az állatok hangját. Vannak különleges hangutánzók, akik akár föl is hívják az állat figyelmét magukra jellegzetes hangadásukkal. A hangutánzás elemi jelenség (általólag az állatok is képesek megtévesztés céljából más állat hangjának az utánzására). Az ember hangutánzó tevékenysége a nyelvekben a hangutánzó szavakban, kifejezésekben rögzül. Ezek egy része állathang-utánzás. Az így keletkező szavakból gyakran lesznek gyermeknyelvi szavak, állathívó-kifejezések, állatnevek, mondókák (indulatszó: állathívó és -űző kifejezés, hangutánzó ige, névszó – név, rigmus).

ÉNEKKEL KOMMUNIKÁLÁS

Az ének is kommunikáció, és nem pusztán zenei, hanem szövege kapcsán nyelvi is. A görög mitológiában Orpheusz énekével és zenéjével az emberek mellett az Alvilág uraira, halottakra, vadakra és növényekre is hatni tudott: „énekére meglágyultak a tigrisek, megindultak a kemény tölgyfák” (TRENCSÉNYI-WALDAPFEL 1976: 269).

BESZÉD AZ ÁLLATOKHOZ (LEGENDA)

Assisi Szent Ferenc – középkorban Magyarországra is eljutott – két legendájában is felbukkan az állatokkal való beszéd: Szent Ferenc prédikál a madaraknak, és meggyőzi a farkast.

„Igazi paradicsomi világot tár az olvasó elé a legendának az a része, amelyben Szent Ferenc az ő húgocskáinak, a madaraknak prédikál. Társaival együtt ballag a mezőben s észreveszi, hogy különböző madaraknak temérdek sokasága üldögél a fákon. »Mondá társainak várjatok meg engemet ez úton, elmegyek és prédikálok én húgaimnak, madaracskáknak.« És elment a mezőbe, ahol a madarak lakoznak vala. És legottan, hogy prédikálni kezdett, valamennyi madár leszállt hozzá. S a madaraknak mondá Szent Ferenc: Igen sokkal tartoz-

tok Istennek én húgaim, madarak. És tartozatok is mindenkoron dicsérni őt szabadságtokért, repüléstekért, égi életetekért. Ti nem vettek, nem arattok, Isten mégis éltet benneteket. Ad folyóvizet és forrásokat innotok, ad hegyet és halmot fészkelnetek. És mert sem fonni, sem szőni nem tudtok, ad tinektek és a ti fiaitoknak kellemes öltözést. Azért igen szeret titeket a Teremtő, aki tinektek ennyi jót adott. Óvjátok magatokat én húgaim, madaracskák, ne legyetek hálátlanok, hanem mindenkor dicsérjétek Istent. És a boldogságos atya beszédére a madarak mind megnyitották orrukat, kiterjesztették szárnyukat, kinyújtották nyakukat. Fejüket tisztessen lehajták a földre. És ő éneklésükkel és viselkedésükkel mutatták, hogy a szentatya beszédén sokképen örvendeznek vala.”¹

A madaraknak szóló prédikáció mellett Ferenc a vérengző farkast is megtérítette. A „naiv költéssel átszőtt legendának talán a fordult farkasról szóló csoda a legjellemzőbb része: »Az fordólt farkasról, ki Bódog Ferencnek miatta fordóla nagy szőléségre«. Történt egy alkalommal, hogy Eugubia városának tartományában egy szörnyű farkas jelent meg s halálos rettegésben tartotta a polgárokat. Csak felfegyverkezve mertek kimenni a város földjeire. A farkas megette a háziállatokat, megmarta az embereket, maguk a fegyverek sem ártottak fogai ellen. Végül alig mert valaki kimozdulni a városból. Az Úr Isten azonban meg akarta jelenteni a polgároknak Szent Ferenc szentségét, könyörületet ébresztett tehát az irgalmaslelkű férfiú szívében. A polgárok figyelmeztették Szent Ferencet, hogy ne menjen ki a mezőre, mert a farkas megöli, de Szent Ferenc hitt az Úr Jézusban, nem fegyverkezett fel, csak a szent keresztnek jegyével jegyezte meg magát s minden bizodalját Istenbe vetette. Künn a mezőn a szörnyű farkas feltátotta száját, Szent Ferencnek szaladt, de ő feléje vetette a kereszt jegyét, mire a vadállat megtorpant s keményen kinyitott száját berekesztette. Szent Ferenc beszélni kezdett: »Jöjj ide, atyámfia, farkas, én Krisztusnak fölöle parancsolok néked, hogy sem nekem, sem egyébnak valakinek árts.« Mily csoda: a farkas legottan lehajtotta fejét s levetette magát Szent Ferenc lábához. »Farkasból lőn bárány.« A szent most prédikált neki Atyámfia, farkas, te sok kárt tettél ebben a tartományban, irgalom nélkül megölted az élőket, mindenkit megmártál, azért méltó vagy a halálra, miképen a gonosz gyilkos. Zúgnak is ellened gonosz tetteid miatt s ellenséged az egész város. De, atyámfia, farkas, én békességet akarok te közted és az emberek között, úgyhogy az emberek tőled tovább meg ne sértsenek s megbocsássák minden elmúlt vétkeidet. És a farkas testének, farkának, füleinek és fejének hajtásával mutatja vala, hogy megfogadja mindazt, amit Szent Ferenc mond vala. És monda Szent Ferenc: Én fogadom neked, atyámfia, farkas, hogy amíg élsz, elég eleséget adatok neked a városban, mert hiszen, ami gonoszat tettél, azt éhséged miatt tetted; viszont azonban, atyámfia, farkas, fogadd meg te is énnekem, hogy soha többé sem embert nem sértesz, sem állatban nem teszel kárt. És a farkas fejet hajtott. Mikoron pedig Szent Ferenc kinyújtotta kezét fogadalomnak vételéért, a farkas felemelte jobblábát s belevette azt Szent Ferenc kezébe, azután úgy ballagott gazdája után, mint a szelíd bárány.”

A középkori kódexben így fejeződik be a történet (megközelítően akkori kiejtéssel átírva): „És az farkas két esztendeig élvén, az várásszerte ajtóról ajtóra mégyen vala koldólni; senkit meg nem sért vala, sem meg nem sértettek vala senkitől, tisztessen éltetvén. És hogy csuda: sonha sem eggy eb ő ellene nem ugat vala. Azután az farkas megaggván, meghala.

1 Forrás: <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/MagyarIrodalom-magyar-irodalomtortenet-1/magyar-irodalomtortenet-pinter-jeno-5116/1-a-magyar-irodalom-a-kozepkorban-2/a-magyar-irodalom-a-xv-szazadban-338/szent-ferenc-legendajanak-forditasa-353/>

Mert ez mondott farkasnak békesség és engedelmes békességén az polgárok igen bánkódának, mert valamikor Szent Ferencnek ucczáján jár vala, Szent Ferencnek jóságát és csudálatos szentségét elméjébe hívják vala Jézos Krisztusnak gyicséretire. Ámen.”²

Az állatok nyelvén való beszéd különleges tudás, amelyre ajándékozás útján is szert lehet tenni. Erről szól az állatok nyelvét értő juhász (a kakas tanácsa) népmesemotívumunk (KOVÁCS 1979: 707—708).

VADGYERMEK – CSAK AZ ÁLLATTAL BESZÉL

A Föld minden gyermeke spontánul is közvetlen kapcsolatban van a körülötte lévő állatokkal, vonzódik hozzájuk, beszél hozzájuk, és az állatok többsége a gyermeket nem bántja. Részben ehhez a jelenséghez fűződnek a kitett gyermek, vadgyermek, farkaskölyök- vagy Maugli-történetek: vagyis azok, amikor egy-egy elveszett vagy kitett gyereket az állatok neveltek fel. Ám amíg például a Maugli Kipling fantáziájának terméke, a Hansági-lápból felbukkanó, majd újra eltűnő Hany Istók történetének reális alapjai vannak. A kapuvári római katolikus plébánia anyakönyvében szereplő latin följegyzés magyar fordítása: 1749. március 17. Feltételesen megkereszteltetett az erdőben talált, kb. 8 éves eszelős fiúgyermek, István, kinek keresztszülei Hochsinger Mihály és Meznerné Anna Mária. – Egy német nyelvű forrás (magyar fordításából) pedig ez derül ki: 1749. március 17-én Nagy Ferenc és Molnár Mihály kapuvári halászok egy vadállathoz hasonló fiút fogtak, akinek azonban teljesen emberi alakja volt; körülbelül 10 éves: behozták a várba, s mivel a fiú semmit nem tudott beszélni, feltételesen megkeresztelték (...) a gyermek meztelen volt, nyers füvet és szénát, szalmát evett, ruhát nem tűrt meg, és amikor megpillantott egy embert, azonnal a vízbe ugrott, és úgy úszott, mint egy hal... (FARAGÓ 1981: 11, 13.)

A forrásokból és a Rába, Répce, Ikva körüli falvakban elterjedt mondákból kiderül, hogy egy beszélni nem tudó gyermeket találtak a határban (erdőben, mocsárban). A mondák még hozzátészik: félig ember volt, félig hal, ujjai között úszóhártya feszült, főtt ételt nem evett, kígyókkal, békákkal táplálkozott. Ezekre azonban nem utalnak a történeti anyagok. Hasonló esetek még napjainkban is előfordulnak. A gyámügyi szakemberek találtak rá egy fiúra, aki óvodás korában jobbára a kutyákkal élt, velük evett és ugatott, négyéves korában nem beszélt, de metakommunikációs készsége fejlett volt (HAJBA 2011). Talán az ő esetének folytatása: a kőszegi gyógypedagógiai intézménybe került hatévesen egy tatabányai kisfiú, aki addig a kutyákkal együtt lakott, csak gügyögni tudott – akkor tanították meg beszélni (HAJBA 1980).

„BESZÉLGETÉS” KEDVENCEINKKEL

Beszélgetni csak az ember tud, az állatok mindenfajta hangokkal, mozdulatokkal, magatartással közvetített információcserével kommunikálnak. „Beszélgető állatok nincsenek” – írja Csányi Vilmos (CSÁNYI 2008: 119). A delfinek kommunikációja sokszor gyanúba keveredik. „Ha egy delfin közeledik az emberhez, előlتي csicsérgésével, füttyel, morgással, de azt nem tudjuk megmondani, hogy beszél-e vagy csak dudorászik” (CSÁNYI 2008: 62).

2 Forrás: <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/MagyarIrodalom-magyar-irodalomtortenet-1/magyar-irodalomtortenet-pinter-jeno-5116/1-a-magyar-irodalom-a-kozepkorban-2/a-magyar-irodalom-a-xv-szazadban-338/szent-ferenc-legendajanak-forditasa-353/>

A családi állatok esetében ennek ellenére „a gazdák túlnyomó többsége beszél a kutyájához, nagyjából úgy, ahogy a 2-3 éves gyerekekhez szoktunk. A kutyák pedig érdeklődve néznek, hallgatják a beszédet, és azután cselekszenek valamit, az egyik így, a másik amúgy. A gazda nem várja, hogy a kutyája válaszoljon, de azt elvárja, hogy megértse, és megköveteli, hogy úgy tegyen, ahogy mondta. A gazdák teóriája tehát az, hogy a kutyák megértik az emberi beszédet, vagy legalábbis annak egy részét. Ha ez az elképzelés nem lenne olyan általános, akkor valószínűleg nem beszélnék annyit a kedvenceinkhez” (CSÁNYI 2012: 207).

Megfigyelések szerint egy átlagos kutya legalább 30-40 szót megért, ráadásul „ők maguk is kitalálnak és értelemszerűen használnak egyszerűbb szavakat. (...) külön hangja van a kérésnek, a méltatlankodásnak, az idegen vagy az ismerős jelzésének, de ezek nem az állatoknál szokásos, öröklött kommunikációs jelek, hanem tanultak, (...) igyekeznek utánnozni a beszédünket. Méghozzá célszerűen, a megértetés szándékával” (CSÁNYI 2012: 207). „Az ugatás tulajdonképpen az ember tagolt beszédének az utánzása. Sok értelme még nincs, de már hasonlít” (CSÁNYI 2032: 183). Ez a másik oldalról is hasonlóan működik, etológusok által végzett kísérletekben „mindenki jóval a véletlen szint felett találta el, hogy milyen szituációból származtak az ugatások” (GÁCSI-PONGRÁCZ 2006: 137). Ráadásul „a kutyák, ha figyelünk rájuk, maguk is kérdeznek. A kérdező információt vár. Ha reggel (...) megkérdezi, ki megy vele sétálni, a választ elfogadja. Nem tud beszélni, és a kérdése csak az én emberi, szociális megértésem keretében értelmezhető, de a megértés egyértelműen következik abból, ahogy ő a válasz után viselkedik” (CSÁNYI 2012: 216). Elmondhatjuk tehát, hogy „a kutyákkal folytatott kommunikáció nem egyoldalú, nemcsak az ember mond, mutat, kér vagy kérdez valamit, hanem a kutyák is ezt teszik. A kommunikáció kétoldalú. A kutyák is igyekeznek a nekik fontos dolgokról számunkra érthető közléseket nyújtani” (CSÁNYI 2012: 219).

A családi állatokhoz való (interspeciális) beszéd a mindennapi kommunikáció szerves része. Horváth Krisztina (2018) klasszikus grammatikai keretben (interjú-módszerrel) vizsgálta meg a kérdést. Megállapította, hogy az állatokkal való kommunikációra leginkább a rövid tömondatok, az utasítás, parancs, kérés, a megszólítás a jellemző; nincsenek vagy csak nagyon jelzésszerűek a leíró vagy narratív részek. Például: *Mi van, megfáradtál? Ennyi? Ennyi tellett? Macsesz! Még nincs a 10 perc, az biztos! Na, na. Elfáradtál, mi? Sok dolgod volt ma. Fáradt macska. Hm, nem? Nem. Jajj, te! Na gyere le! Gyere le, hadd szeretgesselek meg! Na miért, na. Jól van, na. Nagy macska. Te. Jajj, az vagy. Nagy tohonya dög. Az vagy bizony. Mutisd ki a fogad. Jól van. Szép cica. Na, a kezem nem játék. Te. Vérengző állat. Tappancs! Tappancs, tappancs, tappancs...* (HORVÁTH 2018: 283.)

A szövegrészletből kiderül a sajátos, kisgyermekhez is hasonlóan szóló, szülői-nevelői hangnem, kedveskedő beszédmód: becéző-játékos (tegező formájú) megszólítás, tréfás feddés, tanító-nevelő szándékú utasítás, helyreigazítás, sok dicséret, ismétlés. Mindez tömondatokban, jól tagolható-ritmizálható egységekben, és sok indulatszó (mondatszó) használatával valósul meg.

Több olyan kísérletről tudunk, ahol állatokat próbáltak megtanítani az emberi nyelvre, vagy az emberi nyelvre jellemző kommunikációra, sikertelenül. Egyetlen állat sem tudta átlépni az absztrakciónak azt a szintjét, amely az emberi nyelv jellemzője, amely azt a bizonyos evolúciós „megugrást” jelentette, és elindította a kulturális evolúciót.

ÁLLAT KOMMUNIKÁL AZ EMBERREL

Némely állat ösztönösen is tud kommunikálni az emberrel: gondoljunk csak a háziállatokra, amelyek minden eszközzel igyekeznek felhívni a gazdájuk figyelmét arra, hogy ideje lenne a táplálékukat odaadni. Olyan ritka példák is előfordulnak, hogy egy-egy állat valamilyen vészjelzéssel megmenti egy ember életét. Sok példát tudnának mondani erre a jelenségre az állattartók.

Egyes állatok megtaníthatók bizonyos jelzések vételére és adására, de ezek a jelzések soha nem állnak össze emberi értelemben vett beszéddé.

Az ember képzeletében azonban vannak beszélő állatok. Az irodalomban az állatsze-replők emberi módra beszélnek. Tamási Áron *Jégtörő Mátvás* című regényében a sas vég-rendelet formájában mondja ki véleményét az emberről. A főszereplő, Mátvás elbizonytalanodik az újabb és újabb beszélő állatokon, rossz szellemet vél bennük, el akarja vágni a sas nyakát. Ekkor a sas ezt mondja: „Ne késlekedj, hanem vágd el a nyakamat, amit megadással íme lefektetek a lábad elé. Vágd el irgalom nélkül! De ha elvágtd, akkor menj, és vágd ki mind a fákat is a kertedből, tépd ki a virágokat, süsd meg a tüzet és égesd el a vizet, öld meg a méheidet, koncold fel a kutyádat és macskádat, pusztíts el minden állatot és növényt, de legjobb lesz, ha egyszerre felfordítod a világot a nappal, a holddal és a csil-lagokkal együtt. Mert amíg ezt meg nem teszed, addig szellem mindig és mindenben lesz!” Mátvás ekkor kiejtette kezéből a fejszét és zokogni kezdett: „Bocsáss meg nekem...” (TA-MÁSI 1980: 125.)

Tamási Áron legfontosabb gondolatait egy állat, egy sas mondja el emberi szóval, rá-adásul magyarul.

ÁLLAT ÉS EMBER ŐSI KÖZÖSSÉGE

Várkonyi Nándor keresi az értelem korai formáit az állatoknál – méheknél, hangyáknál (VÁRKONYI 2009: 37–78). Páratlanul alapos etológiai leírásokat ad. Feltételezi (VÁR-KONYI 2004: 401), hogy „az ember eredetileg benne élt a világot fenntartó nagy harmóni-ában, teljes közösségben a természettel. Tárnya volt a rendnek, mint a növény és az állat.” S ez benne van az ember „ősemlekezésében”. A világ minden részén fellelhető hasonló szö-vegek, motívumok (Paradicsom-mítosz, barátság az állatokkal, teremtés, bűnbeesés, vízöz-ön) alapján Várkonyi feltételezi, hogy ezekben az emberiségnek valós, közös emlékei vannak leírva. Valamikori szerves együttélés a természettel (Paradicsom), az állatvilághoz való szoros kötődés (az értelem jelei az állatoknál, az állati múlt jelei az embernél). „Az alapok oly mélyre nyúlnak, hogy elvesznek tudatalatti világunkban” (VÁRKONYI 2009: 485). Az ősi ember a „paradicsomi tudás” által együtt élt a szelíd állatokkal. Nem „termé-szetközelségben” élt, ahogy a tudomány terminusa állítja, hanem benne élt a természetben, kozmikus kapcsolatok közepette (VÁRKONYI 2009: 243). Elképzelését később megismétli. Az ősi letűnt, de vágyakban, emlékekben élő egyetemes világ: a Paradicsom, a harmónia világa. Ezért is él az emberben a sóvárgás az elveszett paradicsomi boldogság után. „Egye-temes hiedelem és mesemotívum, hogy a Paradicsomban (az ember) együtt élt az állatokkal, ismerte a természetüket, értette e beszédüket.” (VÁRKONYI 2009: 345.) Mindezt az álta-lunk ismert történelem előtti időre teszi. „Tény, hogy az általunk ismert, történeti idők kez-

dete óta az ember egyetlen vad növényt sem tudott megnevesíteni, egyetlen vadállatot sem háziállattá szelídíteni. (...) A mondák és mítoszok tisztában vannak a házinövények és állatok régi eredetével... (...) A mítoszok nyelvén ez annyit mond, hogy szelídítésük valamely magasabb tudás műve.” (VÁRKONYI 2009: 254.) Ebben a történelem előtti korban persze az ember föltehetőleg még nem beszélt. Hasonló kommunikációja lehetett, mint az állatoknak. Talán ezért is „érthette” egymást állat és ember. A „rég ember nem racionális lény volt, nem fogalmakat használt, hanem természeti lény, azért a természet nyelvén, azaz képekben beszélt.” (VÁRKONYI 2009: 339.)

A paradicsom, az állatok és az ember harmonikus világának léte, emlékének nyomai felbukkannak Mircea Eliade, a jeles román folklorista műveiben. A sámánok extázisba esése, hangadásaikkal az állatok hangjának utánzása kapcsán említi a paradicsommítoszokat. „A sámánok állathangutánzása, ami oly nagy hatást gyakorolt a megfigyelőkre, s amit az etnológusok oly gyakran ítélnek holmi kóros megszállottság megnyilvánulásának, valójában az állatok barátságának visszaszerzésére és következképp az őseredeti Paradicsom helyreállítására irányuló vágyat tükrözi.” (ELIADE 2006: 108.) Féja Gézánál is visszacseng az aranykor, a paradicsom létének feltételezése. „Az antik kultúra és a folklór egyaránt sokat tudnak a 'aranykorról', midőn a létezők, az emberek és az állatok, de olykor a fák is értették egymás nyelvét” (FÉJA 1970: 84). Eliade a Paradicsom stabilan velünk élő képében a következőket látja: „A mítoszok, amelyek ezt az ideológiát alkotják, a lehető legszebbek és leggazdagabbak közé tartoznak: a Paradicsomról és a bukásról szólnak, az őseredeti emberi halhatatlanságáról és kapcsolatáról Istennel, a halál eredetéről és a szellem felfedezéséről...” (ELIADE 2006: 108–109.)

Az „beszélő” állatok képe, az embernek az állatokkal való kommunikációja, ennek régmúltba nyúló egyetemes (univerzális) műfajai az embert visszavezetik kialakulásának kezdeteihez.

IRODALOM

- BALÁZS Géza 1993. Kapcsolatra utaló (fatikus) elemek a magyar nyelvben. Akadémiai Kiadó, Budapest. (Nyelvtudományi értekezések, 137.)
- CSÁNYI Vilmos 2008. Kis etológia. Kossuth Kiadó, Budapest.
- CSÁNYI Vilmos 2012. A kutyák szőrös gyerekek. Libri, Budapest.
- ELIADE, Mircea 2006. Mítoszok, álmok és misztériumok. Cartaphilus, Budapest.
- FARAGÓ Sándor, dr. 1981. Mi lehet az igazság Hany Istók körül? Rábaközi Múzeum, Kapuvár.
- FÉJA Géza 1970. Tamási Áron alkotásai és vallomásai tükrében. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.
- GÁCSI Márta–PONGRÁCZ Péter 2006. Kommunikáció a csoportban: kutya–ember csoport. In: Miklósi Ádám – Topál József (szerk.): Kutya gondolatok nyomában. 117–133. Typotex, Budapest.
- HORVÁTH Krisztina 2018. Az interspecifikus kommunikáció szintaktikai jellegzetességeiről. 277–286. In: Balázs Géza és Lengyel Klára szerk.: Grammatika és oktatás – időszzerű kérdések. Struktúra, funkció, szemiotika, hálózat. Tanulmánykötet. ELTE BTK Mai Magyar Nyelvi Tanaszék – Inter (IKU) – Magyar Szemiotikai Társaság, Budapest. (Magyar szemiotikai tanulmányok 41–42.)
- KOVÁCS Ágnes 1979. Kakas tanácsa. 707–708. In: Ortutay Gyula főszerk.: Magyar néprajzi lexikon. Második kötet. Akadémiai, Budapest.

- MALINOWSKI, Bronislaw 1953. The problem of Meaning in primitive languages. 296–336. In: Ogden, C. K.–Richards, I. A.: The Meaning of Meaning. New York, London.
- MIKLÓSI Ádám – TOPÁL József – CSÁNYI Vilmos 2003: Kivel lehet még „beszélgetni”? – A fajok közötti kommunikáció problémája, különös tekintettel az ember–kutya kapcsolatra. Magyar Tudomány, 2003/8. 998.
- TAMÁSI Áron 1980. Jégtörő Mátyás. Szépirodalmi, Budapest.
- TRENCSÉNYI-WALDAPFEL Imre 1976. Görög regék. Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest.
- VÁRKONYI Nándor 2009. Az elveszett paradicsom. Második, javított kiadás. Széphalom Könyvműhely, Budapest.
- VÁRKONYI Nándor, 2004. Pergő évek. Széphalom Könyvműhely, Budapest.

EGYÉB IDÉZETT HELYEK

- HAJBA Ferenc 2010. Speciális iskola a léthatáron. *Népszabadság*, 2010. júl. 13. 5.
- HAJBA Ferenc 2011. Farkas Berci stációi. *Népszabadság*, 2011. aug. 13. 12.

HORVÁTH BOLDIZSÁR

„HUNGARUS IKERC S I L L A G O K” AZ ORVOSTUDOMÁNYBAN

2018-BAN EGYÜTT ÜNNEPELTÜK
SEMMEWEIS IGNÁC FÜLÖP ÉS MARKUSOV SZKY LAJOS JUBILEUMÁT

„Ha valaki nem lehet a fény forrása,
akkor legalább lámpavivőként világítsa meg mások útját”
Markusovszky Lajos

A jubileum szó héber-latin eredetű. Ezt 25. évfordulóra, vagy annak szorzójában használjuk. A 2018-as év nemcsak Semmelweis Ignác Fülöp születésének, hanem Markusovszky Lajos halálának is jubileuma volt. Ezért különös 2018 a magyar és egyetemes orvos történelemben: két csillag együttállása az orvoslás története egén. A két orvos géniusz kapcsolatáról több tanulmány is született. A vissza-visszatérő megemlékezések ébren tarthatják emlékezetüket, táplálhatják kultuszukat. (1–25) Semmelweis Ignác Fülöp, az anyák megmentője születésének 200. évfordulóját, az emlékezet kormányhatározat is támogatta (1872/2017 Korm. határozat) – és ez évben Markusovszky Lajos a hadisebész, a nagy orvos-szervező, az *Orvosi Hetilap* alapítója halálának 125 éves évfordulójára is emlékezhetünk.

Az „ikercsillagok” feltűnése bizonyosan nem teljesen véletlen. Életútjuk párhuzamosága kézenfekvő. Semmelweis és Markusovszky orvosi szemlélete és együttműködése példaértékű. Markusovszky a máig is az orvoslás tudományát szolgáló *Orvosi Hetilap* megalapítója három évvel korábban született, és 21 évvel túlélte az anyák megmentőjét. Mindketten hungarusok, máig vitatott etnikai eredettel. Érdemes e kérdést megvizsgálni.

A jubileumi év kétnapos zárőnnepségén Pécsen kétszer is elhangzott: Semmelweis talán osztrák volt, vagy a bécsiek osztráknak tartják (?). Ez biztosan cáfolható, bár az egyetem jó részét és a nagy felfedezését Bécsben tette, de más indok nem lehet. Felmenői közismerten budai svábok (*Ungarndeutsche*) voltak, ők – mint túlnyomó többségük – Bajorországból érkeztek három generációval korábban a budai Tabánba (németül: *Raitzenstadt*). Beépültek a társadalomba, de megőrizték anyanyelvüket és kultúrájukat. Így Budán németül – budai sváb dialektusban –, míg Pesten döntően magyarul beszéltek, de a Duna mindkét oldalán meg tudták érteni magukat. Arra is vannak adatok, hogy a forradalom és szabadságharc idején, bár nem

volt jelen a múzeum lépcsőin Petőfi oldalán, de magatartásának számos ráutaló vonása igazolja polgári egyenlőség társadalmi igénye melletti kiállását. (18)

Markusovszky Lajos nemzeti identitása is érdekes. Őt a szlovákok egy része szlováknak tartja (!). A felvidéki Csorbán (ma Štriba) született, apja ágostai evangélikus lelkész. Két nap magyarul, két nap szlovákul tartotta az istentiszteletet, de a környékbeli tót falvakban is szolgált. Egy pozsonyi orvos-történész Csorbán 2015-ben tartott megemlékezésen *Ludovik Markusovszky* szlovákságát igazolandó arra hivatkozott, hogy karrierje érdekében „elhagyta szlovákságát”. (9) Érvelése könnyen vitatható. Rozsnyón, majd Késmárkon tanulva szüleiével magyarul levelezett. Megalapította a magyar nyelvű *Orvosi Hetilapot*, a kiengedés után Eötvös, majd Trefort kormányában (mindkét családnak csaknem két évtizedig háziorvosa volt) bár nagy tekintéllyel, de szerény miniszteriumi pozícióval (miniszteri tanácsos), elérte a pesti egyetemi klinikák építését, továbbá a Kolozsvári Orvosi Egyetem, vagy az Országos Közegészségügyi Tanács alapítását. Kossuth illetve Balassa kérésére a szabadságharcban végig, majd Klagenfurt mellett is kezelte-kísérte Görgei(y)t, a szabadságharc fővezéréét. (11,13,19,20,22–24)

Magyarságuk bizonyosságul Nemeskürty István, a híres történész érvelése a legkézenfekvőbb: mindketten elkötelezett hívei voltak a '48–49-es magyar forradalomnak és szabadságharcnak, tehát elkötelezett magyarok voltak. (18)

Mindketten jogászi tanulmányokkal kezdték pályájukat, de egy év után az orvoslást választották. Világképük azonos: konzekvens természettudományos szemlélet. Tudásuk alapjait mindketten a pesti és bécsi egyetemen szerezték, bár Semmelweis a 2–3. egyetemi évet Pesten végezte, oklevelét Bécsben kapta 1844-ben; Markusovszky Pesten volt hallgató, diplomája (1844) is itteni, de Bécsben Wattmann professzor mellett volt műtősnövendék 1846–47-ben.

Barátok és küzdőtársak voltak. Gondolkozásuk logikai módszerében azonban megmutatkoznak egyéniségük különbözőségei. Mindkettő vérmes temperamentumú, Semmelweis az indulatosabb és pszichésen sérülékenyebb. Markusovszky Semmelweist így jellemezte: „...élete törekvésének fő-, szinte egyedüli célja a tudomány volt, melyre, valamint egyetemünk haladásának ügyét felkarolni mindig készen állott, megtevén erejéhez képest mindazt, amire mint ember, orvos, tanár és e hazának polgára kötelezve volt” (MARKUSOVSZKY L: Semmelweis tanár emlékezete. *Orvosi Hetilap*, 1865). (17) A két géniusz párhuzamában tudni kell, Semmelweis az aszepszis-antiszepszis felismerője, míg pályatársa Markusovszky Lajos, Balassa János tanítványaként hazánkban elsőként alkalmazta az éternarkózist, sőt mint hadisebész kezdeményezte a hadszíntéren szolgálatot teljesítő orvos táskájának kötelező tartozékát. (12) Mindketten tehát innovatív orvosok voltak.

Ha valaki, úgy Markusovszky sokat tett Semmelweis tanainak elfogadtatásáért. Világosan látta, miért mellőzik és támadják Semmelweis tételeit, melyeket 1861-ben „*Die Aetiologie, der Betriff und die Prophylaxis der Kindbettfiebers*” címmel jelentetett meg. Szerencsénkre, az Akadémia Könyvkiadó jóvoltából 2012-ben megjelent a mű legújabb magyar nyelvű fordítása, mely az archaikus nyelvezetet modernizálta, ritkán használt fogalmakat lábjegyzetben magyarázva a homogén olvasói kört kitágította. (21) Ennek ellenére a 383 oldalas könyv 70 táblázatával és számtalan altábláival máig nehéz olvasmány. Markusovszky könyvismertetésében azonban tömören fogalmaz: „*A gyermekágyi láz kórtanáról*” az *Orvosi Hetilapban* 1858-ban így írt: „... ki a közvélemény ellen, legyen az bár tudósok véleménye, föl mer kelni s az évszázados hitet megingatni – az pártütő, kit ha okkal

legyőzni nem lehet, erőhatalommal kell elutasítani és megsemmisíteni – Így járt szerzőnk is.” A szenvedélyes azonosulás íratta vele a recenzió talán legszebb sorait: „A tanár nem barátja a polémának, a könyv ellenkező vélemények cáfolatára van fordítva, a cáfolat nem enyhe, fogalmazása során nem húzott kesztyűt, ami a szíven fekszik, fennszóval kimondja, nem cukros labdacskákkal ezer bocsánatot kér. A gyermekági láz kórtanának bulvárata nincs befejezve, sőt bizonyos, Semmelweis tanár adta definíció is csak elsődlegesnek tekinthető, a szabados fürkészőknek, azt hisszük, ki kell még kutatni, mi és milyen azon rothadt szerves anyag mely fertőzést okozza, mi úton és módon jut ez az anya szervezet belsejébe, mint működik ott, melyek felszívódásának és működésének feltétele...” A világraszóló felismerés igen világos ismertetése, évekkel Joseph Lister, Louis Pasteur és Robert Koch felfedezései előtt vitathatatlanul, szépen bizonyítja a gyermekági láz oka felismerésének prioritását. (22–25)

Markusovszky így írt 1865 augusztusában az általa szerkesztett *Orvosi Hetilapban* Semmelweis tanár emlékezetéről: „Különös határozata a gondviselésnek, azonos kórral, melynek okai kifürkészésének bűvárunk legjobb erejét szánta, s mely elől annyi életét megmentenie sikerült, az ő saját életének végét siettesse, és gyors halálát okozza... nem szabad megfélekednünk tiszta jelleme, igaz szíve, mindenkor őszinte, jó szándékú magaviseletéről... mit jónak és igaznak hitt, heves vitatása, a rossznak vagy a tudományra nézve károsnak láttára vagy hallatára benne felindulat, valamint nyilvánulásra nézve testi szenvedő állapotában tartják magyarázatukat, irányuk és tiszta céljuk által tökéletesen igazolván... élete törekvéseinek fő-, szinte egyedüli célja a tudomány volt.” Később, a Tudományos Akadémia ülésén (1886. 11. 26.) emlékezett így a nevezetes felfedezésről: „... még csak egyik hazánkfiának, boldogult Semmelweis tanárnak azon észlelését említem fel, mellyel elernyedetlen buzgóságú törekvésének sikerült a bécsi kórházban éveken át dühöngő és minden hivatalos bizottmánnal dacoló gyermekági láz okát fölfedezni és szerencsésen eltávolítani...” (*Orvosi Hetilap*, 1886). (17)

Trencsényi Tibornak, az újkori *Hetilap* legendás főszerkesztőjének írásaiból tudjuk: Tauffer Vilmos, a híres szülészprofesszor, aki az idő tájt a Szülészeti Ügyek Kormánybiztosa, 1918-ban, a géniusz születésének centenáriumára jegyzett beszédében, mikor már a fejlett nyugat is a tudós magyar orvosprofesszort „az anyák megmentője”-ként értékelte, joggal hiányolta a Semmelweis-szoborcsoportból Markusovszkyt. „... mert nagy kérdés, hogy Markusovszky morális hatása nélkül egyáltalán napvilágot látott volna-e Semmelweis epochális munkája 1861-ben, mert tudva van, hogy Bécsből való távozása után teljes 10 éven át apáthiás hallgatásba merült, melyből csak környezetének – és különösen Markusovszkynak – ráhatása folytán lépett ki ismét...” (22–24)

Ismerjük el: a két géniusz pályájában láthatók a nyilvánvaló különbségek is. Semmelweis a nagy felfedező, de sajnálatosan tudományos eredményeit nem tudta „eladni” a szakmai közéletnek, sőt emberi és szakmai konfliktusok sorozatát generálta, annak ellenére, hogy pályatársa és barátja sokszor segített eredményei publikálásában. Életműve tragédiájáról a szimpóziumon is bőven hallhattunk. Semmelweis Markusovszky felkérésére névleg az *Orvosi Hetilap* belső munkatársa lett, ő vezette a szülészeti nőgyógyászati rovatot. Erről bővebben olvasható Vértés László írásában. (25)

Markusovszkyra éppen az ellenkező a jellemző. A magyar orvosi szaknyelv és szaktudás fáradhatatlan elkötelezettje, az első jelentős, máig is az orvospérezést, továbbképezést szolgáló magyar nyelvű orvosi folyóirat és könyvkiadás megteremtője. Az orvospérezés kor-

szerúsítójje, a képzés és továbbképzés törvényi és infrastrukturális feltételeinek fáradhatatlan támogatója és megalapozója. Az sem véletlen, hogy orvosi disszertációját „*Medicus qua educator*”, azaz „*Az orvos mint nevelő*” címmel írta.²⁰ Vázolta az orvosi hivatás alapelveit is: „*Ne alacsonyítsa tudományát tehénné, mely őt vajjal látandja el, ne pénz- és hirkereset módjává*”. A *Hetilap* első számában írta: „*A lap megindításának kötelességérzete mindnyájunknál közös volt... Célunk az orvostudomány művelése köztük és általunk, figyelmeztetni ügyfeleinket a tudományos orvosi világ tanulmányaira és felfedezéseire; terjeszteni és meghonosítani közöttünk az okszerű és lehetőleg tüzetes orvosi kórbúvárlatot és eljárásait; megörökíteni hazánk javára kitűnő szakembereink tapasztalatait; értesíteni tanintézeteink és kórodáink tanulságos anyagát; közmunkálkodni honunk egészségügyi viszonyai és kincsei megismerésére és az orvosi hivatás tudományos és erkölcsi emelésére.*” (15,16) Idézve ismét Vértes Lászlót az *Orvosi Hetilap* centenáriumi emlékkönyvéről: „*A 100 éves hetilap foliánsai az orvostudomány sok kitűnőségének nagyszerű közleményeit örökítették meg, de legdrágább kincsként mégiscsak annak az embernek világhírű felfedezéséről írt... tanulmányát őrzí, amelynek a magyar orvostudomány egyik hőroszának, Semmelweis Ignácnak – az »anyak megmentőjének« – nagyságát hirdetik.*” (25)

Semmelweis 1848 tavaszán több társával együtt tagja lett a bécsi forradalmi Nemzeti Gárdának, de ettől függetlenül hivatását folyamatosan gyakorolta. Nincs adatunk a pesti forradalom és szabadságharc küzdelmeiben való aktív részvételéről, szemben Markusovszkyval, akinek a szabadságharcban vállalt jelentős szerepe közismert.

Semmelweisről és koráról talán a legtöbbet Benedek István 1973-ban megjelent munkájából lehet megtudni. (2) Az 560 oldalas tanulmány gazdag bibliográfiája a szerző minden állítását adatokkal támasztotta alá. A két orvos kapcsolatáról 66 hivatkozással 32 oldal szól a könyvben. Olvasható, hogy 1845–46-ban Bécs egyik elővárosában, az Alservorstadban fél évig együtt laktak. Azt is talán Benedek István írta meg először, hogy Markusovszky a *Hetilap* 1861-es évfolyamának 10., 12. és 14. számában megjelent könyvismertetésében mindenki számára tömören és érthetően írta le az egyébként Semmelweis könyvéből nehezen kibontható nagy felfedezést. Ennek előzményéről könyvének 230. oldalán így írt: „... *a barát Markó (Markusovszky Lajos) nem szűnt meg noszogatni barátját, írja le már azt a könyvet, mely hisz készen áll a fejében – Semmelweis stereotíp válasza ennyi volt: Nem tudok írni.*”

A szerző munkahelye, a Markusovszky Egyetemi Oktatókórház évente ünnepeken megemlékezik nemcsak a két nagy orvos-géniuszról, Semmelweis Ignác Fülöpről és Markusovszky Lajosról, hanem a kórházalapító Pető Ernő emléke előtt is tisztelegnek. A Markusovszky-ünnepeket 1955-től – a kórház névadásától – március idusán tartják. Az első emlékelőadást Magyar Imre professzor tartotta, de beszélt az ünnepeltről Selye János, Vízi E. Szilveszter és mások, immár 53 alkalommal! Ekkor hirdetik ki az ún. Markusovszky Tudományos Publikációs Pályázatokat nyerteseit.

Semmelweisről 1958 óta tartanak megemlékezést július hónap elején, születésnapjához kapcsolódva. Ez az emlékelőadáson túl a kórházi előléptetéseknek (adjunktusi, főorvosi ki nevezések) is alkalma. A legendás kórházalapító és újjáteremtő, majd méltatlanul meghurcolt Pető Ernő rehabilitációs ünnepe óta (1999 novemberétől), róla ugyancsak rendszeresen megemlékeznek. Ekkor a nagy orvos elődökről való megemlékezés, posztumusz elismerések, utódok emlékelőadásai kerülnek a fókuszba. Így például Görög Dénes tanárról fia, Görög Sándor akadémikus, vagy Szabolcs Zoltán professzorról fia, Szabolcs

István professzor és mások tarthattak emlékelőadásokat. Ekkor köszöntik a nyugdíjba vonuló kollégákat is. Mindezekről a kórház történetét bemutató kötetben bővebben olvashatunk. (8)

Ne feledjük: 2018 volt Görgey születésének 200. évfordulója is, akinek életútja szorosan kapcsolódik Markusovszkyéhoz. Kész csoda, hogy Görgey a súlyos fejsérülését abban az időben túlélte, annak ellenére, hogy az első ellátók félrekezeltek azzal, hogy összevarrták fejsebét. A 31 éves főparancsnoknak szívós, edzett szervezete, jó ellenálló képessége mellett, további szerencséje volt, hogy rendkívül jó orvos kezébe került. Görgey hősiességét súlyos sérülés akadályozta, amely – figyelembe véve a kor orvosi színvonalát – akár végzetes kimenetelű is lehetett volna. Bár Markusovszky korában bakteriológiai tudás híján, az aseptikus vagy antiszeptikus műtét még nem létezett, de a nyílt fejszűrés korábbi ajánlások és saját hadisebészeti tapasztalatai alapján sikeresen kezelte. A korabeli leírások alapján a beavatkozást nem bódításban végezte. Nincs pontos írásos adatunk Görgey felépülésének teljes menetéről, de későbbi szoros kapcsolatokról igen. Markusovszky Lajos honvéderorvos, a magyar közegészségügy és egészségügyi oktatás megalapítója, az *Orvosi Hetilap* elindítója, antibiotikumok kezelése, fájdalomcsillapítás és egyáltalán antiszeptikus tudás nélkül is sikeresen meg tudta gyógyítani súlyosan sérült betegeit. (11)

*

Semmelweis halála után elültek (átmenetileg hallgattak) a szakmai viták. Nem csoda, hogy a bécsi, az Allgemeine Krankenhausban felállított ravatala előtt 1865. augusztus 14-én, a bécsi barátai mellett csupán Markusovszky Lajos képviselte a magyarságot, a pesti orvoskart és a családot. (1,22–25) Családtagjai a „*bolond Náci*”-t Bécsben nem búcsúztatták. Halála után sem nyert nyugalmat, testi maradványát négyszer exhumálták, Ströbl Alajos szép szoborcsoportját 1906-ban az Erzsébet téren, majd 1948-ban a mai helyére szállítva a Rókus kórház előtt állították fel.

Az is állítható, hogy Markusovszky Lajos tudománypolitikai segítsége nélkül Semmelweis tanai és azok nemzetközi elismerése, „*az anyák megmentője*” a *Hetilap* főszerkesztője nélkül a feledés homályba vesztett volna.²⁴ Talán a korszakalkotó felfedezésének megfelelő publicitásának is köszönhető, hogy „*harcostársa*”, a skót Lister is elismerte Semmelweis prioritását a sebfertőzés elhárításának területén. 1965-ben halálának századik évfordulója tiszteletére az UNESCO – elismerve prioritását – az évet „*Semmelweis Év*”-nek nyilvánította. (Semmelweis sokat vitatott betegségéről és haláláról érdekes eszmefuttatást közölt Gaál Csaba 2017-ben, érdemes azt is elolvasni. [6])

A két neves orvost nemcsak több évtizedes barátság és kissé aszimmetrikus szakmai kapcsolat köti össze, de egy csoda, a 48-as bécsi majd pesti ifjúság forradalma is, mely kifejezte mindkettőjük teljes emberi, szakmai és hazafiúi beállítottságát, lelkesülésüket a polgári jogegyenlőségért. Sőt, bátran mondhatjuk: barátságuk szilárd alapja nemcsak a nagy felfedezésben történő azonosulás, az egymást támogató szakmai meggyőződés, hanem – mindketten polgári származásúak lévén – természetes módon a 48-as polgári forradalommal való azonosulás is. Csodáljuk ennek tudatában a páros csillag ragyogását!

IRODALOM

1. ANTALL József: Markusovszky Lajos 1815–1893. In: *Élet és Tudomány*, 1965. 1372–1374.
2. BENEDEK István: Semmelweis és kora. Gondolat könyvkiadó, 1973.
3. CHOLNOKY Péter: Markusovszky Lajos és Semmeweis Ignác együttműködése. *Orvosi Hetilap*, 2008. 949–950.
4. FEHÉR János (ED.): Az Orvosi Hetilap 150 éves pályafutása. Emlékkönyv az Orvosi Hetilap alapításának 150. évfordulójára. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2007.
5. FEISZT György: „Csak a jövő biztos, a múlt állandóan változik” Markusovszky Lajos legendája. In: *Orvosi Hetilap*, 2011. 805–808.
6. GAÁL Csaba: Semmelweis halálának ürügyén. In: *Orvosok Lapja*, 2017. 24–26.
7. HORVÁTH Boldizsár: Markusovszky Lajos, az orvos mint nevelő. In: *Vasi Szemle*, 2013. 557–560.
8. HORVÁTH Boldizsár és SZÉLL Kálmán: Vas Megye és Szombathely, Megyei Jogú Város Markusovszky Kórháza története, 1929–2004. Savaria University Press, 2004.
9. HORVÁTH Boldizsár: Markusovszky Lajos születésének 200. évfordulója alkalmából tartott ünnepek Csorbán (Striba). In: *Orvosi Hetilap*, 2015. 1152.
10. HORVÁTH Boldizsár: Semmelweis Ignác Fülöp és Markusovszky Lajos jubileumát 2018-ban együtt ünnepelhetjük. In: *Magyar Nőorvosok Lapja*, 2018. 31–33.
11. HORVÁTH Boldizsár: Markusovszky Lajos és Görgey(i) Artúr kapcsolata. In: *Vasi Szemle*, 2016. 549–553.
12. <http://semmelweis.hu/hirek/2015/04/20/ketszaz-eve-szuletett-markusovszky-lajos/>
13. KAPRONCZAY Károly: A „Semmelweis-kutatás” története. In: *Orvosi Hetilap*, 2017. 1195–1199.
14. KESZEI Szabolcs: A fővezér orvosa. (Legenda és valóság dr. Markusovszky Lajos 1948–49-es szerepéről). In: *Vasi Szemle*, 2000. 533–541.
15. MARKUSOVSZKY L.: Medicus qua educator. Dissertati inauguralis. Pestini 1844. 32.
16. MARKUSOVSZKY Lajos: Az Orvosi Hetilap Programja. In: *Orvosi Hetilap*, 1860. 991–992.
17. MARKUSOVSZKY Lajos: Semmelweis tanár emlékezete. In: *Orvosi Hetilap*, 1865. 551–552.
18. NEMESKÜRTY István: Mi, magyarok. Történelmünk ezerszáz éve; 5. (ed.); Bp. Akadémiai Kiadó, 2006.
19. PAPP Zoltán: 200 éve született Markusovszky. In: *Orvosi Hetilap*, 2018. 1039–1040.
20. REGÖLY–MÉREI György: Semmelweis és Markusovszky orvosi szemlélete. In: *Orvosi Hetilap*, 1968. 1495–1498.
21. SEMMELWEIS I. F.: A Gyermekekágyi Láz Kórtana, Fogalma és Megelőzése. Bp. Akadémiai Kiadó, 2012.
22. TRENCSENI Tibor: Markusovszky Lajos Életműve. In: Az Orvosi Hetilap centenáriumi emlékkönyve. Medicina Kiadó, Budapest, 1957. 5–20.
23. TRENCSENI Tibor: Markusovszky Lajos (1815–1883). In: Réti E. ed. A Magyar Orvosi Iskola Mesterei. Medicina Könyvkiadó, Budapest. 1969. 56–57.
24. TRENCSENYI Tibor: Markusovszky Lajos. In: *Orvosi Hetilap*, 1969. 2677–2684.
25. VÉRTES László: Semmelweis Ignác és az Orvosi Hetilap. In: *Orvosi Hetilap*, 1986. 835–836.

BODÓ JUDIT

INTERAKTÍV HELYTÖRTÉNET

AVAGY KÖNYVTÁR- ÉS MÚZEUMPEDAGÓGIAI LEHETŐSÉGEK
ÚJRAGONDOLÁSA A TÖRTÉNELEMTANÍTÁSBAN

„A legjobb tanár éppen az, ki lassanként feleslegessé teszi magát.”
(George Orwell)

Egy XXI. századi tanár számára egyre nagyobb kihívás a tanulók, a jövő nemzedék megnyerése. Tanári mesterprogramom erre építkezve folytatása korábbi helytörténeti tevékenységemnek, amely a kutatásalapú tudás átadására épült.¹ A múzeum és a könyvtár barátja és támogatója lehet annak az innovatív folyamatnak, amelyben az oktatás szereplői egymásra találhatnak. A program időszerűségét az is bizonyítja, hogy a közgyűjtemények is jelentős szemléletváltáson mentek keresztül.

Néhány tendenciát kiemelve: „A 21. század elejére a múzeumok hagyományos hármas feladatrendszere (gyűjtés, konzerválás, kiállítás) új funkciókkal bővült. ...Napjaink globalizálódó világában a múzeumok szerepet vállalnak a lokális közösségek építésében és animálásában, a helyi tradíciók megőrzésében, a lokális identitás erősítésében.”² És mi a helyzet a könyvtárakkal? Hasonló önvizsgálatra és ebből következő új szerepkörökre vállalkoznak? „A 20. század végén, a 21. század elején jelentősen megváltozott a könyvtárak technológiai környezete. Az információs és kommunikációs forradalom olyan eszközt adott a könyvtárak kezébe, amellyel egyes szolgáltatásaikat épületen kívülről és nyitvatartási idejüktől függetlenül is kínálhatják elektronikus hozzáféréssel. Az internet és a számítógéphasználatban járatlan generációk digitális írástudásra való felkészítése új lehetőségként, feladatként jelentkezett, ugyanakkor az elektronikusan elérhető információk robbanásszerű gyarapodása számos addig gyakorolt sajátos szolgáltatást megingatott.”³ Új utakat kellett

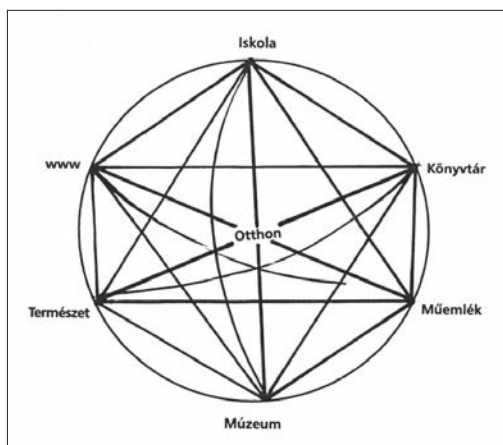
- 1 A Mesterpedagógus fokozat a pedagógus-előmeneteli rendszer Pedagógus II. fokozatát követő szakasza. Az e területen dolgozó pedagógusok amellet, hogy saját intézményük fejlődését támogatják, azon túlmutató tevékenységeket is végeznek, ezzel elősegítik a köznevelési rendszerben az új tudás teremtését, a létező tudás megosztását és alkalmazását. Bővebben: <https://www.oktatas.hu/kiadvanyok> Letöltés: 2018. szeptember 23.
- 2 KOLTAI Zsuzsa: A múzeumi kultúrák közvetítés változó világa. Veszprém, 2011. 25. old. (Iskolakultúra-könyvek 41.)
- 3 P. TOLDI Márta: Olvasóközönség valóságos és virtuális térben. A Berzsenyi Dániel Könyvtár életvilága a „digitális reneszánszban.” *Vasi Szemle*, 2016. 4. sz. 437. old.

tehát keresni a látogatók be- vagy visszacsalogatására, olyanokat, amelyek élményszerűvé teszik a könyvtár- és múzeumlátogatást, ugyanakkor hagyományos értékeiket is új kontextusba helyezik. Erre született meg például a Múzeumok és a Könyvtárak éjszakája rendezvénytársaság.

Paradigmaváltás ment végbe az oktatásban is: a nemzetközi kutatási eredmények abban az aktív tanulási modellben látnak lehetőséget a diákok megnyerésére, amely magába foglalja a nem formális és az informális környezetben végbemenő tanulást egyaránt. A tanár nem információ-átadó gépezetként funkcionál, hanem megtanítja megérteni, használni az ismereteket. 2018-tól a PISA-teszt már az úgynevezett globális kompetenciákat is számon kéri, azaz olyan tudás, készségek, képességek és értékek együttesét, amelynek révén megéljük és megértjük saját kultúránkat és annak gyökereit, könnyebben befogadjuk és tiszteletben tartjuk mások véleményét, tudatosabban szemléljük a különböző helyi, globális, valamint interkulturális kérdéseket.⁴ A felsorolt értékek természetes közvetítői a könyvtárak és a múzeumok, így elérkeztünk ahhoz a közös platformhoz, amelyen megvalósítható a kooperáció és kommunikáció az oktatással. Saját példám és gyakorlatom is segített a program kidolgozásában, hiszen középiskolás korom óta a pályázatok és publikálások okán a könyvtár, a múzeum és a levéltár háromszögében teltek mindennapjaim. Gyakorló középiskolás tanárként először a sárvári Tinódi Gimnáziumban, majd jelenlegi iskolámban, az SZMSZC

Puskás Szakgimnáziumban és Szakközépiskolában ugyanezt a meglévő kapcsolati tőkét áthozva vittem tovább koncepciómat, helytörténeti és képzőművészeti kiállítások megrendezése során, törekedve a lokális értékek bemutatására.

A kiindulópontul szolgáló ábra (1. kép) középpontjában az otthon áll, nem véletlenül, hiszen innen hozunk impulzusokat a könyvtár- és múzeumlátogatásra. A szülői házból hozott értékeink meghatározóak, a mi tanulóink esetében viszont gyakorta szociokulturális hátrányok jelennek meg az iskolai oktatásban. Ehhez járul még a sajátos nevelési igényű (SNI), vagy a beilleszkedési, tanulási és magatartási nehézségekkel küzdő gyermekek csoportja (BTM). És

1. kép. A múzeummal és a könyvtárral színesebbé tett magánvilág térképe. Forrás: Dr. Vásárhelyi Tamás–Sinkó István: *Múzeum az iskolatáskában*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2004.

ne feledkezzünk meg a hiperaktív diákokról sem. Természetesen a másik pólus is jelen van, hiszen vannak kiemelten tehetséges tanulóink, akik szintén differenciált odafigyelést várnak el és kapnak, például pályázatíráskor. Nem merev kategóriákról van szó, hiszen tanítványaim közül sikeres és szép projektmunkát adott be sajátos nevelési igényű tanuló – pedagógiailag

4 www.afs.hu/afs-global-conference-2018 Letöltés: 2018. szeptember 30.

számomra ez igazi flow élmény volt – diákom számára pedig személyiségfejlesztő és ön-bizalom-erősítő. Mindezen meglévő adottságok és a digitális nemzedék igényei új utak, új közösségi terek megteremtésére ösztönöztek, amelyek kiegészítik, alátámasztják a formális oktatást, és esélyegyenlőséget biztosítanak mindenki számára. A könyvtár és a múzeum be-költözött a gyerekek életébe, de továbbgondolva, mi is kiléptünk az iskola keretei, falai közül.

Alapkérdésként vetődik fel, hogy: „szórakoztatva oktatni?” vagy „oktatva szórakoztatni?” – amint ezt a problémát *Koltay Zsuzsa* idézett munkájában is megfogalmazta. A kiállítások megrendezése során azt tapasztaltam, hogy diákjaink minden vizuális élményre fogékonyak, ha a történelem is érzékelhetővé, tapinthatóvá válik, a régi korok tárgyai meg-elevenednek, megismerjük a hozzájuk kapcsolódó történeteket. A Szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeumban például, az *Élő történelem* című kiállításon, egy múlt századi felvidéki mezővárosi utcán mehetünk végig, bekukkanthatunk egy kis szatócs boltba, beszélgethetünk, alkudozhatunk a kereskedővel, közben szinte észrevétlenül és játékosan ismereteket szerezhethetünk. Ez a nyitott múzeum koncepció lényege.⁵ Nem véletlen, hogy a Néprajzi Múzeum MaDok-programjának kiadásában nemrég jelent meg a világhálón is hozzáférhető „*A nyitott múzeum*” című kiadvány, amelynek első, vidéki bemutatójára 2018. szeptember 20-án a Savaria Múzeumban került sor. A kézikönyv egy kutatócsoport munkáját összegzi, a team tagja volt a Savaria Múzeum munkatársa, *dr. Illés Péter* kulturális antropológus is. A könyvbemutatón *Frazon Zsófia* etnográfus, muzeológus fogalmazta meg a kiadvány egyik alap gondolatát, miszerint a múzeumok az utóbbi évtizedekben egyre több teret adnak közönségüknek, a közös jelenlétre, kommunikációra építenek, céljuk a dialógus kiterjesztése, a részvétel és az együttműködés megteremtése. Mindez mint belső késztetés érvényesülhet, így a múzeumtudomány az oktatás részévé válhat. E tények természetesen visszahatnak a gyűjteményi tudásra is, amely dialogikus, interaktív formában próbálja kitágítani a lehetőségeket és az együttműködés kultúráját hozza létre.⁶

Az együttműködés, a kooperáció mesterprogramom alaptézise, vallom, hogy „*Kell egy csapat!*” Úgy gondolom, hogy a könyvtári, múzeumi és az oktatási, pedagógiai tapasztalatok összeadódása kreatív kooperációt eredményezhet, és beépülhet a könyvtári és múzeumpedagógiai jó gyakorlatok közé egyaránt. Szakmai együttműködő partnereim: *Szalainé Bodor Edit* és *Tóth Kálmán*. *Szalainé Bodor Edit* a Berzsényi Dániel Könyvtár helyismereti könyvtárosa, *Spiegler Tiborral* együtt a Helytörténeti Klub életrehívója, tagja a Szombathelyi Széppítő Egyesületnek, a Vasi Honismereti Egyesületnek és vezetőségi tagja a Vasi Múzeumbarát Egyletnek. *Tóth Kálmán* múzeumpedagógus a Savaria Múzeum múzeumpedagógusa, a Vasi Múzeumbarát Egylet titkára. Ez utóbbi szervezet elnökségi tagjaiként mindhárman együtt tevékenykedünk. A hosszas felsorolás mutatja, hogy különböző civil szervezetek gyűjtőkkel és szakemberekkel összefogva milyen sokoldalú kapcsolati hálót hoznak létre, amely mind az egyesületi életet, mind pedig a szakköri foglalkozásokat is serkenti.

5 www.skanzen.hu/hu/latogatas/programok/elo-tortenelem Letöltés: 2018. szeptember 30.

6 ...Nyitott Múzeum... közösség és örökség – könyvbemutató és kötetlen beszélgetés a könyv szerzőjével 2018. szeptember 20. Frazon Zsófia hozzászólása – Helyszín: Savaria Múzeum, Szombathely

A 2018-ban megalakulásának 20. évfordulóját ünneplő Vasi Múzeumbarát Egylet alapszabályában kiemelten szerepel a kulturális örökségvédelem: „*Feladatának tekinti az egyetemes, nemzeti, a nemzetiségi és más kisebbségi kultúra értékeinek megismertetését, az ünnepek kultúrájának gondozását. Támogatja, kiegészíti az iskolarendszerű oktatást, részt vesz a gyermekek, a fiatalság iskolán kívüli nevelésében. Feladatának tartja a tehetséggondozást.*”⁷ Ezen célkitűzések ismeretében úgy gondoltam, hogy megtaláltam azokat a kereteket, amelyek a tudományos műhelymunkát segítik, elmélyítik. Még mesterprogramom megvédése előtt, készülve az 1956-os forradalom és szabadságharc 60. évfordulójára, sikeres pályázatot nyújtottunk be *Tóth Kálmán* múzeumpedagógus kollégámmal a Magyar Művészeti Akadémia felhívására. Projektünk célja az volt, hogy a nemzeti emlékezetpolitikába építve méltó és ugyanakkor korszerű képet adjunk 1956 országos és ebbe a keretbe illesztve szombathelyi történéseiről. A megemlékezés személyes történeteken alapult, felhasználva az oral history lehetőségét az események rekonstrukciójába. Vezérfonal volt az is, hogy több generációt szólítsunk meg, vonjunk be. A projekt tükrözte ezt a komplexitást: „*A Hősök éve 1956–2016*” városi diáksétával és vetélkedővel, visszaemlékezőkkel és szakdolgozat-készítőkkel folytatott pódiumbeszélgetésekkel, valamint a Vasi Múzeumbarát Egylet versmondó körének műsorával nyitott volt a városi közönség felé, programjaink a helyi megemlékezések gerincét alkották. A rendezvénysorozat széles civil és közgyűjteményi támogatást kapott, bizonyítva az együttgondolkodás eredményességét. A városi diákstaféta első megrendezése alkalmával 6 szombathelyi és megyeszékhely környéki általános iskolás és 9 középiskolás csapat vett részt a három fordulós vetélkedőn, amelynek 3 eleme volt: előzetes feladatok, városi staféta és végül egy számítógépes feladatsor megoldása. A városi stafétát az előző év pozitív visszajelzéseinek hatására 2017-ben megismételtük, módszertani feldolgozását pedig pedagógus továbbképzésen általános és középiskolai tanároknak bemutattuk. A 2016. évi vetélkedő előzetes, választható három feladata kutatómunkát, együttműködést, aktivitást, digitális kompetenciákat, kommunikációs készséget várt el a háromfős csapatoktól, és erősítette a lakóhelyükhöz kötődő identitástudatukat. Az alábbi három, előzetes feladat közül egyet kellett kiválasztani:

1. „*Fogadj örökbe egy emlékhelyet! Látogassanak el a résztvevők egy tetszés szerint választott 1956-os emlékhelyre, majd – ha szükséges – önkéntes munkában tisztítsák meg az emlékhely környékét! Készítsenek az emlékhely történetéről és az önkéntes munkáról egy rövid (legfeljebb 3000 karakter terjedelmű) szöveges, fényképekkel illusztrált tudósítást!*”
2. „*Gyűjts relikviákat! Kutassanak fel a résztvevők az 1950-es éveket idéző dokumentumokat, tárgyakat a korszak hétköznapijait bemutató virtuális kiállítás számára! Készítsenek néhány digitális fényképfelvételt és egy-egy rövid (legfeljebb 2000 karakter terjedelmű), szöveges ismertetiést a tárgyakról/ dokumentumokról!*”
3. „*Rögzítsd az emlékeket! Készítsenek a résztvevők rövid riportot egy Vas megyei visszaemlékezővel a korszakról, 1956-ról! A beszélgetés anyagából szerkesszenek legfeljebb 5-8 perces hang- vagy video anyagot!*”

7 www.muzeumbarat.hu/pdf/alapszabaly.pdf A Vasi Múzeumbarát Egylet alapszabálya. Letöltés: 2018. szeptember 30.

Mindhárom téma alkalmas a továbbgondolásra, és ha a megszokott verses-zenés iskolai műsor vagy egy '56-ról szóló film megnézése helyett ezeket az izgalmas, élő megoldásokat választjuk, jobban meg tudjuk nyerni a tanulókat, hiszen részeseivé válnak az eseményeknek, a személyes történetek rögzítése pedig fokozza a történelmi hitelességet. Az sem elhanyagolható nyereség, hogy kamatoztathatják számítógépes tudásukat és kreativitásukat! A második fordulóban a program résztvevői 8 olyan helyszínt kerestek fel, amelyekhez 1956-ban helyi események kötődtek. (2. kép)

A korszak hangulatát felidéző dramatizált eseményjátékok várták a résztvevőket. A Premontrei Rendi Szent Norbert Gimnáziumban az (egykori Nagy Lajos Gimnáziumban) például találkozhattak egy szovjet katonatiszttal, aki beszédet intézett a középiskolásokhoz; a TIT székházban (egykori rendőrőrs) egy rendőrségi kihallgatás részeseiként jegyzőkönyvet gépelhettek; a Megyeházán a rövid életű Szabad Szombat-helyi Rádió híryanagából olvashattak be aktuális híreket. A dramatizált eseményjátékok minden résztvevő diák számára élményt jelentettek. A történelmi hűsége törekedve a felnőtt szereplők korabeli civil vagy katonai egyenruhában moderálták a feladatokat. Sikerült megnyerni olyan magángyűjtőket is, akik rendelkezésre bocsátották gyűjteményük egyes darbjait a staféta idejére. Dr. Jónás

2. kép. Élő interpretáció a rendőrség volt épületében, Holczmann Klára és Tóth Kálmán felvezetésével

Zsigmond nyugalmazott rendőr ezredes egy 1956-ig használatos rendőr egyenruhát és egy karhatalmista öltözetet prezentált, vitéz Fonyódi László nyugalmazott főtörzsszázlós pedig korabeli rendjeleket és kitüntetések hozott. A projekt tapasztalatait módszertani kiadványban összegeztük.⁸

Programunk életrevalóságát bizonyítja, hogy 2017-ben Szentendrén, az Országos Múzeumpedagógiai Évnnyitón a „Hősök éve 1956–2016. Városi staféta és helytörténeti vetélkedő” című projekt elnyerte a Magyar Vidéki Múzeumok Szövetsége (MVMSZ) elismerő oklevelét és az ezzel járó különdíjat. Az elhangzott laudáció szerint: „A Magyar Vidéki Múzeumok Szövetsége a különdíjat azért a munkáért adományozza a Vasi Múzeumbarát Egyletnek, mert a pályázó kezdeményező módon bővítette és újraértelmezte a múzeumot segítő társadalmi szervezet szerepét. Az egyesület teljes körűen megszervezte (azaz elkészítette és menedzselte a pályázatot, majd megtervezte és lebonyolította) az 1956-os emlékvárosi múzeumpedagógiai programjait, jelentős segítséget adva ezzel a Savaria Múzeumnak. Kezdeményezésük példaértékű. A bírálók a döntés során kiemelték a célcsoport, a fiatalok megszólításának és megnyerésének fontosságát. Az élő interpretáció, az aktív programok, a

8 Hősök Éve 1956–2016. Egy öröksépedagógiai program tapasztalatai. Szerkesztő: Tóth Kálmán. A kiadvány megjelenését támogatta: a MMA. Szombathely, 2016. 32. old.

városi helyszínek mind a színes, érdekes és élményszerű tudásátadást bizonyították. A program jól alkalmazható más múzeumok számára is, inspiráció arra, hogy kilépjen a múzeum falai közül és megkeresse a kapcsolódási pontokat az intézmény és a városi helyszínek között.”⁹ Természetesen kölcsönös együttműködésünk tovább folytatódik például „A barakkváros foglyai” című rendhagyó történelemórával, amely az Osztrák–Magyar Monarchia egyik legnagyobb első világháborús hadifogolytáborának, a Nagysimonyi és Ostffyaszszonyfa határában létesült tábornak az életét és történetét dolgozza fel. Az öröksépedagógiai projekt szakmai tervét, amelynek legfontosabb eleme *Boros Ferenc* és *Horváth Zoltán* dokumentumfilmje, *Tóth Kálmán* készítette el.

A Berzsényi Dániel Könyvtárral már 2013-ban egy sikeres szövegértési TÁMOP-os pályázatban is együttműködtünk *Gerölyné Pipics Enikő* kolléganőmmel. A kezdeményezés ötletgazdája és mozdítója *Pallósiné dr. Toldi Márta*, a Berzsényi Könyvtár akkori igazgatója volt.

Iskolánkból egy szakközépiskolai és egy szakgimnáziumi osztállyal vettünk részt a foglalkozásokon, amelyek során könyvtári közegben, irodalmi adaptációkon keresztül, főleg kortárs szépirodalommal ismerkedtek a résztvevők.¹⁰ Meghatározó élmény volt számomra, hogy diákjaink milyen érzékenyen és befogadó módon nyíltak meg, szűrték át saját én-világukon az olvasottakat. Éreztem azt a felénk áramló igényt, hogy még több ilyen alkalmat szeretnének, ahol személyre szabottan foglalkoznak velük, és a tudás-áramoltatás mindkét fél részéről kölcsönös. Az interaktív könyvtári foglalkozások megerősítették bennem az elhatározást, hogy újabb lehetőségeket teremtek tanítványaimnak egy saját profilból eredő programra, ahol szintén könyvtári helyszínen, helyismereti könyvtáros és a témához értő szakember bevonásával élményszerű foglalkozásokon vehetnek részt. Végiggondolva a koncepciót, a tanítva tanulni – docendo discimus – elvén képzeltem el a könyvtári órákat, felhasználva az internetes információszerzést, ugyanakkor fenntartva az írásbeliség adta lehetőségeket a hagyományos íráshordozókon. Ezt a folyamatot *dr. Gloviczki Zoltán az Új Köznevelésben* találóan „aha-élménynek” nevezi, utalva arra, hogy azt is meg kell tanítani, hogyan kell az információt megérteni, használni és kontextusba helyezni.¹¹ Ha ugyanezt tanórai keretben is tudjuk működtetni, akkor a két világ: a humanizált és a digitalizált világ dialógust tudnak folytatni egymással. Mindezt alátámasztja *Kantar Hoffmann* kulturális jelenségeket vizsgáló kutatása is, miszerint: „A digitalizáció eszközt jelent az állandó tanuláshoz: a tudás megosztása mindegyik fél számára inspiráló és előremutató. Bár felgyorsítja a globalizáció térnyerését, a humanizálódás és a digitalizáció nem zárják ki egymást. A pozitív értékek (humanizálódás, közvetlenség, kapcsolódás, egyszerűség) a digitalizáció következtében nem sérülnek, sőt: a digitalizáció beépülésével, annak szolgálatába állítva alakíthatjuk és gazdagíthatjuk világunkat.”¹² A *Kantar Hoffmann* által leírtakkal saját magam is szembesültem, majd felismerésként arra jutottam, hogy értékeiket beépítem saját világomba, szaktanári és pedagógiai gyakorlatomba, megteremtve a dialógus lehetőségét a két világ között.

9 www.muzeumbarat.hu/tartalom.php?tart=783 Letöltés: 2018. október 7.

10 MERKLIN Timea: Kaland a könyvtárban. Ezek a fiatalok hadat üzentek önmaguk „kockaságának”. *Vas Népe*, 2013. november 7. 4. old.

11 Docendo discimus. Tanítva tanulunk igazán. *Új Köznevelés* 2017. 10. sz. 26. old.

12 <https://computerworld.hu/tech/digitalizalodott-a-vilag-243687.html> Letöltés: 2018. október 7.

Az interaktív könyvtári órák felépítésében a helyi értékek megismerésének is szerepet szántam, hiszen saját régióknak történései nem választhatók el a magyar és az egyetemes történelem összefüggéseitől, ugyanakkor érzelmi kötődést is kialakítanak, ápolva az örökségvédelmet és hagyományokat. Örömmel fedeztem fel, hogy a könyvtárnak izgalmas, hasznosítható kínálata van. Így jutottam el a *Szombathelyi Elsők* sorozathoz, amelynek ötletgazdája *Szalainé Bodor Edit*, aki gazdag eredeti forrásanyagra alapozta azt a tudástárat, amely izgalmas témákat kínál minden korosztálynak. A program bebizonyította, hogy kapcsolatot lehet teremteni a formális oktatásban szerzett ismeretekkel úgy, hogy együtt fedezzük fel a várostörténetet. Mindezt játékos, interaktív formában mélyítjük el, alapozva a csapatmunkára, a kooperációra. A legfontosabb, hogy észrevétlenül szerzünk tudást, körbekalandozva a témát. Saját ötletemként igyekeztem egy ívet adni a foglalkozásoknak: építeni a már meglévő ismeretekre és bevonni olyan külső szakértőt (pl. történészt, újságírót, muzeológust), aki speciális nézőponttal gazdagíthatja az adott területet. Az eddigi foglalkozások közül kiemelve egy-két izgalmas témát: Mikor látott napvilágot az első megyei napilap? Mikor volt az első telefonos kísérlet? Mikor indult az első villamosjárat? Mikor és hogyan zajlott az első labdarúgó-mérkőzés? Már az első alkalommal kiderült, amit *Szalainé Bodor Edit* fogalmazott meg: „*Az a tapasztalat, hogy a gyerekeket a papíralapú eredeti dokumentumok varázsolják el leginkább.*”¹³ (3. kép) Én ezt úgy neveztem el, hogy a történelem íze és illata... Az első Vas megyei napilap kapcsán a hagyományos újságírástól eljutottunk a mai, elektronikus újságírásig, megnyerve ezen a területen dolgozó online újságírókat. Az első helyi telefonos kísérletnél *dr. Nemes József* (az ELTE IK egyetemi docense) – egészen az érintőképernyős telefonok világáig kalauzolt bennünket. (4. kép) Az első villamos törté-

3. kép. Az első Vas megyei napilapot Szalainé Bodor Edit mutatja be a Berzsényi Dániel Könyvtárban

4. kép. Az első helyi telefonos kísérlet, dr. Nemes József előadása

netét *dr. Kalocsai Péter* (ELTE SEK főiskolai docens) mutatta be. Az első labdarúgó-mérkőzéshez kötődően *Varga Péter* tárlatvezető (Vasi Múzeumbarát Egylet) vázolta fel édesapja, *Varga II. János* pályafutását, miközben kitért arra is, hogy az '50-es évek sport-

13 MERKLIN Timea: Nem konkurálni: együttműködni. *Vas Népe*, 2018. szeptember 3. 12. old.

életében milyen szerepet játszott a politika. A helytörténeti témák feldolgozását játékos feladatok, tesztek, szituációs gyakorlatok színesítik. Az első megyei napilaphoz kapcsolódó foglalkozáson a korabeli újságok híreit sms-ben kellett összefoglalni, az első telefonkísér-

5. kép. „...álmában csönget egy picit...” A 3D-s makett és alkotója

letnél egy rekonstruált készüléken korabeli híreket olvastak be az önkéntes bemondók. Nagy sikert aratott az első helyi labdarúgó-mérkőzés lejátszása is. A diákok kihúzták az 1899-es meccs játékosainak neveit, mely alapján eldölt, hogy melyik csapatban és milyen pozícióban fognak játszani. Az első villamos megjelenése arra inspirálta tanítványaimat, hogy elkészítsék a Smidt Múzeum udvarán álló vilamoskocsi makettjét, amelyet 3D-s megoldással szerkesztettek meg és állítottak pályára. (5. kép)

A tanulók fantáziája szinte kimeríthetetlen volt, ötletesek, kooperatívok, rugalmasak, problémamegoldóak voltak – minden percét élvezték a feladatoknak. Erről tanúskodnak azok a vélemények is, amelyeket a foglalkozások zárásaként, mintegy elégedettségmérésként vagy kritikaként névtelenül várunk a részvevő diákoktól, akik ezzel – a további könyvtári órák tervezéséhez is módszertani segítséget adnak. Idézek néhány kommentárt:

„Jó volt, hogy nem száraz anyag!” „Sokszínű, izgalmas, sok újdonságot nyújtott.” „Többet megtudhattam Szombathely régi közlekedéséről.” „Lehetett volna még több mozgókép, videó!” S egy jogos igény: „Legyen még!”¹⁴

A mi középiskolás tanulóink, a NET-nemzedék, a Z generáció, akik a digitalizált világot sajátjuknak érezhetik, ugyanolyan kihívásokkal küzdenek, mint mi, a másik oldalon, hagyományos értékeinkkel. A foglalkozássorozat példa arra, hogy tudunk közös nyelven beszélni, tudásunkat megosztani. Az az átörökített tudásbázis, amelynek letéteményesei a megújult szemléletű múzeumok és könyvtárak, alkalmas a személyiségfejlesztésre, a készségek, képességek megerősítésére, a közösségépítésre és a kooperatív tanulásra.¹⁵ Jól adaptálható gyakorlat a felvázolt program arra is, hogy miként tudnak egymással együttműködni az oktatás szereplői és a közgyűjtemények. A közoktatás mostani generációja egyben potenciális közönsége a jövő múzeumának és könyvtárának is.

Úgy gondolom, hogy az ismertetett múzeumi és könyvtári foglalkozásokkal minden iskolai korosztály megnyerhető, mozgósítható, új impulzusokat adva arra, hogy a programban szereplő diákok maguk fedezzék fel a világot, gondolkodó és felelős állampolgárként fogékonnyak legyenek a helyi értékek iránt. Egy régi kínai közmondás szerint: „A tanítók csak az ajtót nyitják ki, belépned neked kell.”

Az ajtó nyitva áll..., várunk...

14 Partner elégedettségi mérés. Saját, belső használatra

15 GURMAI Beáta: Rendhagyó történelemóra. Ízelítő a múzeum-, könyvtár- és levéltárpedagógia 20. századi kínálatából. *Új Köznevelés*, 2015. 3. sz. 38. old.

Bence Lajos: Írott szóval. Esszék és tanulmányok. Lendva, Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet. 2018. 246 p.

„Az ember, ha nagyon nagy a mondanivalója, önkénytelenül szerény lesz” – kezdi Babits Mihály *Az írástudók árulása* című írását, reagálva Julien Benda 1927-ben publikált *Az írástudók árulása* c. írására (La Trahison des Clercs), aminek a címe mára szállóigévé vált, s mely megjelenését követően (*Nyugat* 1928. szeptember 16. 355–376.), mondhatni máig izgalmas reflexiókat váltott/vált ki.

Nem véletlenül jutott eszembe Babits Mihály gondolata. Bence Lajos ugyanis – személyes ismerettség alapján állítom – szerény ember. Olyan, aki tisztában van az írástudók felelősségével, s aki íróként (költőként) fontos gondolatokat megfogalmazó, publikáló irodalmár, közéleti szereplőként pedig hasznosan és eredményesen szervező, cselekvő ember.

Ezt igazolja egyik közeli ismerője is, amikor így ír: „...ízig-vérig költő ő, mégpedig a javából, a magyar nyelvterület nyugati végein megkérdőjelezhetetlenül a legjobb egyik! Neki is 'osztályrészül' jutott számos egyéb – elvállalt, valamint a nemzeti közössége érdekében megragadott – feladat.” (GÖNCZ László: Mire elég az írott szó... Gondolatok Bence Lajos Írott szóval című könyvéről, annak üzenetéről, hatásáról; megjelent a *Pannon Tükör* 2019/1. számában.)

S természetesen ezt igazolja számunkra is a jelen ismertetendő kötet. Aki figyelemmel kíséri Bence Lajos munkásságát, az tudja, hogy e kötet nem előzmények nélküli. Mindenekelőtt fölidézzük a két kiadást is megélt *Írott szóval a megmaradásért* című művét, mely egyaránt tartalmaz irodalomtörténeti, történelmi és kultúrtörténeti írásokat. A másik kötet, amire utalnunk kell, az *Identitás és entitás* című, rövidebb tanulmányokat és esszé-jellegű írásokat magába foglaló könyve, mely, noha sok tekintetben rimel előző munkájára, jellegét és tartalmát illetően az előbbtől eltérő kiadvány. Voltaképp mindkét kötet betekintést nyújt a meglehetősen ismeretlen Muravidék irodalmába, történelmébe, kultúrájába és közéletébe.

Szinte várható volt, hogy, miként arra Szemes Péter esztéta, Bence legújabb tudományos és ismeretterjesztő könyvének a szerkesztője, az egyik könyvbemutatón találóan megállapította (és az előszóban is utalt rá), „csak idő kérdése volt, hogy mikor születik meg a két korábbi testvérenek erényeit egyesítő kötet”. Egyetértően idézzük a könyv bevezetőjének vonatkozó szavait: „Jelen könyv, ha lehet, még tovább megy, hiszen két korábbi testvére erényeit egyesíti (a rokonságra címe is utal), s így nem csak a szerző gazdag pályáján, de a lokális művelődés- és irodalomtörténetben is mérföldkőnek tekinthető. Voltaképpen – amint fentebb jeleztünk – a Muravidék kulturális enciklopédiájának, mely ekként, s a műfaj klasszikus mintáját követve, személyessége okán is, szélesebb körű érdeklődésre tarthat számot. *Írott szóval* szolgál, ám a megmaradás reményét éppúgy, mint a tisztas gyarapodás, a lehetőség szerinti előrelépés hitét, a közösséggel és nemzetársakkal összefűző testvéri szeretetet. Ahogy a szűnyoghí példát követve Bence Lajos egész műve: mindazt, ami a *miénk*, „... rendületlenül” (SZEMES Péter: A Muravidék kulturális enciklopédiája. 5–8. oldal)

A kötetben egyaránt találhatók korábban már – ám nehezen elérhető kiadványokban – megjelent írások és új közlések. Az előbbiekre tartozik *A muravidéki magyarság küzdelmei a sajtó- és szólásszabadságért a XX. században* című áttekintés (11–76. oldal). Ugyancsak megjelent – igaz, csak elektronikus formában – már korábban *A szlovéniai magyar irodalom rövid története* című összefoglalás (79–151. oldal). Az újraközlések nem öncélúak, sokkal inkább – a korábbi publikációk fölfrissítésével, kibővítésével – jól szolgálják a fölvetett témák dokumentálását, valamint a tárgykorok iránti érdeklődés kielégítését.

Az első és a második fejezettel kapcsolatban a „határon innen” is szinte fölbecsülhetetlen értéknek tekintjük azt a hozzáállást, amit „határon túlról” fogalmaz meg Bence Lajos egyik, munkásságát jól ismerő méltatója: „...összefoglalta a magyar közösséget ért egyik legnagyobb 'akadémiai' szintű támadás jellemzőit az önálló Szlovéniában, amikor egy, a Mura mente első világháború utáni elcsatolásával foglalkozó könyv megjelenése után, nagymértékben jogtalanul, bírálat- és gyalázás-sorozat érte a muravidéki magyar közösséget. A kisebbségvédelem terén alkalmazott modellért általában jo-

gosan dicséretben részesített szlovén politikai és tudományos elit, az említett kirívó esetben – sajtószabadság helyett klasszikus cenzúrát alkalmazva (amilyen az egypártrendszer idején gyakori volt, azonban utána azt reméltük, hogy demokratikus közegben nem következhet be olyasmi) –, durván utasította a maroknyi nemzeti kisebbséget, hogy bizonyos kérdések, mint a trianoni békeszerződés igazságosságának a megkérdőjelezése, tovább is tabu témának számít. A magyar közösség meghurcolása ellenére, amint Bence is utalt arra, utána, a bíráltnál szakmailag színvonalasabb hozzáállással, mégis volt erő realisabb képet »festeni« közös történelmünk fájó időszakairól, nemcsak az első világháború utáni eseményekről, hanem a második világháború utáni magyar meghurcolásokról is.” (GÖNCZ László: i. m.)

A második fejezetben – nem titkolhatom el – jó érzés volt olyan szlovéniai magyar szerzőkről olvasni, akiknek munkásságához személyes élményem kapcsolódik. Példaként említem meg Halász Albert monográfiáját (127. oldal), melynek előzménye 2000-ben a budapesti ELTE doktori iskoláján benyújtott disszertációja, aminek egyik főlkért bírálója voltam. Göncz László kapcsán (130. oldal) pedig a *Vasi Szemle* olvasói vélhetően emlékeznek, hogy folyóiratunk nívódíját 2003-ban ő kapta. Megtisztelő volt számomra, hogy laudációját én fogalmazhattam meg, s olvastam föl a díj szombat-helyi ünnepélyes átadásakor.

Tanulmányok és több újdonsággal szolgálnak az új közlemények. *A muravidéki tudományosság évtizedei* című írás számba veszi a – főként humán alapvetésű – „műhelyek” törekvéseit, mint például a történelemkutatás, néprajzkutatás, művelődéstörténet terén elért eredményeket (155–172. oldal). A kérdéskört – helyesen – tágan értelmezte a szerző, így az olvasó a különböző folyóiratokban és hetilapokban megjelent értékekről is betekintést nyerhet, vagy legalábbis utalást kap arra, hogy miként/honnan indulhat el mélyrehatóbb tájékozódás igénye esetén. *A Szúnyogh az 56-os menekültekről* (Ötvenhat közös ügyünké vált ...) alcím alatt (164–169. oldal) arról tudósít, hogy miként jelent meg a levett magyar forradalom a szlovéniai magyarság életében. Eközben fölidézi a legendát, miszerint a határ menti magyar lakosságú falukban, a menekülő magyar katonákat a „Hová megyünk bajtársak?” kérdéssel fogadták, amire a válasz: „Világnak!” volt.

Közbevetőleg jegyzem meg, hogy időközben a fenti címmel („Hová megyünk bajtársak?” – „Világnak!” Szlovénia és az ’56-os magyar menekültek / “Kam gremo, prijatelji? · “V svet · Slovenija in mad?arski begunci v letih 1956 in 1957) hiteles forrásokon alapuló kutatások eredményeként dr. Kovács Attila szerkesztésében kétnyelvű (szlovén-magyar) tanulmánykötet jelent meg 2016-ban az Etnikai Kutatóintézet, Ljubljana kiadásában. A több intézmény által támogatott, s a lendvai *digifot* nyomda előállításában megjelent dokumentum értékű könyv egyik tanulmányát (*Ötvenhat közös ügyünké vált ...1956 muravidéki vonatkozásai: menekültügy és sajtó / Leto šestinpedeset je postalo naša skupna stvar...Mad?arska vstaja leta 1956 in Prekmurje: Begunsko vprašanje in tisk*) Bence Lajos jegyzi.

Visszatérve Bence Lajos kötetére, megemlíthetem, hogy e fejezetben újabb, olyan szlovéniai magyar szerzőkről olvashattam, akikhez személyes (munka) kapcsolat fűzött. Így például Pivar Ella, akinek kóti tanulmánya, mint arra említés történik a 171. oldalon, az általam szerkesztett tanulmánykötetben jelent meg (*Tanulmányok a szlovéniai magyarság köréből*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 1994. 115–149.), melyben rajta kívül még Kerecsényi Edit, M. Kozár Mária és Varga Sándor írása is olvasható. (Csak zárójelben jegyzem meg, hogy a hivatkozott tanulmánykötet szentgotthárdi rangos bemutatóján Göncz Árpád, hazánk akkor köztársasági elnöke is részt vett.) Varga Sándor munkásságával kapcsolatban (171. oldal) pedig arra utalok, hogy 1991-ben én köszönhettem 60. születésnapján (*Vasi Honismereti Közlemények* 1. sz. 75–78. oldal). Egy évvel később pedig, egyik kisebb könyvének előszavát írtam (*A lendvai plébániatemplom történetéből*. Győr, Hazánk Kiadó, 1992. 4–6. oldal). S végül, szomorú kötelezettségként, elhunytakor én búcsúztam tőle (In Memoriam – Varga Sándor 1925–2007. *Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények* 2007. 3. sz. 78–81. oldal).

A következők, *Évfordulók, méltatások, emlékezések* című fejezetben a nyugat-pannon térség szempontjából fontos évfordulókra és eseményekre reagál a szerző, elsősorban azokra, amelyek az elmúlt két évtizedben kerültek sorra a Muravidéken, és – sajnos – gyakran már a feledés homályába merültek.

A régiiek közül Berzsenyi Dániel, Zala György, a pályatársak köréből Utassy József, Pék Pál, Szomi Pál, legbővebben Szunyogh Sándor kerül szóba, aki szellemi mentoraként is tekinthető. A jelenkori képzőművészet kiemelkedő alakjairól (Gálics István grafikus, Király Ferenc szobrászművész) vallanak méltatásai. Itt olvasható a *Pannon Tükör* című periodikának, mint a muravidéki irodalom és képzőművészet magyarországi megjelenítőjéről szóló kis közleménye, különös tekintettel a nyugat-magyarországi vonatkozásokra. E fejezet utolsó, de fontos dokumentum értékű írása *A képzőművészeti tábortól a művésztelepig, avagy 45 év tanulságai, tapasztalatai* című visszaemlékezés (223–232. oldal).

A kötetet záró egység a *Szubjektív és objektív utószó* címet viseli (235–246 oldal). Alcímei többet mondanak, illetve pontosabban kifejezik a konkrét tartalmat: *Dovolilnicával* (engedéllyel) a *határszelen* (Családom története, avagy egy sajátos magánmitológia a trianoni határ mentén); *Életrajz, fontosabb publikációk* (megjelent művek, antológiák, megzenésített versek). E fejezetben erős érzelmi és erkölcsi töltéssel megfogalmazott vallomás olvasható a szeretett szülőkről és családjáról, a szülőfaluról és az egypártrendszer, valamint a rendszerváltás körüli-utáni időszak sajátosságairól. Mindarról, amiről a mai fiatal generáció tagjai meglehetősen keveset tudnak/tudhatnak. Bence Lajos könyve által azonban szerencsére többet. Legvégül tartalomjegyzék segíti a kötetben való tájékozódást.

A kötet elegáns könyvészeti megjelenítése is figyelmet érdemlő. Az impresszum jóvoltából megtudjuk, hogy a kiadvány 500 példányban jelent meg (ma egyre ritkábban közlik ezt a fontos adatot), támogatta a Republika Slovenija, Ministrstvo za kulturo. A színvonalas és esztétikus grafikai tervezés és tördelés Meszelics László, GraForma munkája. A nyomdai előállítás a DigiFot, Lendva munkáját dicséri.

Mind a jelen könyv témája, mind a személyes ismeretség okán örömmel vállalkoztam Bence Lajos új kötetének ismertetésére. Gratulálok a szerzőnek, s nem hallgathatom el, hogy természetesen szépirodalmi munkássága sem ismeretlen előtem; feleségemnek, Edélényi Máriának dedikált *Látélet* című szép verseskötete ott van könyvespolcunkon. A most ismertetett kötet pedig arra is fényt derített (a 101. és a 210. oldalon), hogy egyetemi tanulmányaink során – nem egy időben ugyan, de – volt közös tanárunk is, Czine Mihály irodalomtörténész professzor személyében. Természetesen e kötet is a polcomra kerül, miként azt kívánom, hogy a *Vasi Szemle* olvasói is vegyék kézbe és figyelemmel olvassák Bence Lajos új kötetét.

Gráfik Imre

Kuglics Gábor: *A Püspökmolnári Önkéntes*

Tűzoltó Egyesület 130 éve. Szerzői kiadás, 2018. 80 old.

Kuglics Gábor, történész, helytörténeti kutató, kutatásainak eredményeit – könyvein kívül – népszerű helytörténeti blogján, a kugi.blog.hu-n is publikálja. Ez a könyv jól illeszkedik eddigi munkásságához, mely a szűkebb és tágabb otthonában, Püspökmolnáriban, illetve a vasvári járásban végzett helytörténeti kutatási eredményeit tárja elénk.

2010-ben jelent meg *Püspökmolnári története* című könyve, majd 2018-ban a *Száz újságcikk Püspökmolnári múltjából* című kötete. A közvetlen szülőföld történetének feldolgozásán kívül a 2012-ben megjelent *A vasvári választókerület politikai viszonyai a választások tükrében 1920–1939.* című könyvével egy kicsit nagyobb kitekintést ad Püspökmolnári határain túlra.

A szerző jó érzékkel nyúlt a helytörténet máig is velünk élő szeletéhez. Ahhoz a részhez, ami a kiegészés utáni magyar településekre nagy hatást gyakorolt: a tűzoltó egylet történetét dolgozza fel. Sajnos a történelem viharosabb éveiben nagyon sok kordokumentum megsemmisült, eltűnt. Később pedig a hanyagság is fontos információkat hagyott feledésbe veszni. Éppen ezért szinte a 24. órában készült el a Püspökmolnári Önkéntes Tűzoltó Egyesület történetét feldolgozó könyv.

A könyv három részre tagolódik. Az első fejezetben a kezdetektől az I. világháborúig mutatja be az egyesület életét. A megalakulásról, illetve az azt megelőző állapotokról is kapunk információt.

A mai Püspökmolnári három előde településből állt össze; természetesen minden településen próbálkoztak a tűzoltóság meghonosításával, több-kevesebb sikerrel. Levéltári források feldolgozásával tárja fel az egyesület történetét, mivel helyben, a községben, erről a korról szinte semmi sem maradt fenn. Gazdagon illusztrálja az egyesület életének idővonalát: ehhez tizenhét újságcikket használt fel, amivel szép korrajzot állít az olvasó elé. Megtudhatjuk, hogy a helyi „intelligencia” milyen fontos szerepet vállalt az egyesület életében. Érdekes, hogy védnöknek megnyerték tolnai Festetics Tasziló grófot, elnöknek Szabó József apátot, parancsnoknak pedig Bezerédj Adorján földbirtokost, gőzmalom- és téglagyár-tulajdonost.

A második fejezetben a két világháború közötti időszakot, a közel három évtizedet veszi górcső alá a szerző. Ekkor – az I. világháború előtti megszűnést követően – újalakultak az egyesületek. Ezt aényt két levéltári dokumentum közlésével is alátámasztja: az egyik az alapítási jegyzőkönyv, a másikkól pedig megismerhetjük a Rábamolnári Tűzoltó Egyesület alapszabályát.

1928-ban összevonták Rábaszenttamást és Rábapüspököt, az új településnév Püspöktamási lett, így az ott működő tűzoltó egyesületek is összeolvadtak. Az ismertetett levéltári forrásból az is kiderül, hogy több mint 90 tűzoltó került egy egyesületbe. Az is megmutatkozik, hogy a gazdasági világválság közepette a község tudott pénzt adni a tűzoltó szerház felújítására is. Az időszokról szóló fejezetet további kilenc újságcikkkel és három fényképpel is illusztrálja a szerző.

A harmadik fejezet a II. világháború utáni több mint hetven évet mutatja be napjainkig. Erről az időszokról maradt fenn a legtöbb dokumentum és nagy számban fotók is. Itt még fellelhető a velünk élő emlékezet, a veterán tűzoltók sok információval szolgálhattak. Ennek ellenére talán mégis ez a legzavarosabb időszak az egyesület életében. Rábamolnári és Püspöktamási települések 1949-ben egyesültek Püspökmolnári néven, de a két tűzoltócsapat külön működött 1968-as egyesülésükig. Egyébként is az addig alulról szerveződő tűzoltó egyletek pártállami felügyelet és irányítás alá kerültek. Az addig köztisztviselésben álló vezetők helyére részben a tanácsi apparátusból bekerülő emberek irányították szerényebb eredménnyel a rendszerváltásig. Itt Püspökmolnáriban a legfőbb érdemük, hogy a mai napig működik az egyesület. Az ezen időszokról szóló fejezetet 2 újságcikk másolatával, 37 fényképpel és 3 dokumentum másolatával illusztrálja a szerző.

Mindenkinek jó szívvel ajánlom e könyvet! Püspökmolnáriaknak és onnét elszármazottaknak – azért, hogy többet tudjanak meg szülőföldjükéről. Tűzoltóknak, bárhol is vannak a világon, hogy emlékezzenek a gyökerekre, a (h)őskorra. Bárki másnak, akit csak egy kicsit is megfogott valaha azoknak a bátor embereknek az élete, akik oda mennek segíteni, ahonnan mindenki menekül. Hisz róluk szól, Püspökmolnáriban élő emberekről, akik elég bátrak voltak életeket menteni 130 éven át. Tisztelet a szerzőnek, aki ezt elénk tárta.

Bozzai Lajos

Akik tollat fogtak. *A Répce-vidék költőinek antológiája.* Szerk. Sudár Lászlóné T. Molnár Zsuzsanna, Sági Ferenc. A rajzokat készítette Sulyok Dorisz. Savaria University Press, Szombathely, 2017. 328 old.

A Dunántúl északi fele, azon belül is az északnyugati része a mai országterület kulturálisan legfejlettebb, legrégeztettebb vidékeinek egyike. Itt vannak azok a megyék, amelyek pl. az írni-olvasni tudás terén már a 19. században is élen jártak, de sok más mutatót is idézhetnénk. Nem véletlen, hogy amidőn a falukutatás nyomán a II. világháború előtt országszerte, így errefelé is igény támadt a szociografikus felmérésekre és leírásokra, dr. Soproni Elek Sopron vármegye társadalmi állapotát, problémáit bemutató könyvének azt a címet adta: *A kultúrsarok gondjai* (Bp. 1940). Mert gondok persze itt is adódtak.

Nyilván ma is adódnak, de közben sok-sok szép példáját sorolhatnánk a gazdag kulturális hagyomány továbbéltesésének és gyarapításának is. Például az egykor, sok évszázadig Sopron vármegye déli határvonalát jelentő Répce folyó vidékén. 1950 óta a Répctől északra eső települések (az egykori

csepregi járás) egy része már Vas megyéhez tartozik, ez a tény azonban nem szakította meg a regionális tudat egységét, sőt: a Répce-mente önálló táji-etnikai mivoltát valló helyi értelmiség néhanapján ki-terjeszti e táji tudatosság érvényességét a Répctől délre, de a folyó vízgyűjtőjén belül elhelyezkedő, mindenkor vasi falvakra is.

Ezt láthatjuk ebben a lelkes, energiát nem kímélő, alapos szervezői-szerkesztői munkával megvalósított antológiában is. A tartalmas és lényegre törő *Beköszöntőben* a két, Csepregen (a vidék hagyományos központjában) élő szerkesztő tömören felvázolja a csepregi honismereti élet keretei közt a rendszerváltozás óta megvalósított, értékes és szép Répce-menti folklór-kiadványokat, melyek maradandó értéknek bizonyulnak. Mondhatni, hogy a jelen kötet ezek folytatása annyiban, hogy szintén komoly gyűjtőmunkát igényelt, és egyes „alkotók” esetében a folklórirodalom köréből alig kilépett költőkről, az individualitás jegyeit csak nyomokban hordozó alkotásokról beszélhetünk.

A viszonylag kis területről hatvannál több versíró vonatlat fel a könyv, településenként elhelyezve, az elmúlt évszázadokból és a jelenkorból. A nagyobb települések történetéről egészen tömör összefoglalókat kap az olvasó, majd következnek az adott településhez köthető költő(k), a versek előtt rövid életrajzzal. A legtöbb költőt Csepreg jegyzi, utána Bük következnek, míg a terület harmadik városából, Répcelakról egy versíró hölgy szerepel a válogatásban. A beválogatás művelete nélkülözötte az esztétikai érték-szemponokat. Ezt a szerkesztők nem is rejtik véka alá: céljuk az volt, hogy aki verset írt vagy ír a vidéken, annak lehetőséget adjanak, hogy megmutathassa magát. Így került mai általános iskolás diáklánytól rég elporladt luteránus prédikátorig vagy életében egy föllelhető verset produkáló módos gazdáig számos alkotó a válogatásba, amelyben azonban csinos az ismert vagy kevésbé ismert, de a magas irodalom szintjét így vagy úgy, de legalább bizonyos munkáikban megütő szerzők névsora is. Hogy csak néhányat említsünk meg közülük, és csak a 19–20. századból: a büki Gyurác Ferenc evangélikus püspöktől, imádság- és vallásos énekszerzőtől a fülesi (ma: Nikitsch, Au.) vitéz Somogyváry Gyula költőig-prózaíróig, a Csepreghez is köthető reformátortól: Beythe Istvántól a szentivánfai gyerekvers-szerzőig, Bezerédj Amáliáig vagy az Uraiújfaluban honos 19. századi népies költőig, dalszerzőig: Szelestey Lászlóig.

Nagy és szakszerű munkát végeztek el a szerkesztők. S bár, mint hangsúlyozzák, nem kellett a nulláról indulniuk, szisztematikus kutatást a tárgyban valószínűleg ők végeztek először. Számos érdekes újdonságra bukkantak, a nyilvánvaló műkedvelőkön kívül néhány váratlan és eddig ismeretlen gyöngyszemre is. A művelődéstörténeti érték mellé néha egy-egy jól eltalált ritmus, izléses képsor, hiteles, tiszta hang is társul a gyakran hitbuzgalmi, máskor szerelmes vagy az élet legkülönfélébb apró csodáit és gondjait megidéző, túlnyomórészt egyszerű magyaros lüktetésű versek sorában. Az elmúlt korok ismert vagy ismeretlen különlegességein kívül természetesen jelen vannak a Répce-vidékhez kötődő azon mai alkotók is, akik tágabb vagy szűkebb régióban, de már nevet szereztek verseikkel – is (Büki Attilától Pusztay János professzorig, Galiotti Csabától a Svájcba emigrált góri Lökkös Antalig, stb. stb.).

A kötet és alkotói sikeres könyvbemutatók sorát tartották a környéken, ami azt mutatja, hogy nemcsak a közös antológiába szerkesztett sok versíró, hanem talán a helyi közönség igényeivel is szerencsésen találkozott ez a könyv. S mint a szombathelyi bemutatón elhangzott, a szerkesztők már gondolkodnak is a folytatáson.

Gyurác Ferenc

GYURÁCZ FERENC

LAUDÁCIÓ KISLÉGHI NAGY ÁDÁM KOSSUTH-DÍJAS FESTŐMŰVÉSZRŐL

A PÁPAI SZÉPMŰVÉSZETI AKADÉMIA TISZTELETBELI TAGJÁRÓL

*Elhangzott a Mindszenty Társaság rendezvényén, a Mindszenty Emlékérem átadása alkalmából,
Petőfiszállás-Pálosszentkút, 2019. március 23.*

Mindannyian tudjuk, hogy a tiszteletreméltó Mindszenty József bíboros, hercegprímás nevének vállalása nemcsak a múlt, hanem a jelen és a jövő tekintetében is határozott értékvalasztást jelent. Hitünk, egyházunk, európai kultúránk és magyar népünk-nemzetünk melletti választást, melyre társaságunk névadója egész életében példát adott, s melyet katolikus magyar népére feladatul hagyott.

Ezért ha gondolatban áttekintjük a Társasággal együtt idén 15 éves Mindszenty Emlékérem eddigi díjazottainak illusztris névsorát, akkor azt láthatjuk, hogy Mindszenty József életének tanúi, munkatársai, illetőleg munkásságának kutatói mellett megjelennek azok is, akik már nem közvetlenül kapcsolódnak Mindszenty személyéhez, hanem az említett értékvalasztáson keresztül.

Nagy öröömre szolgál, hogy éppen egy ilyen személyiség méltatásának megtisztelő feladata jutott ma nekem. Kislégghi Nagy Ádám festőművész néhány évtizeddel ezelőtt egy kis Vas megyei faluba költözött, nem nagyon messze a hercegprímás szülőfalujától – napjainkban pedig egy másik vasi faluhoz kötődik, amely éppenséggel Csehimindszent szomszédságában található. Művészi pályája delelőjén létrehozott nagy alkotásai azt a szombathelyi székesegyházat ékesítik, mely oly nagy szerepet töltött be Mindszenty életében.

Lehetne találni más kapcsolódási pontokat is, de ennél sokkalta fontosabb egy másik tény. Mégpedig az, hogy miként Mindszentyé, úgy Kislégghi Nagy Ádám pályája is a teremtő Isten állandó vonzásában, a szent, a szakrális jegyében indult, és aztán e jegyben teljesedett ki. A magyar és a nemzetközi vallásos festészet kiemelkedő művelője ő, akinek küzdelmes, de egyre emelkedő művészi életútján – milyen különös – szinte heteken, sőt napokon belül, éppen mostanában jelentkeznek sorban az elismerések. Hiszen kevéssel azután, hogy a mi Társaságunk egyhangú döntése megszületett, értesülhettünk róla, hogy a művész megkapta a Kossuth-díjat, a legutóbbi napokban pedig arról, hogy Szent József ünnepén, 19-én nem

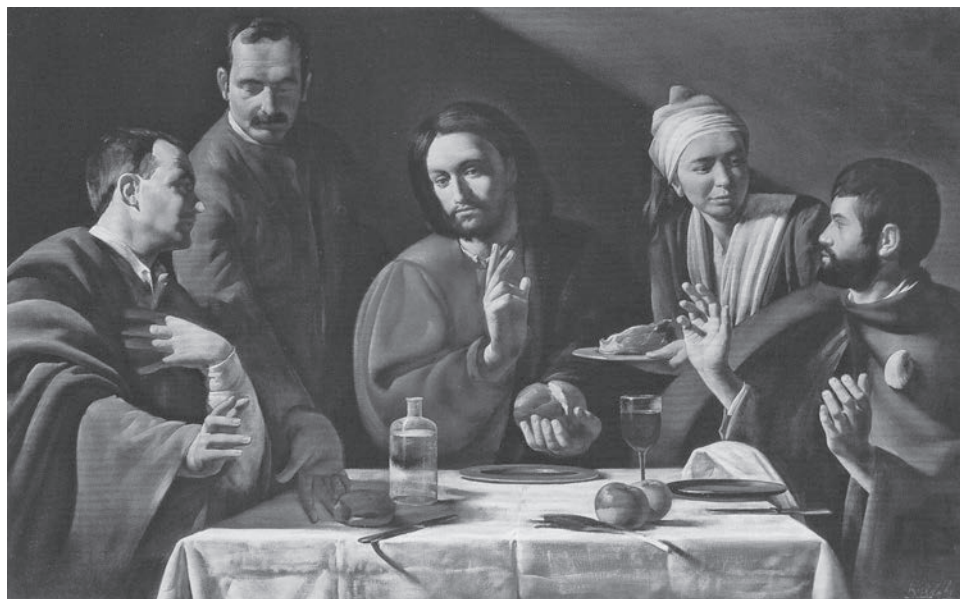
kisebb múltú római intézmény, mint az 1543 (!) óta létező Pápai Művészeti Akadémia iktatta be tiszteletbeli tagjai sorába Rómában. Ennek az intézménynak az európai művészettörténet olyan nagyjai voltak tagjai az évszázadok során, mint például Diego Velazquez vagy épenséggel Antonio Canova.

Kisléghi Nagy Ádám útja Budapestről indult, ahol 1961-ben született. A Képzőművészeti Főiskolán Sváby Lajos volt a mestere, akitől jól megtanulta a szakmát, de világszemlélete már akkor másfele húzta. Az 1980-as években megtapasztalt művészeti bomlástól és kiüresedéstől elhúzódva saját, külön útra lépett. Erős tehetségét és alapos felkészültségét egyre inkább az időigényesebb, összetettebb kompozíciókra, az „egymásra épült, megszerkesztett részek együttesé”-re (az ő megfogalmazása) fordította, s további fejlődése érdekében a múltbeli nagy példákhoz folyamodott. Ebből alakult ki ikonfestő korszaka, melynek szemet gyönyörködtető és lélekemelő hozadékai főként a csonkaország keleti részének görögkatolikus templomaiban szemlélhetők, Szegedtől Sárospatakig és Nyíregyházáig.

A mély lelki életet élő, gondolkodó, eszmélkedő művészek közé tartozik. A *Vasi Szemle*-ben néhány évvel ezelőtt Kapiller Ferenc által rögzített vallomásai talán a legtöbbet árulják el vívódásairól és szellemi fejlődéséről. (*Vasi Szemle*, 2014. 2. sz.) Rendkívül értékesek azok az aforizmaszerű gondolatai is, amelyek a római professzor, Daniel Estivill őt bemutató albumában olvashatók, és amelyek a szent művészetnek és a művészet szakralitásának mi-benlétére vonatkoznak. A művész arra a felismerésre jutott, hogy a szakrális művészetet csak belső meggyőződéssel lehet hitelesen és jól művelni. Szentképet alkotni nem foglalkozás kérdése csupán. Ezért az alkotásra való felkészülés és a készség állapota sem választható le a művész mint személy legbensőbb egzisztenciájáról és Isten-kapcsolatáról. S amikor lehetőség van rá, akkor művelni kell az *ars sacra*-t, beszélni kell a rejtettéről: Isten Országáról – mindenkinek. Ez pedig nem az absztrakció és az avantgárd, hanem elsősorban a figuratív művészet útján lehetséges. Hiszen, mint Estivill rámutat, az absztrakt és a figuratív festészet közti különbség nem csupán stilisztikai jellegű.

Sok-sok jeles munka és jó néhány önálló kiállítás volt már Kisléghi Nagy Ádám háta mögött, amikor az ezredfordulón elvállalta Dr. Konkoly István megyéspüspök megbízását Szombathelyen. A felkérés négy, Szűz Mária életét bemutató monumentális olajfestmény megalkotására szólt, amelyek elkészülésük után a szombathelyi székesegyház kereszthajójának az 1945-ös bombázás óta üres falfelületeire kerültek. A feladat egész munkacsoportot igényelt, hiszen a négy évig tartó munkában számos modell és technikai személyzet is részt vett, akiket maga a művész fogott össze. Bámulatos technikai, gondolati és művészi erővel és összpontosítással dolgozott, és végül valódi remekműveket hozott létre. Ez a négy kép minden ízében jól átgondolt, teológiai alátámasztott művészi koncepciót követ, amidőn elének tárja a Máriával kapcsolatos négy kulcsfontosságú epizódot. A képek címe szerint az *Angyali üdvözetet*, *A pásztorok imádását* (vagyis a Megváltó születését), *a Levétel a keresztéről* mozzanatát (ezáltal bevonva a sorba magát a keresztáldozatot) és *A Szentlélek eljövételét*.

A keresztény festészet – szerkesztésben, jelképhasználatban, színkezelésben és expresszivitásban – nagyon sokat köszönhet a barokk festőinek. Kisléghi Nagy Ádám is sokat tanult tőlük. Vele kapcsolatban leginkább azt a fény-árnyék technikát szokás említeni, amely magas szinten szemlélhető Caravaggio vagy Rembrandt, de később akár Munkácsy Mihály festészetében is. Kisléghi Nagy munkáit nézve azonban a tökéletesen elsajátított és intellektuális fegyvellemmel érvényesített technika mellett a szemlélet, a nézés olyan homálytalan

Emmauszi vacsora II., 2000. Apostoli Nunciatúra, Budapest

Levétel a keresztről, 2002. Szombathelyi Székesegyház

tisztasága, fénye és transzcendenciára irányultsága is megtapasztalható, amely szerény véleményem szerint az előbbiektől is megkülönbözteti, és talán párját ritkítja. Ez lehet az oka, hogy bár képei nem kímélik meg a nézőt az önvizsgálat és a magával való szembenézés igényétől, egyúttal a valódi katarzis lehetőségét is felkínálják.

Tisztelt Hallgatóim!

A Mária-képek (mint egyik csúcspont) óta is tovább gazdagodott az életmű. Legtöbb vonatkozására nem tudok kitérni. Csupán az említés szintjén hozom szóba a művész kiváló portréit, melyek között az utóbbi évtizedekben boldoggá avatott két jeles Vas megyeit: Batthyány-Strattmann László herceget és Brenner Jánost ábrázolók joggal a legismertebbek közé tartoznak.

Végezetül szeretném hangsúlyozni, hogy korunk és Európa mai szellemi viszonyai között különösen nagy értéket jelent számunkra a hitvalló festő tiszta művészete. Az alkotó a Mindszenty Emlékérmel teljes mértékben kiérdemelte, Istennek hála, hogy átadhatjuk neki.

CSABA TÓTH: „EGÉSZEN SZÉP VAGY, Ó, MÁRIA...” [EIGENTLICH BIST DU GANZ SCHÖN, OH MARIA] (Die Jungfrau-Maria-Darstellungen im 20. Jahrhundert und in der zeitgenössischen Vaser bildenden Kunst)

Die Madonnen-Darstellungen haben zu allen Zeiten den Glauben, das künstlerische Konzept und das Weltbild einer Epoche und eines Künstlers zum Ausdruck gebracht. So war es auch in den Darstellungen im 20. Jahrhundert im Komitat Vas. Die Mehrheit der über hundert in der Studie präsentierten Kunstwerke entstand in den letzten Jahrzehnten. Darunter gibt es keine zwei sich gleichenden Kunstwerke oder Werke gleicher künstlerischer Intention. Dennoch ist jeder Künstler auf der einen oder anderen Weise der Traditionen der europäischen christlichen Kunst und dem Respekt der Jungfrau Maria gegenüber verpflichtet. Nach Meinung des Autors bestärken die Kunstwerke den Glauben, dass unter dem Schutz der Maria das Land nicht verloren gehen kann.

DÁVID SCHMIDT: AN VERKEHRSLINIEN VERBREITETE PFLANZEN IM KOMITAT VAS

In den letzten zehn Jahren tauchten im Komitat Vas bisher nicht registrierte Pflanzenarten auf, die sich schnell am Straßenrand und an Eisenbahnstrecken verbreiteten. Ihr erstes Vorkommen war besonders augenscheinlich an Straßenabschnitten, die stark vom internationalen Verkehr betroffen waren und möglicherweise auch als Ausgangspunkte für deren Invasion angesehen werden können.

In der Arbeit wird auf 34 Pflanzenarten (12 heimische und 22 adventive) eingegangen, von denen hier 13 Arten vorgestellt werden, die erstmals auf dem Gebiet des Komitats Vas vorkommen. Darunter ist die Ausbreitung einiger salztoleranter Arten am Straßenrand, die „Autobahn-Pflanzen“, hervorzuheben sowie die von Arten, die im Schotter zwischen den Schienen auftreten.

TAMÁS TASCHNER: SANKT QUIRINUS-ÜBERLIEFERUNGEN IN SOPRON

Die Studie bezieht die Ergebnisse der lokalen Soproner Geschichtsforschung zum in Savaria getöteten frühchristlichen Märtyrer sowie ethnographische Quellen und künstlerische Darstellungen mit ein. Eine der Formen des heutigen Heiligenkults ist der Scarbantia-Savaria Pilgerweg.

ZOLTÁN CSISZÁR: MARGARETHA CUBICULARI [Margit Gelsei (? – 1372)]

Margit Gelsei war eine erfolgreiche Frau des ungarischen „Trecento“, und das im wahrsten Sinne der Renaissance; sie und ihre Familie gehörten zur neuen Aristokratie des Róbert Károly. Der Erfolg dieser Frau, die eigentlich ein tragisches Schicksal hatte, ergibt sich in ihrer Zeit aus ihrem Einsatz für das Wohl der Allgemeinheit. Durch ihre Frömmigkeit brachte sie Neuerung, Wandel und Wiedergeburt nach Pápoc im Komitat Vas.

LÁSZLÓ FÜLÖP: STUDENTEN AUS DEM KOMITAT VAS AN DER JENAER UNIVERSITÄT (1657–1878)

Nach Sichtung der Daten von mehr als 2 000 Personen kann festgestellt werden, dass die ungarischen Studenten an der deutschen Universität aufgrund ihres Nachnamens in der Regel überwiegend deutsche und slawische Namen trugen. In mehreren Fällen ist ein Universitätsbesuch über Generationen nachweisbar. Aus dem Komitat Vas konnten 34 Studenten identifiziert werden.

KATALIN ESZTER KOVÁCS: „AZ EGYHÁZI TIZED TÁRGYA AZ ÚRBÉRI ÚRRA NEM TARTOZIK” [DER KIRCHENZEHNTE GEHT DEN FEUDALHERRN NICHTS AN] (Eine Verhandlung vor dem Patrimonialgericht Marktflücken Vép in der Mitte des 19. Jahrhunderts – ein Versuch bäuerlicher Interessensvertretung zu Ende der Reformzeit)

Gegenstand der Klage war ein Flächentausch: Graf Erdődy tauschte eine von den Leibeigenen genutzte Weidefläche gegen ein anderes Gebiet. Die Leibeigenen hatten auf dem als Weide bekommenen Gebiet Getreide angebaut, während sie die Getreideanbaufläche zum Anbau von Futterpflanzen nutzten, um so ihre Steuerpflicht auszuspielen, denn nach den damaligen Gesetzen mussten sie nicht den Neunten oder Zehnten für auf Weideflächen angebaute Pflanzen und Grobfutter zahlen. Dem Urteil dieses komplizierten Gerichtsverfahrens zufolge gehört der Zehnte der Kirche, so dass der Gutsherr kein Einspruchsrecht hat.

GYÖRGY FEISZT: JÓZSEF MINDSZENTY IN ÖLBŐ (Unbekannte Geschichtsdaten zur Historia domus der Pfarre)

Nach Ansicht des Autors können bei der Beurteilung der Historia domus Inhalt und Verfasser der Dokumentationen gleichermaßen von Interesse sein. Eine kurze Anmerkung ist charakteristisch für die alles umfassende Aufmerksamkeit des Bischofs: Mindszenty vergaß selbst inmitten der chaotischen politischen Lage des in Ruinen liegenden Landes und der seine Kirche betreffenden Schicksalsschläge nicht den Pfarrer von Ölbő, der bereit gewesen war, ihm in seinen persönlichen Schwierigkeiten beiseitezustehen.

GÁBOR ILON: BUTTERFORMEN AUS DER SAMMLUNG DES VELEMER ISTVÁN KERN

Die berühmte Sammlung des Privatmuseums enthält insgesamt vierzig Butterformen. Davon stellt der Autor dieser kurzen Studie sechs vor und setzt damit das in einer früheren Ausgabe der *Vasi Szemle* [Vaser Rundschau] begonnene Thema fort.

GÉZA BALÁZS: SPRECHENDE TIERE

Tiere haben im menschlichen Sinne keine Sprache, keinen Sprachgebrauch. Allerdings können sie kommunizieren (Zeichen geben). Dass Tiere „sprechen“, „reden“ können, ist ein für alle Menschen vorstellbares Phänomen. Seit Urzeiten glaubt der Mensch, dass Tiere sprechen, sich verständigen können. Der Linguist und Ethnograph schließt seine Analyse damit, dass das Bild der „sprechenden“ Tiere, der Kommunikation des Menschen mit dem Tier und deren in die Antike zurückreichenden universellen Gattungen den Menschen an den Beginn seiner Entstehung zurückbegleiten.

BOLDIZSÁR HORVÁTH: „HUNGARUS IKERCISILLAGOK” [HUNGARUS ZWILLINGSSTERNE] IN DER HUMANMEDIZIN

(Das gemeinsame Jubiläum von Ignác Fülöp Semmelweis und Lajos Markusovszky im Jahre 2018)

Die Zusammenarbeit der beiden großen ungarischen Ärzte beruht nicht nur auf der Identifizierung mit der großen Entdeckung und der sie gegenseitig stützenden beruflichen Überzeugung, sondern auch auf ihrer Liebe zum Vaterland, ihre Teilnahme an den Wiener und später Budapester Bewegungen von 1848 waren getragen vom Glauben an die Gleichheit aller Bürger.

Mit Sicherheit kann festgestellt werden, dass ohne die Hilfe von Lajos Markusovszky, dem Begründer der medizinischen Zeitung *Orvosi Hetilap*, Semmelweis' Lehren in Vergessenheit geraten wären und ihre internationale Anerkennung ausgeblieben wäre. Ihm ist zu verdanken, dass auch die „Mitsstreiter“, Louis Pasteur, Joseph Lister und andere, Semmelweis' bahnbrechende Pionierarbeit auf dem Gebiet der Prävention von Wundinfektionen anerkannten.

JUDIT BODÓ: INTERAKTIVE ORTSGESCHICHTE

(Oder das Überdenken der bibliotheks- und museumspädagogischen Möglichkeiten für den Geschichtsunterricht)

Die in der Studie vorgestellte Unterrichtsreihe ist ein Beispiel dafür, wie die „Generation Z und wir“ eine gemeinsame Sprache sprechen, unser Wissen teilen können. Die vorhandenen Datenbanken, die Errungenschaften der neu konzipierten Museen und Bibliotheken sind, eignen sich zur Persönlichkeitsentwicklung, Festigung von Fertigkeiten und Fähigkeiten, zum Aufbau von Gemeinschaften und zum kooperativen Lernen. Das skizzierte Programm veranschaulicht, wie Akteure von Bildungseinrichtungen und öffentlichen Sammlungen zusammenarbeiten können. Zugleich ist die heutige Schulgeneration das potentielle Publikum der Museen und Bibliotheken von morgen.

CSABA TÓTH: “MARY, YOU ARE BEAUTIFUL...”
(Virgin Mary’s depictions in the of 20th-century contemporary art of Vas County)

The Madonna depictions in every age have shown the faith, artistic beliefs and views of the world of an era and artist. This was the case in Vas County of the 20th century too. Of the hundreds of works published here, the majority was made in the last one or two decades. There are no two identical works of art or creative intents among them. In their own way, however, each artist is bound by the traditions of European Christian art and the popular Virgin Mary veneration. Their art, according to the author, strengthens the belief that our country, which is protected by Virgin Mary, cannot be lost.

DÁVID SCHMIDT: PLANTS SPREADING ALONG LINEAR FACILITIES IN VAS COUNTY

In our county, in the past decade, previously not registered plant species have begun to appear and they are beginning to spread rapidly along roadways and railways. Particularly, the road sections with significant international traffic have become the venue for the first appearance of species, which may also be the starting point for their potential invasion.

The study contains data from 34 plant species (12 native and 22 adventive), of which 13 species from Vas County are presented here for the first time. Among them, it should be emphasized the spread of some salt-tolerant species on the roadside, the emergence of “highway plants”, and species appearing on the rocks between the railroad tracks.

TAMÁS TASCHNER: THE TRADITIONS OF ST. QUIRINUS IN SOPRON

In Sopron, the early Christian martyr executed in Savaria is remembered to this day. Even city guides commemorate it. The study takes into account the results of local history researches, ethnographical sources and fine arts representations on this subject. One of the most important forms of the saint’s cult is the Scarbantia-Savaria pedestrian pilgrimage.

ZOLTÁN CSISZÁR: MARGARETHA CUBICULARI
[Margit Gelsei (? – 1372)]

Margit Gelsei was a successful woman of the Hungarian “trecento”, in the true sense of the Renaissance; she and her family belonged to the new aristocracy of Charles I of Hungary. The success of this lady who is usually considered as one having had a tragic fate, is lying in the service of the common good defined by the framework of that age; in her own way she brought renewal, transformation and rebirth to Pápc in Vas County.

LÁSZLÓ FÜLÖP: VAS COUNTY STUDENTS AT THE UNIVERSITY OF JENA (1657–1878)

Based on the data of more than 2,000 people, it can be stated that the Hungarian students at the German university can generally be characterized by German and Slavic origin according to their family names. In many cases, it can be shown that attending the university was passed down over generations. Thirty-four students from Vas County can be identified.

ESZTER KATALIN KOVÁCS: “THE ISSUE OF TITHES IS NO BUSINESS OF THE LANDLORD”

(A feudal trial in the 19th century in Vép – Peasant interest enforcement attempt at the end of the Reform Age)

The basis for the lawsuit was a land exchange: Count Erdődy gave another area in exchange for a pasture used by the serfs. The serfs were producing cereals in the pasture area, while the grain-growing area was used to produce fodder, so that they, according to the law in force, did not have to pay the “ninth” and “tithe” taxes after the produce. According to the judgment based on a complicated legal procedure, the tithe belongs to the church, so the landlord has no say in this matter.

GYÖRGY FEISZT: JÓZSEF MINDSZENTY IN ÖLBŐ

(Previously unknown historical data in the parish’s *historia domus*)

The author draws attention to the fact that when evaluating a “*historia domus*” both the content and the writer may be of interest. The all-including attention of the Bishop of Veszprém is well illustrated by a brief reference: Mindszenty, even in a chaotic political situation in the country lying in ruins, did not forget about the parish of Ölbő and was ready to help him in his personal troubles.

GÁBOR ILON: BUTTER FORMS FROM THE COLLECTION OF ISTVÁN KERN FROM VELEM

There are about 40 pieces of butter forms in the private museum of the famous collector. From these, the author of this brief essay presents six pieces, continuing the topic started in an earlier issue of *Vasi Szemle*.

GÉZA BALÁZS: TALKING ANIMALS

Animals have no language or language use in the sense we are familiar with among humans. However, they can communicate (give signs). The “language”, “speech” of animals is a phenomenon that can be imagined by all humanity. Man has believed since ancient times that animals can “talk”, and they understand each other. The author, a linguist and ethnographic researcher concludes his analysis that the image of the “talking” animals, the communication of the humans with the animals, and its universal genres, are bringing the humans back to their formation.

CONTENT

BOLDIZSÁR HORVÁTH: “HUNGARUS TWIN STARS” IN THE MEDICAL SCIENCE (In 2018, we celebrated together the anniversary of Fülöp Ignác and Lajos Markusovszky)

The basis of the co-operation of the two great Hungarian doctors was not only their joint journey towards the great discovery, the professional beliefs that supported each other, but also their homeland, their participation in Vienna and Pest in the 1848 movements, and their belief in civil equality.

It can be stated without doubt that without the help of Lajos Markusovszky, the founder of the *Orvosi Hetilap*, Semmelweis' doctrines would have been lost as well as their international recognition. It was owing to him that Semmelweis' pioneering work in wound infection prevention was acknowledged by his “companions”, Louis Pasteur, Joseph Lister, and others.

JUDIT BODÓ: INTERACTIVE LOCAL HISTORY

(Re-evaluating education opportunities in libraries and museums in the area of history education)

The series of workshops presented by the study shows that the “Z generation and we” can speak a common language and share our knowledge. The knowledge base, the trustees of which are the advanced museums and libraries, are able to provide personality development, strengthening skills and qualities, teaching community building and cooperative learning. The presented program is an example of how the education actors and public collections can cooperate. The present generation in public education is at the same time the potential public for the future museums and libraries.

SZERZŐINK

P

Prof. dr. Balázs Géza (1959) nyelvész, néprajzkutató, tszv. egy. tanár, intézetigazgató-helyettes, ELTE Bölcsészettudományi Kara, Budapest – Partiumi Keresztény Egyetem, Nagyvárad; *Biró Zsolt* (1969) fordító, tanár, Szombathely; *Bodó Judit* (1960) középiskolai tanár, mesterpedagógus, Szombathelyi Műszaki Szakképzési Centrum Puskás Tivadar Fém- és Villamosipari Szakgimnáziuma, Szombathely; *Bozzai Lajos* (1965) szolgálatvezető, Vasvári Tűzoltóság; *Csiszár Zoltán* (1956) gépész szakmérnök, projektvezető, FLEXMONT Szereléstechnikai és Automatizálási Kft., Veszprém; *Feiszt György* (1950) történész, nyugalmazott főlevéltáros, Szombathely; *dr. Fülöp László* (1944) nyelvész, ny. főiskolai tanár, Kaposvár; *dr. Gráfik Imre* (1944) néprajzkutató, Szombathely; *dr. Gyurác Ferenc* (1955) irodalomtörténész, főszerkesztő, könyvkiadó, Szombathely; *Prof. dr. Horváth Boldizsár* (1950) főorvos, tud. és okt. igazgató, Markusovszky Kórház, tszv. egyetemi tanár, Pécsi Tudományegyetem Egészségtudományi Kara, Szombathely; *Ilon Gábor* (1956) régész, szellemi szabadfoglalkozású, Mesterháza; *Kovács Eszter Katalin* (1988) levéltáros, Szombathely–Vép; *dr. Schmidt Dávid* (1979) botanikus, adjunktus, Soproni Egyetem Erdőmérnöki Kar, Növénytani és Természettudományi Intézet, Sopron–Táplánszentkereszt; *Szatmári Józsefné dr.* (1954) fordító, tanár, Károli Gáspár Református Egyetem, Budapest–Szombathely; *Taschner Tamás* (1969) irodavezető, Fertő-táj Világörökség Egyesület, Sopron; *Tóth Csaba* (1959) festőművész, tanár, Szombathely–Vasszécseny